

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА

Том CLXXX

ШЕВЧЕНКО І МИ

ЗБІРНИК ДОПОВІДЕЙ ДЛЯ ВІДЗНАЧЕННЯ 150-РІЧЧЯ
З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Редактор
Проф. д-р В. Стецюк

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка в ЗДА

Нью Йорк — Париж — Торонто

1965

MEMOIRS OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY
MÉMOIRES DE LA SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ŠEVČENKO
MITTEILUNGEN DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT
DER WISSENSCHAFTEN

Vol. CLXXX

SHEVCHENKO AND OUR GENERATION

COLLECTED PAPERS COMMEMORATING THE 150-TH
ANNIVERSARY OF THE BIRTH OF TARAS SHEVCHENKO

Editor

Prof. B. Steciuk, Ph. D.

Published by Shevchenko Scientific Society, Inc. in the USA

New York — Paris — Toronto

1965

ЗАПИСКИ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ім. ШЕВЧЕНКА

Том CLXXX

ШЕВЧЕНКО І МИ

ЗБІРНИК ДОПОВІДЕЙ ДЛЯ ВІДЗНАЧЕННЯ 150-РІЧЧЯ
З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Редактор
Проф. д-р В. Степюк

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка в ЗДА
Нью Йорк — Париж — Торонто
1965

Т. ШЕВЧЕНКО.

ПЕРЕДМОВА

У березні 1964 року минуло сто п'ятдесят років з дня народження найбільшого українського поета-гения, пробудника української нації та непоборного апостола української правди — Тараса Шевченка. Цю велику рігніцю нашого національного Пророка відзначали святогно всі українці в усіх закутинах широкого світу, і в большевицько-московській неволі на рідних землях і в холодних тундрах Сибіру і в далеких країнах вільного світу. З окремою врогистістю відмігували що велику рігніцю свого духового Батька українці в З'єднаних Державах Америки, влаштовуючи майже в усіх місцевостях свого поселення святогні вегори, концерти й академії з доповідями про Шевченка і його творгість, що їх виголошували здебільша наші письменники та науковці — глени Наукового Товариства ім. Шевченка. Завершенням усіх імпрез, присвягених відзначеню сто п'ятдесятих роковин народження українського Кобзаря, було врогисте відкриття пам'ятника Шевченкові в столиці Америки, названій іменем першого американського президента Вашінгтона, в якого „праведний закон” в Україні казав вірити наш великий Шевченко. Була це дійсно знаменна подія в житті української спільноти в Америці, і з нагоди того величавого акту випущено друком дві спеціальні брошури та окрему пропам'ятну книгу з промовами українських культурних діягів і видатних представників американського уряду та народу.

Незалежно від активної участі українських науковців-гленів НТШ в підготові до тієї всенародної української імпрези, Наукове Товариство ім. Шевченка, зокрема його Філологічна Секція, влаштували 7. березня 1964 року окрему святогну наукову конференцію з низкою доповідей з обсягу шевченкознавства. З уваги на важливість тематики і порушених у тих доповідях проблем, як також і з огляду на тематику доповідей виголошених гленами НТШ в окремих місцевостях, вирішено випустити друком окремий том Записок НТШ, вміщуючи в ньому деякі доповіді і промови, виголошені в 150-ті роковини з дня народження нашого Патрона. Тільки дві статті в цьому збірнику — це ще не друковані доповіді колишнього дійсного і погесного

глена НТШ, Богдана Лепкого, з тематикою актуальною ще й сьогодні.

На жаль, недостата гідповідних фондів не дозволила зреалізувати цей плян скоріше, як щойно в половині 1965 року.

Всі тут уміщені статті важливі для нас і своєю актуальністю проблематики і новими аспектами та правдивим методологічним підходом у висвітлюванні проблем, зокрема тих, до яких підсоветські шевгенкознавці застосовують т. зв. марксистсько-ленінську методологію на те тільки, щоб за її допомогою викривити правдивість Шевченкової ідеології та достосувати її до своїх ідеологічних напрямних, що огевидно, йдуть по лінії політичних вимог московсько-большевицького окупанта, який послідовно намагається всілякими способами зробити нашого племенного Проповідника боротьби України проти Москви за її правду і волю, своїм трибуном орієнтації на „старшого брата” і борцем за московсько-большевицьке поневолення українського народу.

Правда, ми свідомі того, що цим нашим невеликим збірником ми не зможемо спинити тієї московсько-большевицької пропаганди, що, з нагоди великих роковин Шевченка, залила світ своїми публікаціями з т. зв. шевгенкознавства, застосовуючи в них антинаукові методи забріханої партійної пропаганди. Всестаки ми сподіємося, що цим нашим збірником ми збільшимо гисло тих наших українських публікацій у вільному світі, що мають за мету — пізнавати і представляти Шевченка таким, яким він був в дійсності і яким він залишиться навіки та своїм безсмертним словом буде протидіяти всяким фальсифікуванням його правдивої національно-християнської ідеології.

Ми твердо віримо, що не тільки слабодухі большевицькі фальсифікатори, але й ніяка ворожа сила не зможе знищити Шевченкового вітного „кадила істини” і Шевченкової віри в те, що „наша правда”, яка тепер „п'яна спить”, таки

„Встане..., встане воля,

I Тобі одному

Поклонятися всі язики

Во віki і віki.

A покищо тегутуть ріki,

Кривавiй rіki . . . ”

Цiй непoхитний вiрi в Божу правdu на землi присвягуemo oцeї наш скромний збірник!

B. Стецюк

Роман Смаль-Стоцький

ШЕВЧЕНКО В ВАШІНГТОНІ

(Слово під час відкриття Пам'ятника Шевченкові в Вашингтоні)

I

З Божою поміччю кінчаемо на американській вільній землі велике діло нашої історії: дня 27-го червня 1964 року відслонюємо у столиці Америки — Вашингтоні, пам'ятник Тарасові Шевченкові, нашому пророкові Христової правди, Батькові України, поклонникові визволеної Америки та завзяту бордеві-революціонерові за волю й справедливість для всіх московським імперіялізмом і колоніялізмом поневолених народів.

Як стоятимемо в той день перед пам'ятником Тараса, то стане перед нами у всій величині його вклад в історію України та Сходу Європи, стане теж чітко в нашій свідомості вся велич зasad американської Декларації Незалежності і ті Вашингтонські ідеї, що променювали і просякали на Схід Європи через Річ Посполиту та в царську імперію. Вони проявилися і в задумах декабристів в Україні, вони охопили й Кирило-Методіївське Братство, і їх речником, став Тарас Шевченко проголосивши революційну програму для української нації у своїм безсмертнім „Заповіті” і поставивши на чолі єдине гасло „борітесь — поборете, вам Бог помагає”, тобто клич до боротьби за праведний, Богом благословений лад „з новим і праведним законом Вашингтона”.

II

Отже, Тарас Шевченко — це творець нової доби нашої історії.

Кожна нація має свій твердий осередок свідомості, своє ідейне ядро з гієрархією цінностей життя, що вияснює її історію та промінним сонцем освітлює її шлях в майбутність, з'ясовуючи значення й призначення її життя-буття. Тарас Шевченко в чорну добу реалітету, здавалося б всемогучості російських

царів-тиранів, надхнув українському поневоленому народові нову революційну душу, героїчне завзяття та полум'яну віру у воскресення волі та незалежності України, віру в остаточну перемогу волі й справедливості на цьому світі. Він обновив нашу націю, вклавши нове вияснення й розуміння її історії та ясно вказавши їй її ціль-мету.

Непрасне положення України без природніх границь, трагічна доля наших королівств України-Руси та Галицько-Володимирського, якось пригасили були в 19-му сторіччі те наше прадідівське ядро старої доби, бо наші князі і бояри, його носії, не зуміли оборонити його й пішли були здебільша на службу сусідів, реалітетного лакімства ради, залишивши неграмотних братів-хліборобів у безпросвітній темноті й панцині.

І саме з того долу нашої нації, із закріпаченого селянства, вийшов спаситель нашого народу...

Щойно з ще живих традицій нашої наступної державної формaciї, Козацької республіки, з її волелюбним козацтвом, конотопською перемогою й мазепинциною, — Тарас Шевченко зміг викувати нове сучасне ядро української нації для народніх мас. Цю історичну традицію збройної боротьби за волю він поставив в основу і в минувшині зякорив її не в наших старих династичних традиціях, бо їх носіїв не стало, а в християнстві, в його моральному праві для людини й народу, в наших християнських традиціях, відновлюючи так колишню славу Київської Святої Софії. Так Шевченко надав українській національній ідеї й культурі глибокого вселюдського змісту, бо він закорінив її в християнській релігії, а визначний протестантський теолог Америки, Тілліх, вчить, що релігія є суттю-змістом культури, а культура формою релігії — віри.

А для майбутності — Шевченко сполучив наше ядро з „новим і праведним законом Вашингтона”, що проголосив, нам тепер зрозумілою мовою: „Ми вважаємо за самозрозумілі істини, що всі люди створені рівними; що Творець обдарував їх певними невід’ємними правами, до яких належать життя, свобода і здобування щастя; що уряди встановлюються між людьми на те, щоб забезпечити ці права, а влада урядів виводиться із згоди тих, ким вони управляють; що в кожному випадку, коли якась форма уряду стає згубною для такої мети, народ має право змінити або скасувати її і встановити новий уряд, спираючись на такі засади та організуючи його владу в такій фор-

мі, яка видається народові найвідповіднішою, щоб досягти своєї безпеки й щастя”.

Так Тарас Шевченко уформував для новітньої доби нашої нації те національне ядро, ту вісь, що об’єднує минувшину, сучасність і майбутність, з її гіерархією цінностей християнського морального права для життя, яких не змінить ніякий поступ людської цивілізації, бо вони Божі, вічні! А на саме чоло тих цінностей життя Шевченко поставив волю України. Його трагічне життя увінчало це ядро мучеництвом і створило для наступних поколінь культ того ядра, що „як сонце, сіяло над московською неволею царів і понад всі кордони створювало і ще й досі створює соборну Україну духа із соборною надією й вірою у воскресення нашої волі!

Щоб оцінити з точки зору сучасності, яку глибоку істину в оцінці волі злагув Шевченко, треба тільки пригадати, що всі сучасні філософи історії згідні щодо питань, які стоять на денньому порядку світової історії. Світова історія — від найдавніших гебрейсько-грецько-римських часів почавши, через християнську добу аж по сьогоднішній день, намагається в дійсності розв’язати тільки дві проблеми. Перша проблема — це проблема волі, волі особи, сумління, віри, людської громади, Церкви, народу. І друга проблема — де питання, як охоронити цю волю якоюсь понаднаціональною організацією, як недавно Лігою Націй у Женеві чи сучасною організацією Об’єднаних Націй, в якій, на жаль, засіли й жорстокі гонителі всякої волі та її жорстокі кати...

І саме ту волю Шевченко поставив на чоло нашого ідеологічного ядра: „бо де нема святої волі, не буде там добра ніколи” — він творець всього нашого ядра, того нашого „Святої Святих”.

III

У цьому пам’ятнику у Вашингтоні закінчується нарешті довга мандрівка Тараса Шевченка і його духа — до джерела надхнення. Мандрівка панцизняного хлопчини із села Керелівки, через Варшаву й Вильно, Петербург, а звідтіля як вільний, але безправний „підданий” царя, з поворотом на Україну, і знову як царський в’язень назад до Петербурга — далі в салдатську неволю оренбурзьких степів і врешті, як звільнений амністією „підданий царя”, Шевченко вертається в Петер-

бург, щоб 47-літнім мужчиною внедовзі померти, але духом своїм, своїм „Кобзарем” вічно жити в серцях всіх українців.

Смертю його почалося воскресення української нації, бо сонцем засіяло те ядро новітнього українства, яке він розпалив у душі мас, своїм „Кобзарем”, як це правильно прорік П. Куліш, при похоронах над гробом у Каневі: „Наш єси, поете, а ми народ Твій і духом Твоїм дихатимемо во віки й віки”.

Виконуючи мазепинсько-вашингтонівські напрямні Шевченка, що з’єднали нас в Європі з табором волі, поступу, соціальній справедливості і народоправства, наші діди-патріоти соборницькими зусиллями створили були 1873 року Першу Українську Академію Наук — наше Наукове Товариство ім. Шевченка, це соборне огнище вільної науки й соборний живий пам’ятник Шевченкові. Воно було двигуном нашого пробудження, відродження, нашої визвольної боротьби, — у нім виживала та „Шевченківська людина визвольної боротьби”, що дала Р. У. П. і ідею соборності України, дала Січових Стрільців, Союз Визволення України — і врешті проголошення самостійності й соборності У. Н. Р. при кінці першої світової війни, що в дійсності було продовженням американської революції на Сході Європи. Хто повернув викреслене Москвою, ім’я України на малу Європу? Тарас Шевченко, його „Кобзар” та його: „борітесь — поборете”.

А якщо доля не судила нам оборонити й закріпити нашу молоду державність, то та Шевченківська людина не скапітулювала, а дала Базар і Крути й пішла з „Кобзарем” в руках на еміграцію, створила спільній „Прометеївський” фронт усіх Москвою поневолених народів, продовжувала боротьбу за волю України перед Лігою Націй в Женеві і створила, в жахливу добу варварства Сталіна, у вільному світі — разом із західними українцями, — цілу низку визначних осередків академічної свободи: Український Вільний Університет, Подебрадську Академію, Український Високий Педагогічний Інститут у Чехії, Український Науковий Інститут у Берліні, Український Інститут у Варшаві та Богословську Академію у Львові; врешті Мазепинсько-Могилянську Академію Наук, що її науковці всі разом з діяльною поміччю Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові дали „Повне видання творів Тараса Шевченка” в 16 томах у Варшаві, заходом Українського Наукового Інституту і його незабутнього директора Олександра Лотоцького.

Та еміграція дала разом із західними українцями під Польщею і Національний Музей у Львові, і Музей Визвольної Боротьби в Празі, і Конгрес Української Вільної Науки в Празі. Хто одушевляв усю цю велетенську культурно-політичну працю за весь час поміж війнами? Шевченків „Залопіт” і світогляд, його „святе ядро”, — що дало й на Україні вікопомну Спілку Визволення України в Києві, з академ. Сергієм Єфремовим, редактором повного академічного видання творів Тараса Шевченка?

А як зірвався гураган другої світової війни, вірна „Заповітові” Т. Шевченка наша молодь знову хватила за зброю, а УПА продовжувала боротьбу за волю проти наїздників ще й тоді, як ми, внаслідок жахливих політичних помилок Заходу, примушенні були йти в нову еміграцію по світі, з вірним другом, Тарасовим „Кобзарем”. Чи наша визвольна боротьба поміж війнами і під час другої світової війни була безуспішна? Ні, вона примусила Москву підписати Атлантичську Хартію й впровадити советську Україну до Об'єднаних Націй в Нью Йорку, як буцімто рівнорядну державу. Ми знаємо, що це ощуканство, проте для присліпкуватого Заходу цей факт стався переконливим доказом справедливості нашої боротьби. А хто в дійсності осягнув ці успіхи? Знову Тарас Шевченко і його „борітесь — поборете”!

І по другій світовій війні ми знову не скапітулювали, не зрадили нашого Шевченківського ядра, а перевели великий ісход аж за океан, передусім в Америку Вашингтона, до якої спасся був колись перший шевченківець, о. А. Гончаренко, що з св. Письмом і „Кобзарем” в руках причалив до вільного краю Вашингтона 1865 р. в Бостоні. Тут, в Америці, ми застали нашу стару, високозаслужену еміграцію, з її св. Церквами, каледжами, школами, з українськими братніми й культурними організаціями; між ними Український Народній Союз, що вже 70 років проводить свою працю під пррапором Тараса Шевченка. Сюди ми перенесли світлі традиції Першої Української Академії Наук, нашого Наукового Товариства ім. Шевченка, що є носієм і двигуном тих правдивих, Москвою непофальшуваних ідей Т. Шевченка. Воно дало нації, створену співпрацею всіх науковців, Енциклопедію Українознавства й уфундовану Українським Народнім Союзом Англомовну Енциклопедію Українознавства, т. І. Продовжує свою працю у вільному світі України.

їнський Вільний Університет та Український Технічний Господарський Інститут в Мюнхені, діє і новозаснована Українська Вільна Академія Наук і інші наукові установи.

В Америці наші науковці втілилися, поверх двома сотками, в професуру університетів і каледжів. І вся українська спільнота продовжує визвольну боротьбу проти московської диктатури на Україні. За останні десятиріччя вона осягнула величезні успіхи, під проводом Українського Конгресового Комітету Америки й його незабутнього президента Д. Галичина. Конгресова Комісія Керстена розкрила всі криваві діла Москви і врешті Американський Конгрес ухвалив закон про Поневолені Москвою Народи, що щорічно встановлює тиждень, в якому — грамотою Президента — відновлює право на самовизнання всім колоніяльним жертвам московського імперіалізму. Чий дуж, — спітасте, — промовляє із цього закону до сумління світу? — Це промовляють Тарас Шевченко і Джордж Вашінгтон!

Наше шевченківське національне ядро діяло і діє у всій поневоленій Україні, у концтаборах Воркути, Котласу, Соловок і Караганди, воно застало нашого Верховного Архиєпископа Митрополита-Ісповідника Кир Йосифа, воно у серцях всієї еміграції та всіх американців українського роду — воно узбройло Україну в непереможну зброю — в „новий та праведний закон Вашінгтона” та в св. Письмо. І ми віримо й знаємо, що всі сили пекла їх не змогли й не зможуть перемогти, ні гітлеризм, ні фашизм, і московський комунізм.

Москва знаменно розуміє, що ідеї творять історію; вона вміла і вміє оцінювати могутню революційну силу нашого національного ядра, в якому переплелись Шевченків християнством просяклив світогляд, з ідеями Американської Декларації Незалежності — в нерозлучну цілість. Вона знає, що наш великий поет є водночас великим пророком справжньої волі й народоправства, здійснених Вашінгтоном. І тому Москва веде прямо гіантський наступ у поневоленій Україні на те Шевченківське ядро, що містить у собі прокляття Хмельницького й прославлення Мазепи, — поставивши всю ідеологію Т. Шевченка комітъголовою та закриваючи брутальне обмосковлювання України пам'ятниками своєму псевдо-Шевченкові, нагороджуючи зраду його ідей „шевченківськими медалями”, все це для здійснення програми старої московської погромницької

чорної сотні: „створення единого й неподільного російського народу” на „советський лад”.

Ми, в Америці, мали й маємо, з нашим національним Шевченківським ядром, унікальний зв’язок і якнайглибше та найсердечніше відчуття, — бо живемо в країні саме того Вашінгтона, що його закон проголосив Шевченко мрією України. До несли ми Шевченкове „Свята Святих”, з палаючим полум’ям з України, через дві еміграції аж в Америку і разом із старою еміграцією рішили увіковічнити цей зв’язок Тараса Шевченка з Джорджем Вашінгтоном, пам’ятником у столиці Америки. Цей задум представники американської нації, вільно-обрані вільними громадянами у нашему вільному краю, одноголосно привітали і законом віддали державну землю під пам’ятник Т. Шевченкові, великому ідейному другові Батька Американської Нації, Вашінгтона.

Цей задум допровадив вождів московської кривавої диктатури, злочинців — до скаженини, вони одноголосно, ревом і провокаціями, осудили його і змобілізували всі темні сили, щоб розстріляти нашого правдивого Шевченка і його Вашінгтонське ядро, знищеннюм закону про його пам’ятник.

І так прийшлося Т. Шевченкові і нам, носіям його ядра, звести у столиці Вашінгтона останній бій за волю України.

Т. Шевченко переміг агентів та прихильників московського антихриста, і зі столиці Америки голосно промовлятиме про волю для України і всіх Москвою закріпачених народів.

Американська нація вшанувала свого Батька-Вашінгтона тим, що назвала свою столицю його іменем. А ми американці-українці, разом із усією Україною, вшановуємо Батька України-Шевченка тим, що споруджуємо пам’ятник Шевченкові в столиці Америки, бо в серцях всіх українців — московським антихристам наперекір — Шевченко й Вашінгтон були, є й залишаться нероздільні, як борці за святу волю й людську гідність. І цих борців за волю, справедливість і правду ми вшановуємо тепер.

Не сміємо душою кривити і мусимо згадати, що є вже й між нами „за синім океаном” голоси, що втратили віру у той вільний світ, леліаний Т. Шевченком і цинічно радять орієнтуватися на реалітери, на „дійсну”, а не „вимріяну” Україну. А ми знаємо, що наша Америка постала із „борітесь — поборете” Вашінгтона і Джефферсона, із мрій і ідеалів батьків її, ми зна-

ємо, що не так звані реалітети, а ідеї — ідеали — мрії є наймогутнішими рушійними силами історії; ми знаємо, що наша Америка і досі живе ідеалами створити добру, справедливу й вільну суспільність, і що не в долярах та фабриках її могутність, а в тих ідеалах. Чи нам зраджувати те наше Шевченківське ядро саме тут, у вільній Америці Вашингтона? І сучасна Шевченкові доба в царській Росії знала теж хахлацьку орієнтацію на московського хана та на його реалітети, але ми знаємо, що це був шлях до загибелі нації. І врятував її Тарас Шевченко і його „борітесь — поборете”...

Ми всі, українці, а зокрема все членство нашої Першої Академії Наук — Наукового Товариства ім. Шевченка не зневірились. Нашу долю передрішив Тарас Шевченко, і ми віримо й ісповідуємо те, чого він навчав.

З „Кобзарем” Батька Тараса під пахою йдемо далі до визволення України, і словом і ділом боротимемося за її волю та ніколи не скапітулюємо перед московськими антихристами.

IV

І так по виграній в Америці битві за правдивого Шевченка, проти московського комунізму та московських окупантів України, стане у Вашингтоні пам'ятник Тарасові Шевченкові.

Це є пам'ятник тому правдивому Шевченкові, що живе в підпіллі поневоленої України і з нами, скитальцями, — бо він ідеологічний скиталець, що його правдиві ідеї Москва криваво нищила й нищить, нахабно фальшує, а вірних його ідеям розстрілювала й розстрілює...

Це є пам'ятник Шевченкові — символові „святої волі”, що, як Статуя Свободи у гавані Нью Йорку, вітатиме у столиці Вашингтона всіх борців за волю усіх, Москвою поневолених, народів — гаслом: „борітесь — поборете!” А всіх американців цей пам'ятник перестерігатиме, що тільки їх „борітесь — поборете” оборонить саму Америку від московського імперіялізму, що тільки визволення поневолених Москвою націй поверне світові мир.

Цей пам'ятник Шевченкові у Вашингтоні — це вияв нашого сильного протесту проти катування України та всіх поневолених народів московськими опрічниками-комуністами, для реалізації марксівсько-сталінської програми „злиття мов і націй” в „один неділимий советський народ”, наново ухваленої

компартією 1961 року, проти цього мовного й культурного народовбивства, толерованого Об'єднаними Націями. А ця програма є продовженням програми „обрусенія” царя Миколи I та чорної сотні, погромників із „Союзу Русскаво Народа”.

Цей пам'ятник Шевченкові — це символ нашої віри в остаточну перемогу вічно-живих ідей Шевченка, ідей для всіх поневолених Москвою народів — і промовистим зазивом до всіх поневолених московським імперіялізмом і колоніялізмом націй — продовжувати: „борітесь — поборете”. Імперії порозвалиювалися і остання імперіялістична катівня націй Большевія завалиться теж, а Україна і всі поневолені нації воскреснуть!

Цей пам'ятник нашому Шевченкові заповідає, що вільна Україна буде, через Чорне море, частиною Атлантичської Громади волелюбних націй, і що вона спорудить у своїй столиці, в Києві, пам'ятник Вашингтонові, Батькові американської нації.

Стоятимемо, Дорогі Наші Земляки, в цей світливий день нашого Батька Тараса, дня 27 червня — перед пам'ятником у побожному молитовному скупленні, перед наявною дійсністю:

„Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля,
І неситий не виоре
На дні моря поля,
Не скує душі живої
І слова живого,
Не понесе слави Бога,
Великого Бога”.

Ми подякуємо Всевишньому молитвою і, голови скиливши, молитимемо Господа за воскресення волі України — словами:

„Ми віруєм Твоїй силі
І Слову живому:
Встане правда, встане воля,
І Тобі одному
Поклоняться всі язики
Во віki і vіki”.

Стоятимемо, Земляки, перед пам'ятником великою громадою, широкими масами народу, і як залунає „Заповіте” згадаймо, Земляки, Батька нашого Тараса, у нашій „сім'ї вольній но вій”, що ми змогли її створити покищо у вільному світі. Зга

даймо усіх, що виконуючи його „Заповіт”, полягли в боях та замучені були Москвою по концтaborах. Спом'янімо всіх розстріляних і замучених владик, священиків, письменників, науковців, діячів і всі жертви жахливого голоду, та післімо могилі в Каневі та Москвою розп'ятій Матері, нашій Україні та всім поневоленим націям — сердечний доземний поклін!

І як стояти memo, повторім у душах наших слова П. Куліша: „Наш еси, поете, а ми нарід Твій, і духом Твоїм дихатимемо во віки й віки”! Та повторім теж Тарасову молитву:

„А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліс подай і братолюбіє пошли”.

Роман Смаль-Стоцький

ШЕВЧЕНКО — НАШ СУЧАСНИК

(Промова виголошена на Шевченківському Святі курсів українознавства на Союзівці, 27 серпня 1964 року)

Наши Шевченківські Свята звичайно спрямовують всю увагу громади то на Шевченка — поета, незрівняного майстра поезії, в яких слово й музика злилися в цілість, то на Шевченка — мистця, що олівцем та пензлем промовляє до земляків, то знову на Шевченка — інтерпретатора нашої історії, або на Шевченка — будителя нашого народу. На чорнім тлі шляхетської Польщі і царської Росії промовці різблять світлу постать Кобзаря та з'ясовують вплив його ідей на пробудження і відродження нації. Нація пробудилась, спромоглася проголосити свою державність, партійні лідери перебрали провід повнолітньої нації — і деякі громадяни уважають Шевченка історією...

Та це велика помилка. Шевченко належить не тільки до нашої історії, — ні й потрійне ні! Шевченко належить до нашої сучасності, до кожної біжучої хвилини нашого життя — до нашої сучасної дійсності. Ще довго до дефініції новітніх націонологів, що властиво є нація, Шевченко злагнув, що нація — це той безперервний ланцюг мертвих, живих і ще ненароджених поколінь, ланцюг поколінь об'єднаних свідомістю спільноти культури — історії — традиції та спільної цілі в житті. Тому до всіх майбутніх поколінь, до нас же, він промовив і голосно промовляє у своїм Посланні „Мертвим і Живим і Ненародженим Землякам в Україні і не в Україні — мое дружнес посланіє”. Так, Шевченко свідомо хотів бути нашим сучасником-громадянином, він був глибоко переконаний, що проповідує такі цінності життя, яких не змінить ніякий технічний поступ, бо вони вічні, Божі. Шевченко кладе поета на рівні з пророками, яких „Господь, любля своїх людей” посилає на землю людям „свою любов благовістить, святому розуму учить, як в світі жити”... Тому для тих, що вміють ще Кобзаря читати, Шевченко це жива людина — наш сучасник — діяч, що й нині голосно промовляє до всієї української нації в поневоленій Україні і на вигнанні сушої.

Даймо сьогодні слово нашому сучасникові Шевченкові в кількох зasadничих та найважливіших справах нашого життя, зведім сьогодні очну ставку нашої сучасності із сучасником Шевченком.

Перша справа: вже від 1950-тих років, зараз по нашему приїзді до Америки, розвернулась була по Америці широка пропаганда за якимось „Новим Переяславом”, за якою новою „федерацією”, що ховалась то за гаслом „непередрішенства”, то за „східняками”, то за якоюсь „Визвольною Радою”. Її то перший директор Мюнхенського Інституту, Айзак Дон Левін так премудро змайстрував, що через ніч з'явилось там п'ять українських партій, про які ніхто з нас не чував, але які всі почали розпинатись за федерацією з Росією...

Що це діялося в цій нашій Америці та за її доліми! Більшість сучасних американців думає, що за доліми все можна купити, а їх московські дорадники підсунули їм для еміграційної політики стару царську засаду: „ставку на падлена”... Колись, як то Шевченко, кепкуючи, згадує — німці навчали нас: що ми монголи, чи слов'яни. Тепер німці замовили, а дуже розбалакалась низка американців. Один американський журналіст проголосив Україну Тексасом, другий неграмотний дипломат звелівав її Пенсильванією, а ще інший злобний писака звів її Баварією, а нас баварцями. Московська графіня виводила наших „хахлів” на телевізії, щоб вони бились в груди: „ми не сепаратисти”. Московські „правдомовні” батюшки видали, навіть, брошурку „Ukraine, the greatest hoax of the 20th century” а їх союзник, католицький монах, москаль татарського роду в Сан Франціско, підтримує їх всюди теплим слівцем перед американцями...

Брешті гучно й бучно відсвяткували Москва в 1954-55-тих роках Переяславську річницю, зробивши сучасну Советську Україну і її „федерацію з Москвою” реалізацією Переяславського задуму Хмельницького! А від 56-го року почали ми діставати часописи або зі Східного Берліну „Возвращайтесь на родину”, або таки з Києва „Повертайтесь на Батьківщину”; і я їх дістаю, значить картотека розвідки в порядку, всі ми Москвою „на учиті”, і тепер вже повним ходом іде в Америці і в Канаді новий „рух і дух” за „новим реалітетним Переяславом”.

Де новітній Гоголь чи Марк Твейн, щоби всю цю шумиху „мертвих душ” американських бізнесовичів, чорносотенників москалів та хахлацьких хлестакових гідно увіковічнити... ?

Що ж, Громадо, на те все каже Шевченко? До американців, тобто до тих дійсних американців, до тих чесних, непродажних шукачів правди, — Шевченко ясно говорив і говорить: „хто ми, чий сини, яких батьків, ким, за що закуті”, а до пропагаторів нового Переяславу, він грімко промовляє в своїх поемах „Розрита могила”, „Великий льох”, „Суботів”, і, вкінці, в поезії, написаній 1959-го року, в самім же Переяславі, Шевченко з серця переповненого гіркістю — печаллю — розплачую, як вулькан вибухає та проклинає Хмельницького:

Амінь Тобі, великий муже,
Великий, славний, та не дуже.
Як би ти на світ не родивсь,
Або в колисці ще упивсь,
То не купав би я в калюжі,
Тебе, преславного, амінь!

Амінь, каже сучасним Шевченко, амінь і нашим сьогоднішим неопереяславцям — реалітетникам всякої масті і маски! Маємо глибоку пошану до військового генія Хмельницького, високо цінимо те, що він виборов самостійність козацькій державі від шляхетської Польщі — проте, Переяслав, це була трагічна політична помилка, за яку покутували всі наступні генерації і за яку ми сьогодні на вигнанні, — а Україна в неволі!

Справа Переяслава, Громадо, це не тільки політика, це зasadнича справа нашої культурної орієнтації: Схід чи Захід, тобто чи українська нація має стати політичним і культурним сателітом Москви, ба навіть її посіпакою, при громленню і поневолюванню інших немосковських народів в Європі і Азії, — чи Україна має прямувати до того, щоб стати самостійною, і з Москвою рівнорядною нацією: „в своїй хаті, своя правда, і сила і воля”!

Це зasadнича справа: чи маємо капітулювати перед московським імперіалізмом та підпорядкуватись московському безбожництву та його „месянізмові” в якихбудь формах, — чи має наша Україна свідомо протиставитися Москві свою власною ідеєю, свою правдою, що голосить волю всім народам у сім'ї вольних народів!

Одним словом: відповідь на питання Переяславу: так чи ні — передрішує всю майбутність української нації! Або годимося на те, як колись Наумовичі та всякі Головацькі, щоби наша

Україна стала духовим карликом — калікою і московською папугою, або рішаемо прямувати до України великої духом, великої Шевченківськими християнськими ідеалами добра й краси та справедливости, як частини грядущого царства Господнього на землі!

Переяслав — це значить колоніяльний статус для України, на ділі, якась там „Малоросія”, Переяслав — це нація без завтра, без цілі в житті. Шевченко знов два основні типи українця, перший — це наш національний зразок: тип козака, борця за волю, і національну правду, і другий тип, з погордою прозваний Шевченком „свинопасами”, створений Переяславом. Програма Переяслава, ясно говорю, це програма імперіалістичної Москви для „свинопасизації” української нації і викреслення її з сім'ї вільних та рівнорядних європейських і слов'янських народів.

Друга проблема: на який шлях, до якої цілі спрямовує українську націю і нас — її еміграцію, Тарас Шевченко?

Переяславу і Хмельницькому протиставить Шевченко „волю — святу волю” України! Тому то Шевченко з такою любов’ю прославив наше волелюбне козацтво, увінчав його сльвом вічної слави, тому він з такою побожною пошаною Хмельницькому протиставить Мазепу. А всім наступним поколінням, отже і нам, Шевченко заповів, — безкомпромісово продовжати святу боротьбу Мазепи за волю України. І Шевченкова доба знала „реалітети”, реалітети могутньої царської імперії Росії, з терором поліції і тюрмами та велітенською армією. Та не на ті реалітети царської Росії, а на здобуття волі спрямовував Шевченко свій поневолений, закріпоцьений народ.

Яку то велику істину — правду об’явив Шевченко нації, кладучи волю в саму основу України! Бо що є дійсним змістом, самою суттю всієї всесвітньої історії, зокрема європейської? Які проблеми — питання взагалі намагається вона розв’язати? Всі чільні філософи історії є згідні, що від гебрейсько-грецько-римської старовини, через християнське середновіччя, аж по сьогоднішній день, європейська і світова історія пробує розв’язати тільки два основні питання: перше — це питання волі, волі людини, громади, народу і церкви, а друге — це питання, як ту волю запевнити і охоронити якоюсь понаднаціональною організацією — установою, як то колись була Свята Римська Імперія чи „концерт Європи” по Віденському миру.

На розв'язку цих проблем Америка вирішально вплинула, проголосивши 1776-го р. проти самоволі і диктатури британського короля, ніби то з „Божої ласки”, — свою декларацію само-стійності і народного суверенітету американської нації, з дійсної Божої ласки, а в 1918-му році Вілсон сформулював ідею Ліги Націй в Женеві, що її другим накладом є теперешні Об'єднані Нації в Нью Йорку.

А яку глибоку і незмінну правду збагнув Шевченко в тих словах, що „де нема святої волі — не буде там добра ніколи”. Це переконливо вчить майже 50-тилітній досвід большевії та сучасне світове положення. Та боротьба за волю, за волю України і Європи, що її Мазепа зі своїм союзником, шведським королем Карлом XII-тим розпочав під Полтавою, проти московського імперіалізму, — тепер, на наших же очах, повторюється у світовому маштабі по всіх континентах і постепенно зближається до вирішальної кризи. Весь світ поділився на два табори, табір комуністичного імперіалізму, з його московським ядром деспотії й звірства, який продовжує старий московський імперіалізм у „новій” Ленінській формі, і табір волі, прав людини, народів і релігій, табір демократії, на чолі з Америкою, тою самою Америкою, що по другій світовій війні, пригорнула українських скитальців і дала їм тут змогу служити заповітам Шевченка, та мати вільний голос нашої поневоленої нації. Виконуючи заповіт нашого сучасника Шевченка, ми прийшли сюди і продовжуємо ту боротьбу за волю України.

Третя проблема: якої саме волі бажав і бажає Шевченко Україні та за яку волю він заповів нам боротися? І на це питання сучасник Шевченко дає в Кобзарі ясну відповідь: наша воля мусить бути підпорядкована моральним Божим законам; без цього воля стає сваволею — анархією, людина обертається у кровожадне звіря і створює братобійчу джунглю, з тортурами та концтаборами! Тому Шевченко виразно, явно й славно, промовив до української нації, згадуючи добу чорної реакції фельдфебеля — царя Ніколая I-го: „Коли ми діждемося Вашінгтона з новим праведним законом? А діждемось таки колись”. Ось в цих словах міститься вічний універсал республіканця Тараса Шевченка до української нації, в якім ті основні ідеї поставлені як підстава здобуття волі для України.

Громадо! Чи наші політики прочитали та призадумались над тим „новим і праведним законом”? Чи вони знають, що ідеї

Американської Декларації Незалежності становлять завершення англійських Magna Charta, Bill of Rights, завершення ідей англійської революції та ідей французьких енциклопедистів, що приготували французьку революцію? Чи знають вони, що в цім „новим і праведним законі Вашингтона” встановлена ціла гієрархія цінностей життя, що її заповів нам Шевченко. Бог — творець очолює ту гієрархію, потім слідує людина з її гідністю і невід'ємними правами, а щойно потім — уряди держав. Уряди держав — це слуги людини і її волі, не забуваймо, підпорядкованої Богові.

Дозвольте запитати, чи ми вже здійснили чи здійснюємо в житті еміграції — цю гієрархію цінностей? Чи не думаете, що деякі наші чоловікі діячі й письменники були призабули ту гієрархію ще й перед першою світовою війною та забули були її і під час нашої революції, — і що саме тому вони не вдергали нашої держави УНР? Ми будували не на Шевченківських фундаментах вічної правди, а на піску партійних гасел та пустих фраз, і маймо відвагу ствердити сумний вислід: ми, діти — одного з найбагатших країн світу, тиняємося по світу скитальцями.

Четверта справа: ми почули сучасника — Шевченка політичну програму і гієрархію її цінностей. Нашу мету ми бачимо ясно. Питання тільки, як її здійснити? І на це питання Шевченко дає нам ясну відповідь: „Борітесь — поборете?” Але, як боротись?

Шевченко, вертаючись із заслання, побачив перший раз папорід на Волзі, винахід, як він згадує, американця Фултона, і він у пророчій візії передбачив нову добу машини і техніки, добу промислової революції. Тому Шевченко — сучасник — в нашу добу танку, літака, атомової енергії, атомових бомб і ракет — з певністю дав би своєму „борітесь — поборете” новітню інтерпретацію, бо, хоч і як це романтично, але конем, шаблюкою та пістолетом багато не вдієш.

Українці під Базарем і Крутами та в УПА показали, як великомудро вміють вони вмирятися за Україну. Сучасна доба на скитальщині вимагає доказу, що ми є здібні і уміємо також великомудро жити і працювати для України та всю ту заправцювану копійку по-геройськи жертвувати для гасла „борітесь — поборете”. Як це гасло-програму виконувати?

Українська політична еміграція, вільна частина нашого на-

роду, включилася у фронт вільних націй проти Москви. Та, на жаль, московська, царська і комуністична пропаганда, що її наш народ звав „пропихандою”, пропхала в Америку і одурманила американців цілою низкою московських псевдо-наукових концепцій в історії, філології, політиці. Американські бюрократи ще не цілком зрозуміли, що справа волі України і всіх Москвою поневолених народів, це теж справа Америки, бож це справа встановлення справедливого і тривалого миру на нашій планеті. Америка, крім того, є ще й гуляйполем і польського, румунського та чеського імперіалізмів.

Як розвіяти той дурман, як американців переконати? Власне здійсненням того Шевченківського „борітесь — поборете” в ділянках науки, літератури, мистецства, виховання молоді цього краю. Тільки науковці можуть підірвати московську псевдо-наукову пропаганду, тільки письменники і мистці можуть переконати їхньою творчістю чужих щодо відрубності нашої нації, тільки вихованням нашої молоді в Шевченківських ідеалах і їх пильними студіями в американських університетах, в ділянці гуманістичних наук, забезпечимо нову генерацію для продовження Шевченкового „борітесь — поборете”. Шановні Зібрані! Не бійтесь української тематики у Ваших студіях! Відважно стійте за наукову правду! Дайте нашій боротьбі не тільки науковців, а ідіть в армію і дайте нашій боротьбі старшин і науковців, професорів військових наук, бо те „борітесь — поборете” надійде, і Московська імперія затріщить.

І Вам, молодій генерації, Вам, Громадо, ми, старша генерація, залишаємо велику і цінну спадщину, осяги нашого „борітесь — поборете”. Ми зуміли поставити, перемагаючи весь московський дурман, національне питання Сходу Європи на денний порядок американської політичної опінії, ми осягнули в американськім Конгресі „Резолюцію Поневолених Націй”, згідно з якою Президент Америки щороку згадує проклямацію згвалтованії Москвою краї і народи. Ми революційній ідеології Шевченка зуміли однодушною ухвалою американського Конгресу, спорудити пам'ятник Шевченкові у нашій столиці, у Вашингтоні. Тому майте, Громадо, помимо всяких розчарувань, повну віру, що в американській нації і його Конгресі дух Вашингтона, Джeферсона та Лінкольна не погас, і продовжуйте наше „борітесь — поборете” до повної перемоги московського антихриста — працею, невтомною працею. Запев-

нюю Вас, Ваша генерація дожив розвалу московського колоніалізму і визволення України та всіх поневолених народів.

Громадо! Відпочинкові оселі — прекрасна річ, і авта, і телевізори та курячі фарми. Проте, Шевченко — сучасник жадав би від нас, у нашому житті, примату для духа, справдішньої діяльної віри в Христову науку, примату — першенства для науки, і літератури і молоді. Америка має два боки: один — це гіперматеріалізм з усіма страшними наслідками піянства, злочину і брутальнosti, це тіні, — але її є світла сторона Америки, — це її воля, церкви, університети, музеї, шпиталі, різні фундації, творені збірками громади для лікування рака, серця, пояслю. Все те — це переконливі докази жертвенности суспільності і примату духа та братолюбія! Тому, не матеріалізуймося, не дичаймо, пам'ятаймо, що ми борці за ідеали Шевченка. Пам'ятаймо, що він заповів і нам . . . , а ви Україну ховайте, не дайте матері, не дайте в руках у ката пропадати!" Чи наша суспільність виконає Шевченка „борітесь — поборете" що до науки? А літератури, мистецтва? Чи наша академічна молодь виконує його? А скільки може навчити нас в Америці приклад жidів, поляків, чехів, словаків, литовців та інших поневолених народів?!

Вкінці остання справа — це „борітесь — поборете" на політичному фронті. Заповів нам перемогу сучасник — Шевченко, що „за вас правда, за вас слава і воля святая".

Але, Громадо, вийшло якесь „непорозуміння" — прорік би до нас сучасник — Шевченко! Це гасло „борітесь — поборете" українська еміграція здійснює не на зовнішньому, заграницьному фронті нашої боротьби проти Москви, а у внутрішньому житті еміграції. Справді, всі партії, групи, осередки, установи, організації завзято боряться і безоглядно поборюють себе взаємно. Іде перманентна внутрішня боротьба всіх „проти вся", що робить на чужинців враження хаосу — анархії. І так ми марнуємо 80 відсотків нашої енергії та матеріальних засобів і дорогочного часу, і так ми близькуче помагаємо Москві та її малоросійським яничарам підривати пошану і довір'я всього вільного світу до нас і до нашої справи. Двопартійна система вистарчав великом націям, а що ж у нас? Що наш сучасник — Шевченко сказав би на те все? Задумаймося! Та ж він заповів нам, що перемога має одну передумову: єдність. Він учив нас, як „одностайно стати на ворога лукавого, на лютого ката", він молив нас „розкуйтесь — братайтесь", він благав нас „обнімітесь,

брати мої, молю вас, благаю!” Чи ми оглухли? Чи серця наші закам’яніли?

Ми зібралися тут сьогодні, щоб вшанувати нашого сучасника — Шевченка, нашого Кобзаря, Пророка, Учителя — тихим словом, „в сім’ї вольній”, ось тут на вільній землі Вашингтона, бо Україна, матір наша, ще в московській неволі... Засвідчим нашу віданість його невмірущим правдам християнства, засвідчим нашу незломну вірність його Заповітові — та не словами, а ділами здійснююмо його, — якщо хочемо вибороти Україні волю та врятувати наш народ... Оздоровім наше життя! Повертаймо до Шевченкового світопогляду, а це значить, повернім Бога в осередок життя нації і еміграції, і пам’ятаймо його слова „молітесь Богові одному, молітесь правді на землі, а більше на землі нікому не поклонітесь...” А кому ж то наші політики за останні десятиліття не кланялися і не кланяються? Отож, як наші політики сконсолідуються з Господом Богом і з Шевченковою ідеологією, тоді ж негайно наступить і консолідація поміж ними самими і в народі. Господь — це наш правдивий „реалітет”.

Хай сповниться віра і надія нашого сучасника — Тараса:

„Ми віруєм Твоїй силі і слову живому,
Встане правда, встане воля, і Тобі одному
Поклоняться всі язики во віки і віки!”

В. Стецюк

ШЕВЧЕНКО — АПОСТОЛ ПРАВДИ

**(Доповідь, виголошена [в скороченні] в 150-річчя
з дня народження Шевченка на Шевченківській Академії
в Джерзі Ситі, Н. Дж. 15 березня 1964)**

Минає сто п'ятдесят років з того часу, коли українська Богом благословенна земля — мати видала на світ одного з найкращих її синів і оборонців, свого великого національного пробудителя і обновителя, безсмертного поета-генія, Тараса Шевченка.

Уже сама поява оцього національного титана на лоні західної України, і то саме в часах найгіршого національно-політичного і соціального лихоліття, є винятковим явищем не тільки в історії України, але й в історії цілого світу. Безприкладною є також постать Шевченка. як поета, що був одночасно зразковим громадянином-патріотом, борцем за волю свого народу, національно-політичним ідеологом та голосним трибуном вселюдських ідеалів і геніяльним поетом-мистцем, що глибиною своєї душі зумів відчути не тільки всі деталі божественної краси на цьому світі, але й всю недолю, всі людські терпіння і всі страждання свого народу та всі його зусилля до даних йому Божим законом прав і волі на своїй рідній землі. І ніякий досі велитен духа не вклав у свої твори стільки невмирущої краси і стільки вічної правди та не дав своїм словам стільки чарівної сили, як Шевченко. Якимсь животворним духом вісі від слів Шевченка. Вони будять в нас нові думки, вони потрясають нашу душу до глибин, вони зворушують навіть закам'янілі серця тих, що вже вбили в глибині своєї душі почуття любові і пошани всього, що рідне і святе. Це та велика і чарівна сила правдивого мистецтва, що розбирає людину до кости, що змушує людину до думання і відчування радості та втіхи, болю і терпіння, розуміння поривів і любові до всього, що своє, рідне. Це та любов, що переростає в силу морального обов'язку, що дає задоволення і спокій у серці,

зокрема тоді, коли поет душою переноситься на рідну батьківщину.

„І ніби сам перелечу
Хоч на годину на Вкраїну,
На неї гляну, подивлюсь,
І мов добро кому зроблю
Так любо серце відпочине.”

(„То так і я тепер пишу”)

Іван Франко писав у сторіччя народження Шевченка, що „Він був сином мужика, і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком, і став величнем у царстві людської культури.” Таким володарем душ і керманичем цілого українського народу та всіх його майбутніх поколінь залишився Шевченко назавжди. Тому й не дивно, що ніхто з поетів і мислителів-геніїв у цілому світі не втішався досі і не втішається сьогодні перед своєю народу так великим пістизмом і так безмежним, просто мітичним культом, як Шевченко серед українців, і коли вони не жили б. Але й ніхто з світових великтів духа не дав для свого народу того, що дав безсмертний Шевченко для українського народу. Бо, хоч і великими національними геніями були такі світові поети-велетні, як Гете і Шіллер у німців, Данте в італійців, Шекспір і Байрон у англійців, Гюго в французів і Міцкевич у поляків, і хоч вони вже зайняли належне їм місце в пантеоні світових геніїв, то ані один з них не може дорівняти Шевченкові ні глибиною відчуття вселюдського горя, ні тією любов'ю і відданістю для свого народу та тими вічно живими ідеалами, що їх ставить перед світом, і перед своїм народом зокрема, великий Кобзар України. Тому й не дивно, що ніхто інший в світовій літературі не збагнув так глибоко і не скопив так всеціло найважливіших принципів людського життя, як одиці, так і загалу, та ніхто так влучно не вказав своїм землякам і цілому світові на той правдивий шлях життя, яким повинен йти ввесь світ і в новому українському народі, як рівний з рівним, як Шевченко. Тому слішно писав один із перших шевченкознавців, Павлин Свенціцький у своїй невеличкій розвідці, виданій у Львові ще в 1871 року „Вік XIX в діях української літератури”: „Не Данте чи Петrarка, не Гете, Шіллер, не Міцкевич, Словацький, Пушкін . . . ні — це новий поет, талант окремий геній їм рівносильний —

України Геній, Тарас Шевченко... Не один, не сотня, а тисячі тих, що не знали вчера, хто їх батько, ненька, знайшли в Україні свою долю... Тому то могутній геній Шевченка перевершив геніїв: Байрона, Гете, Міцкевича..., бо Шевченка розуміють, слухають і разом з ним співають міліони!.. Тим він великий, тим і вищий понад усіх поетів... Це Божий післанець..."

І Шевченко, дійсно, наче Божий вибранець з усіх геніїв світу, почував себе Божим оборонцем людської правди на землі та вістуном такого справедливого суспільного ладу, в якому людина жила б на образ і подобу Божу та свободно і однаково рівно славила б Бога і Його святу правду на землі. Шевченко вірить, що тільки там може бути Божа правда, де існує Божа справедливість, національна свобода та демократична рівність усіх, бо тільки ці принципи життя запевняють національну майбутність народу. Тому Шевченко, наче національний провідник, заявляє перед Богом.

„Ми віруєм Твоїй силі і Слову живому:
Встане правда, встане воля і Тобі одному
Поклоняться всі язики, во віки і віки...” („Кавказ”)

За ті саме принципи Шевченко боровся через ціле своє життя, здаючи собі ясно справу, що там, „де нема святої волі, не буде там добра ніколи”, а „правда і добро існують тільки там, де є правдиві люди”, бо тільки „там, де люде — добро буде, там будем жити, людей любить, святого Господа хвалить” („Царі”). Оборона цієї правди і добра, це вже обов’язок поета. Отже завдання поета, це не забавка, ані не примха розніженої душі поета, але відчуття свого обов’язку для народу, його Богом даної місії для народу. І тому Шевченко ставить національного поета нарівні з пророками, яких „Господь люб’я своїх людей, неначе праведних дітей,” посилає людям на землю „свою любов благовістить, святому розуму учить,” як у світі жити, „благовістить любов і правду та добро і братолюбіс на світі”. Він хоче бути вірним пророком для свого народу, і тому посвячує ціле своє життя безупинній боротьбі за правду і волю свого народу. І саме в тому лежить та непоборна сила Шевченка, що він сповняє свою місію вірно і віддано, як Божий післанець правди на землі, та „обличитель жестоких людей неситих,” що топтали всякі національні і людські права. Він наказує усім

„Путями добрими ходить,
Святого Господа любить
І брата милувать
І всякому добро творить . . .”

Любов, правду і волю кладе Шевченко в основу нашого індивідуального та суспільного життя народу, бо тільки ті етичні сили допоможуть нам осягнути найвищий щабель досконалості й культури, тільки вони запевнять Божу правду та принесуть „мир і радість на землі людям.” Тому Шевченко глибоко вірити в перемогу правди, але правди дійсної, непофальшованої, християнської, спертої на вірі в Божу поміч і на любові, бо тільки така програма може дати українському народові певну запоруку, що на українській „оновленій землі враха не буде, супостата а буде син і буде мати, і будуть люди на землі.” І саме в тому лежить основна різниця між Шевченком і іншими геніями світу. Шевченко, що вийшов з народу і піднісся на вершини людського мислення та мистецького удосконалення, глибиною своєї душі чи не найкраще з усіх геніїв світу злагнув свою місію, як національного поета і мистця слова. Тому із його душі вириваються такі слова:

„Душі з небес благословенний
Дано любить, терпіть, страждать
І дар приречений, надхнення,
Дано сльозами поливати.
Ви розумісте де слово!..
Для вас я радо відложив
Життя буденного окови,
Священнодіяв я ізнову.
І сльози в згуки перелив.
Ваш добрій ангел надлетів,
Обвіяв крилами і снами,
І тихозгярайними річами
Про рай той мрії розбудив.”

„Присвята” — Поема „Безталанний”
Переклад О. Стефановича)

Отже творчість його, як поета, це не „служба безсмертній музі”¹), учительці поета, як заявляє Данте: ”Tu se'lo mio maestro, e'l mio autore, Tu se'lo colui”²) і за ним Мілтон: ”Thou art

my father, thou author, thou, o Muse”³), ані не Гетова теза ”Das Kunstwerk ist sich selbst Zweck”⁴), а тільки служба великим ідеалам. Це якась „божественна таємниця” духа правди, і тому Шевченко звертається до своєї музи такими словами молитви:

„Вночі, і вдень, і ввечері, і рано
Витай зо мною ідучи,
Учи мене неложними устами!
Сказати правду, поможи
Молитву діяти до краю . . .” („Муза”).

I впевнений в цю допомогу Шевченко заявляє перед світом:
„Возвеличу я малих отих рабів німих!

I на сторожі коло їх поставлю слово . . .”,

і то так сильне слово правди, щоб воно усіх захопило, „щоб пламенем взялось, щоб людям серце розтопило і на Україні понеслось і на Україні святилось те слово, Божес кадило, кадило істини. Амінь!” Цією короткою заявкою Шевченко визначує свою місію, місію народного поета і вчителя, що має сповінити споконвічну мрію українського народу і в серцях своїх земляків запалити вогонь надії на Божий справедливий лад в Україні; і тоді Боже слово, понесеться, як кадило правди, на Україні та настане день національної радості, і тоді, в отої день радости

„над вами
Розпадеться кара,
І повіс новий огонь
З Холодного Яру!” („Холодний Яр”)

За тим „кадилом істини” Шевченко шукав ціле своє життя, бо вважав це за видимий знак „Божої правди на землі”, за той найвищий ідеал національного поета, що про нього він мусить постійно думати і впоювати цю думку в свій нарід, „щоб наша правда не вмирала, щоб наше слово не пропало.”

Для оборони цієї невмірущої, Божої правди Шевченко вийшов на боротьбу з національним і світовим лихом, задля неї він перетерпів усю свою життєву Голготу московських знищень і в історію свого народу він перейшов не тільки як оборонець ідеалу правди, але як її вірний апостол, який твердо вірив, що національна правда ніколи не вмре, не загине, бо це Божа правда на землі, яка „оживе, натхнє, накличе, нажене

не ветхеє, не древле слово розтліннеє, а слово нове між людьми криком пронесе і люд окрадений спасе од ласки царської! . . .”⁵)

Оцього саме Шевченкового пророчого слова правди боялася і боїться по-свого дні біла і червона Москва та її поплечники, оті „недолюдки і перевертні”, що вихваляють „новое отечество” і „допомагають москалеві господарювати та з матері полатану сорочку знімати.” Тому й не дивниця, що в той самий час, коли український народ витав появу Шевченкового „Кобзаря” в 1840 році, а згодом і самого Шевченка, як „гук воскресної труби архангела”, що воскресив національну душу народу, чи, за словами Куліша, як „зіслання святого Духа на апостолів”, що зійшов на „окрадений народ”, цілий московський реакційний літературний світ поставився до Шевченка, як до най-грізнішого ворога тому тільки, як згадує Костомарів у своїх споминах, що „Шевченкова муза роздирала завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, ѹ цікаво було зазирнути туди! . . . Сильний зір, міцні нерви треба мати, щоб не осліпнути чи не зомліти від ралтового світла істини, доброзичливо прихованої для спокійного натовпу, який іде второваною дорогою повз таємничу завісу і не знає, що тайтися за цією завісою! Таракова муза прорвала якийсь підземний заклеп, вже кілька віків замкнений багатьма замками, запечатаний багатьма печатями, засипаний землею, навмисне зораною і засіяною, щоб заховати від нащадків навіть згадку про місце, де знаходиться підземна порожнечка. Таракова муза сміливо ввійшла в цю порожнечу зі своїм невгласимим світочем і відкрила за собою шлях і сонячному промінню і свіжому повітря, і допитливості людській. Легко буде входити в це підземелля, коли повітря туди проникне; але яка сила людська може встояти проти вікових випарувань, що вбивають умить всі сили життя, гасять всякий земний огонь! . . . Але . . . світоча справжньої поезії не згасить ніяка історична чи моральна вуглевислота, бо світоч цей горить нетлінним огнем-огнем Прометея!”⁶).

На жаль, цієї великої істини не розуміла загарбницька Москва і її шовіністична еліта. І тому не дивниця, що ніякий український літературний твір не викликав так сильної реакції з боку московських критиків і такого глуму з Шевченкової поезії і української мови та з цілого українського народу, як саме Шевченків „Кобзар”. Очевидно, большевицькі

шевченкознавці збувають це мовчанкою, або в найкращому випадку обвинувають в цьому таких українських „буржуазних лібералів”, тодішніх редакторів і співробітників московських журналів у Києві, як Т. Мартос, І. Кулжинський, Г. С. Тарновський, В. Аскоченський і інші. „І ось на захист Шевченкової спадщини виступає в той час”, як пишуть сьогоднішні большевицькі українські шевченкознавці, „демократична російська преса,⁷⁾” як, напр. „Сын отечества”, „Северная пчела”, „Маяк”, „Библиотека для чтения”, „Современник”, „Литературная газета” і врешті журнал „Отечественные записки”, в яких з'явилася непідписана прихильна рецензія на „Кобзар” Шевченка, що її большевицькі шевченкознавці приписують Віссарійонові Бєлінському,⁸⁾ щоб тим способом затерти сліди його ворожого наставлення і до Шевченка і до всього, що українське.

Як цей „захист” російської преси виглядав дійсно, вистарчить поглянути на один із найпопулярніших московських журналів того часу, а саме „Библиотека для чтения”, та вступну статтю її редактора О. Сенковського з нагоди появи Шевченкового „Кобзаря”, де про українську мову подано таку характеристику: „це мішанина слів чубатих, бородатих, голених, південних, північних, це просто гибрідський діялект”, що його як мови „не може визнати за свою ні одна з усіх можливих Росій, ні велика, ні мала, ні чорна, ні біла, ні червона, ні стара, ні нова”⁹⁾). Ще з більшою лютістю нападає на Шевченків „Кобзар” і українську мову Бєлінський, який у своєму листі до Анненкова пише таке про великого Кобзаря України: „Віра робить чудеса, творить людей з ослів і дубин¹⁰⁾), отже й може з Шевченка зробить мученика свободи для його народу... Цей хахлацький радикал написав два окремі пасквілі, один на государя, імператора, а другий на „государшу”¹¹⁾). Так писав організатор московської еліти і непевershений трибун московського імперіялізму, а не „прогресивний російський демократ”, як це трублять сьогоднішні большевицькі шевченкознавці з Євгеном Кирилюком на чолі, зовсім поминаючи відому його шовіністичну декларацію, що „історія Малоросії — це бічна ріка, що впадає у велику ріку російської історії”, а український народ у нього — це народ „патріярхально-простодушний і нездатний до морального руху і розвитку”¹¹⁾). Очевидно, що й погляд його на українську літературу не міг бути

інший, як тільки повний пониження і ненависті. Тому зі злобою про всі твори українських письменників, включно з Шевченком, він заявляє: „Прочитавши „Ластівку” і „Сніп”, я зрозумів усю вартість борщу, сала і галушок”,¹²⁾ а ще далі доходить до такого заключення, що ціла українська література „дихає простацькістю селянської мови і дубуватістю селянського розуму”¹³⁾). А як виглядала Бєлінського „прихильність до Шевченка”, про яку з таким пієтизмом згадує Кирилюк¹⁴⁾, вистарчить прочитати його рецензію на „Історію Малоросії” П. Куліша, де Бєлінський доходить до такого свого „прогресивного” висновку: „Якщо й зможе появитися в Малоросії великий поет, то не інакше, як при умові, що він буде руским поетом... сином Росії”¹⁵⁾). Відповідь на цю пораду московського шовініста дав Шевченко в своїх „Гайдамаках”, пишучи отверто і ясно:

„Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки шкода,
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите”

Молодий Шевченко вже тоді здавав собі справу з примітивізму московських „прогресивних” критиків і тому з неприхованою іронією писав, що тільки „дурень розказує мертвими словами та якогось там Ярему веде перед нами у постолах... Коли хочеш грошей та ще й слави, того дива, співай про „Матрьошу”, про „Паращу, радость нашу”, султан, паркет, шпори — от де слава!” Одночасно з болем у серці і сльозами він заявляв, що йому не потрібно „московської ласки”, бо, як каже він сам у „Гайдамаках”:

„Я не одинокий, є з ким в світі жити,
У моїй хатині, як в степу безкрайм,
Козацтво груляє, байрак гомонить,
У моїй хатині синє море грас,
Могила сумує, тополя шумить,
Тихисенько „Гриця” дівчина співає —
Я не одинокий, є з ким вік дожить.
От де мое добро, гроші,
От де моя слава!

А за раду — Спасибі вам
За раду лукаву!
Буде з мене, поки живу,
І мертвого слова,
Щоб виливати журбу, сльози . . .”

Прочитавши це, Квітка-Основ'яненко писав Шевченкові: „Спасибі Вам, що дивитеся у вічі отим дурням, кацапам, що не вмівши нашої мови і не розібрали у неї нічого, кричать, мов жиди у шабаш:” Штьо, да штьо ета навернякано? Ми не понімаємста нічаво! „Спасибі, що плюсте на се та не перестаєте писати . . .”¹⁶⁾

Очевидно, закиди, що він не знає московської мови, викликали в нього і сміх і лютість, тим більше, що саме в той час Шевченко закінчував Академію Мистецтв та був дуже добре обзнакоомлений з тодішньою російською літературою. Як амбітний молодий поет, він написав тоді дві короткі московські поеми: „Нікита Гайдай” і „Сліпая”, та доказав, що він знає московську мову і що його московські поезії можуть дорівняти найкращим поемам чистокровних московських поетів, але він не хоче вживати московської мови. Тому й в листі до свого друга Якова Кухаренка з 30. вересня 1842 року Шевченко пише виразно: „Переписав я оце свою „Сліпую” та й плачу над нею: який мене чорт спіткав і за який гріх я оце сповідаюся кацапам черствим кацапським словом . . . Не хочеться, дуже не хочеться мені друкувати „Сліпую . . .” I за свого життя він її таки не надрукував, хоч вона нічим, крім мови, не різнилась від інших його поем того часу, тобто повна тієї самої любові до України, як і всі інші його поеми. Очевидно, большевицький шевченкознавець Євген Кирилюк робить з цього таке заключення: „Хоча з приводу „Слепой” і виявляється певна національна обмеженість, перші спроби Шевченка писати російською мовою становлять велику цінність, як документи, що засвідчують його спроби опанувати мову братського народу”¹⁷⁾. Чи це була Шевченкова національна обмеженість, чи національна принциповість, Кирилюк може знайти належну відповідь у самого таки Шевченка, який в передмові до другого видання „Кобзаря” пише докладно так^{18):} „На москалів не вважайте — нехай вони собі пишуть по-своєму,, а ми по-своєму; у них народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще — нехай

судять люди. Вони здаються на Гоголя, що він пише не по-своєму, а по-московському, або на Вальтер-Скотта, що й той не по-своєму писав. Гоголь виріс в Ніжені, а не в Малоросії (Україні), і свого язика не знає; а Вальтер Скотт в Единбурзі, а не в Шотландії — а може і ще було щонебудь, що вони себе оддурались... не знаю. А Бирнс усе таки поет народний і великий, і наш Сковорода таким би був, якби його не збила з пливу латинь, а потім московщина. Покійний Основ'яненко дуже добре приглядався на народ, та не прислухався до язика, бо, може, його не чув у колисці від матері, а Г. Артемовський, хоть і чув, так забув, бо в пани постригся. Горе нам! Безуміс нас обуяло отим мерзеним і Богу противним панством! Нехай би вже оти „Кирпи-Гнучкошиенки” сутяги — мужі мудрі, учені... Проміняли свою добру-рідну матір на п’яницю непотребну, а в приєднаток ще і „въ” додали..."

Ось як ясно і виразно ставив Шевченко справу мови не тільки в своїх творах, але й в щоденному житті. Тому в листі до брата Микити з 15. листопада 1839 Шевченко аж тричі підкреслює своє прохання, щоб той писав йому листи своєю рідною мовою: „Та будь ласка, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому, —

„Бо москалі чужі люди,
Тяжко з ними жити;
Немає з ким поплакати,
Ні поговорити.

Так нехай же я хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими слізами, бо мені ту так стало скучно, що я всяку ніч тільки й бачу во сні, що тебе, Керелівку та рідню та буряни...”¹⁹⁾.

Як бачимо, Шевченко дуже тужив за рідною Україною і чув органічну відразу до всякої московщини. Але академік Білецький інтерпретує Шевченкове відношення до московської мови і до московщини взагалі не, як український вчений, але, як большевицький софіст, ставлячи питання: „Хто, крім ворогів і відщепенців українського народу, буржуазних націоналістів, зважиться сказати, що Шевченко був ворогом російського народу?” I на це питання, методою софіста Гоголя, яку большевицькі науковці називають „марксистсько-ленінською”, дас свою відповідь: „Питання це настільки вже вивчене і пере-

вірене і українськими і російськими дослідниками Шевченка, що перестало бути питанням. Шевченко міг у листі до кого-небудь з українських друзів напівжартом зауважити, що бажає дістати відпис рідною, а не „московською” мовою; але сам він цією „московською” мовою написав більше половини своїх творів, і подібно до того, як російські передові діячі, не заперечуючи, що Шевченко — український поет, вважали його своїм, так він своїми вважав великих російських поетів, художників, революційних діячів, ніколи не відмежовуючись від російського народу...²⁰). Та про це добре знає О. Білецький, чи так думав Шевченко, коли в 1844-му році писав свою поему „Чигирин” і разом із земляками роздумував:

„За що боролись ми з ляхами?
За що ми різались з ордами?
За що скородили списами
Московські ребра? Засівали,
І рудою поливали,
І шаблями скородили.
Що ж на ниві уродило?
Уродила рута, рута,
Волі нашої отрута!”

Правда, Шевченко, перебуваючи на засланні в Новопетровській фортеці з 1850 року і користаючи з гуманності та дружнього наставлення до нього коменданта фортеці І. Ускова, почав по-тихо, очевидно, за дозволом Ускова, писати повісті під прибраним прізвищем „Кобзар Дармограй” російською мовою, спершу в формі прозових перерібок його деяких поем, як: „Княжна”, „Варнак”, „Наймичка”, а згодом з зовсім новою тематикою, як: „Музикант”, „Нещасний”, „Капітанша”, „Близнята”, „Прогулька з присміністю, але не без моралі” та автобіографічна повість „Художник”. Причини, чому Шевченко збрався до нового жанру літературної творчості і чому він писав свої повісті московською мовою, якої він не любив, зовсім не ті, що їх подають большевицькі шевченкознавці, спекулюючи на темноті советського читача, а саме, що для Шевченка мова не грава найменшої ролі, бо він був утраквістичним письменником, тобто і українським і російським. Тут далеко глибіші причини. По-перше, весною 1850 року Шевченко перетерпів

і трус і арешт і каторгу і врещті переведення під конвоєм до Новопетрівської кріпости, про яку поет згадує, як про „пустішу пустиню” і „безмежну тюрму”, що в ній він найдовше і найтяжче карався аж до його амнестії в 1857 році, не написавши ніодного рядка із своєї поетичної творчості українською мовою. По-друге, Шевченко здавав собі ясно справу, що писанням його творів по-московському він зможе з'єднати собі і Ускова і інших московських шовіністів та допомогти в своїй мистецькій творчості. Зрештою в таких умовах життя важко було знайти відповідне поетичне надихнення, а до того в його душі була „пустка” ще з часів його перебування на Україні, де на кожному кроці він зустрічав жахливу асиміляційну політику Москви, зокрема між українською інтелігенцією. Діставши від своїх друзів, Бронислава Залеського і Л. Турна новелі французької письменниці Жорж Занд, що були переповнені різними демократичними гаслами і теоріями французьких демократичних ідеологів про перевиховання людини і спільноти, Шевченко почав писати і свої моралізаційно-повчальні повісті з певною інтенцією, що, може, принайменше цим способом він зможе зворушити змосковщени душі тих, що покриті „московською облудою” вже „не чують, оглухи, кайданами міняються” і „не бачать” та „не знають, хто вони”. Тому й не дивниця, що всі московські повісті Шевченка просякнуті гарячою любов’ю до України, великим національним патріотизмом. І хочби взяти Якима Гирла в „Наймичці”, який, навіть, не хоче чути слова „Москва”, чи Катрю, що зовсім не розуміє і не хоче розуміти російської мови, чи „Близнята”, де Шевченко з глибоким пістизмом описує пам’ятки української культури та згадує про такі ворожі Москві національно-історичні постатті, як Дорошенко, Мазепа і де протиставить нове покоління, вже змосковщене, старому поколінню, вихованому на козацько-гетьманських традиціях. Українські національні мотиви бренять також і в останній його повісті „Мандрівка”, чи „Прогулянка”, де, поруч чудових описів природи і українського побуту Правобережжя 40-их років, поет малює також і московську школу в Україні, де „всього навчають, крім милої рідної мови!”

Очевидно, Шевченко і в діючу літературному жанрі виявив свій талант, але цього в ніякому разі не можна ставити нарівні з його безсмертною поезією. Та совєтські дослідники Шевченка захоплені тим тільки, що ці твори він писав по-московському

і цим „визначив російську мову за орган вищої „общерускої культури.” Та всі ті твердження большевицьких шевченко-знавців не витримують найменшої критики. Шевченко не зміняв своїх поглядів у нічому. У нього не було роздвоєння і непевності. Його героям притаманна сила характеру, прагнення до повного життя, до непримиренности і безкомпромісості. Його Галайда величний, бо відчуває, що „неба дістане, коли полетить”; він послідовний і в любові і в гніві, готовий виконати месника за свій народ до кінця, як жахливою не була б пімста. Такий же герой і Залізняк і Гонта. Це лицарі, куті з сталі, і тому вони не знали ніякого компромісу з національним ворогом. Не знав також і Шевченко ніякого компромісу з москалями. Тому й в своїй невгнутій національній поставі він уже в ранній своїй поемі „Катерина” звертається з зазивом:

„Кохайтесь, чорнобриві
Та не з москалями,
Бо москалі чужі люди,
Роблять лихо з вами.”

Очевидно, що ця пересторога Шевченка відносилася не тільки до українських дівчат-селянок, що їх зводили „паничі, офіцери-спокусники”, як це хочуть большевицькі коментатори дієї поеми,²¹⁾ але до цілої української спільноти, зокрема до її провідної верстви, що, спантеличена залишнями московського окупанта, покинута всіми своїми, ставала посміховищем, зруйнувавши своє власне життя і національні принципи життя української родини-спільноти. Трагедія Катерини тим більша і страшніша, що її любий москалик Іван, зустрівшися з нею в полі відвертається і від Катерини і від їхнього сина та цим доводить Катерину до самогубства, а свого власного сина кидає на поталу долі. Але Шевченко на цьому не кінчає трагедії української матері-покритки, що стала жертвою москаля-окупанта. В епілозі цієї поеми Шевченко змальовує і її страшні наслідки. Москаль, що звів Катерину, живе не в московщині, але на Україні, під Києвом, і разом із своєю родиною, тоді, як його і Катерини син, малий Івась, знаходить єдине своє пристановище і опіку в українського кобзаря, що блукає по Україні та співає „Ісуса”. І тут чи не найвиразніше змальований образ самого Шевченка-кобзаря і учителя християнської моралі, що її нищили в українській спільноті не якісь там „спокусники-

солдати", але чужинці-москали, що їх мораль характеризує Шевченко іхніми власними словами: „Ай, да наши! Каво не надують"! Над цією недолею українського народу боліє Шевченко і в другій своїй молодечій поемі „Тарасова ніч", пишучи:

„Мовчатъ горы, граe море,
Могили сумують,
А над дітьми козацькими
Поганці панують!"

Такі синтетичні образи недолі України і її національного становища під чужою окупацією і зокрема серед московської сваволі на Україні пересувається перед очима молодого поета безпосередньо після його визволення з кріпацтва. Весною 1843-го року Шевченко прибуває на Україну, що її покинув перед 14-ми роками, ще як панський козачок і кріпак, а сьогодні він глядить на неї вже як вільна і освічена людина, як поет з голосною славою по всій Україні. Приїзджає він на Україну не тільки, щоб відвідати своїх рідних і знайомих та поглянути на свою любу батьківщину, але й щоб пізнати, як та вимріяна Україна виглядає в дійсності, якою вона є насправді, з її рідним побутом, з соціальним порядком, з її національною свідомістю та з державною, окупаційною московською владою і її відношенням до українського закріпощеного народу. Перебуваючи і на Чернігівщині і на Полтавщині і в Київщині і на Хортиці та відвідуючи і українських магнатів і українську інтелігенцію та старі козацькі родини, купців, духовенство і західні села, він „скрізь плакав", скрізь бачив „страшну руїну", що її принесла Україні Переяславська „угода". Нічого дивного, що в єдиному творі, що його написав Шевченко тоді, під час свого перебування в Україні, „Розрита могила" стільки в його молодій душі жалю до Хмельницького і стільки ненависті до Москви та до своїх „недолюдків" і „перевертнів", що „підростають та поможуть москалеві господарювати, та з матері полатану сорочку знімати". Тепер поет переконується наочно, що тільки завдяки необережності Хмельницького і нещасному Переяславському договорові

„Заснула Україна,
Буряном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,

**А дітям надію в степу oddala". Ale „nadію
Вітер по полю розвіяв, хвиля морем рознесла"**

Такі страшні „прокляті думи” принесли йому перші відвідини України; вони мучили його наболіле серце, рвали його до якогось чину за „правду безталанну, за його рідний люд”. Поет вірить, що він своїм „тихим словом” зможе з нього викути

„До старого плуга
Новий леміш і чересло,
І в тяжкі упруги,
Може, з’орю переліг той,
А на перелозі
Я посію мої сльози,
Мої щирі сльози”,

які зродять „ножі обоюдні”, що „вицідять” з погнилих козацьких сердець „сукровату кров”, „і наллють живої козацької крові, чистої, святої”.

I саме в той час, коли Шевченко оплакує страшну руїну Чигирина і трагедію нерозумної політики Богдана Хмельницького, його наболіла душа дістас таку велитенську силу і віру в перемогу національної правди, що з його уст випливають такі пророчі слова: „Спи, Чигирине! Нехай гинуть у ворога діти! Спи, гетьмане, поки встане правда на сім світі!” Ale пробудити цю правду вже було не легко, бо ціла Україна була вже зруйнована москалями, її степи запродані і її святі могили розриті, а народ поділений на дві нерівні частини, кріпаки і „запроданці.” Все те спричинив нещасний Переяслав! Тому й Шевченко звертає тепер своє вістря в сторону нерозумного сина України Богдана Хмельницького, що захотів, „щоб москаль добром і лихом з козаком ділився”. Ale, на жаль,

„Не так воно сталося,
Москалики, що узріли,
To все очухрали...
Отак-то, Богдане!
Занепастив-єси вбогу
Сироту, Україну!
За те ж тобі така дяка...
На тій Україні,
На тій самій, що з тобою

Ляха задавила, —
Байстрюки Єкатерини
Сараною сіли.
Отаке-то, Зіновію
Олексій друже!
Ти все oddав приятелям,
А ім і байдуже!
Кажуть, бачиш, що „все-то те
Таки й було наше,
А що ми тілько наймали
Татарам на пашу
Та полякам”... Може й справді?!” („Суботів”)

Оцей страшний стан, в якому жив поневолений народ, зрадництво, безхарактерність і продажність української провідної верстви гнітили поетову душу. Всі — „раби з (урядовою) кокардою на лобі”, з „динковими гузиками”, „мертвенні каламарі”, що ценькають тільки „по-московському” і „киснуть” в московському „чорнилі”, кинули молодого поета в страшну розп'яку, і то тільки впродовж кількамісячного його перебування в Україні. І тоді поет звертається до свого друга Щепкіна та просить в нього поради: „Скажи, що робити!... Чи молитись, чи журитись, чи тім’я розбити?” Та розп'яка, до якої довели Шевченка його враження з відвідин України, не покидала його і в час закінчення його студій в Мистецькій Академії в Петербурзі. Переживаючи оту сумну дійсність на рідних землях, поет рішив, після закінчення студій не вертатись на Україну, бо де вже тільки „Малоросія”, в якій, „крім плачу, він нічого більше не може почути”²²).

Недоля закріпощеного села, національна і соціально-моральна темнота панів, брак усякого зрозуміння для потреб народу і брак усякої самостійної думки провідної верстви, не могли зникнути з душі Шевченка. А те, що бачив він і чув, так страшне, що „якби розказати про якогонебудь одного магната історію-правду, то перелякати саме б пекло можна! А Данта старого полупанком нашим можна б здивувати”²³). Враження ці з його подорожі в Україні були дійсно пригноблюючі, бо „скрізь неправда, де не гляну, скрізь Господа лають”. У такому настрою написані також поеми: „Сон”, „Чигирин”, „Пустка”, і „П. В. Гоголю”. І саме цими творами Шевченко розпочинає нову сторінку своєї праці і свого життя, ставлячи перед собою

велике завдання: переродження свого поневоленого народу в свідому, монолітну націю. І першим ударом по московському окупантові стає його поема „Сон”, в якого мотто Шевченко вставляє євангельські слова з св. Івана „Дух правди, котрого світ не може прийняти, бо не бачить його, ані не знає”, і цими словами взыває народ до оборони своєї правди, до „живої правди у Господа Бога”.

Шевченко вірить в перемогу цієї „живої Божої правди”, і тому забуває за все, та вже на другий день після закінчення своїх студій виїзджає в Україну, рішений до безкомпромісової боротьби з московським окупантом та зі змосковщениям українського народу. Об'їзджуючи знову Київщину, Чернігівщину і Полтавщину, він глибше починає студіювати життя свого народу, його національну і політичну силу та стежити за всіми познаками зрілости його провідної еліти, української інтелігенції. Він шукає в народі ще тих живих українських душ, що досі ще не згубили свого національного обличчя і віри в кращу майбутність свого народу, він шукає тих, що ще можуть зрозуміти, як:

„Страшно впасти у кайдани,
Умирать в неволі,
А ще гірше — спати, спати,
І спати на волі,
І заснути на вік-віки,
І сліду не кинуть
Ніякого: однаково —
Чи жив, чи загинув”

(„Минають дні, минають ночі”)

Перебування в Києві, знайомство з Костомаровим, Білозерським, Гулаком, Андруським і іншими ентузіастами, перейнятими ідеями визвольної боротьби проти панщини і національного гніту, та його кілька-місячні подорожування по Лівобережній Україні приводять його до переконання, що його погляди на сумну дійсність в Україні зовсім правильні, і саме це додає Шевченкові відваги, сили і мужності боротися за національну і Божу правду до кінця. І в дьому надхненні він пише свою монументальну політичну поему „Кавказ”, в якій, наче Прометей, нищить своїми вогненними словами московський режим, викриває всі його кривди та ставить перед Божий суд московську тюрму народів за її шовінізм, тоталітаризм, імпе-

ріялізм, „війни, крадіж і за невинно пролиту кров”. Цілу поему пронизує Шевченків апель до всіх поневолених Москвою народів: „Борітесь — поборете! Вам Бог помагає! За вас правда, за вас слава і воля святая!”. Під цим аспектом Шевченко пише такі свої головні світоглядові поеми, як: „Єретик”, „Невольник”, „Наймичка”, „Псалтьми Давидові”, „Великий Льох”, „Посланіє”, „Холодний Яр”, і врешті під впливом недуги в Переяславі свій „Заповіт”.

В усіх цих поемах дзвенить струнка безмежної турботи над недолею свого народу, своєї улюбленої України та киплять вибухи сильного гніву до всіх, хто спричинював у минулому і хто тільки буде спричинювати в майбутньому неволю України. Кожне поетове слово — це прометіївська любов до людини, і її свободи, це найгарячіше бажання своєму народові і його безталанним діточкам волі, сили і слави. А щоб це його задушевне бажання могло бути сповнене, нарід сам мусить себе відродити і з Божою поміччю мусить сам об'єднатися та об'єднаними силами устроїти собі своє власне життя, свою власну хату-державу, бо тільки „в своїй хаті своя правда і сила і воля”.

Але ѿ до цієї, здавалося б, зовсім природної мети українського народу, веде дуже важкий шлях, бо відосередні сили, що зродились в Україні після Переяславського договору, скеровані тільки на те, щоб приспати всенародну українську силу і волю та не допустити до пізнання тайни визволення українського народу. І Шевченко рішиться розкрити дю важливу для українського народу тайну в формі середньовічних містерій, сполучуючи цю тайну з всенародними оповіданнями про „Великий Льох” в Суботові, де Богдан Хмельницький закопав волю України. Піznати цю тайну визволення України можна тільки тоді, коли народ пізнає свої гріхи в минулому і сьогодні, коли буде їх вистерігатися на майбутнє, коли пізнає ті всі спокуси, що ведуть його до гріха, виречеться їх і з чистою, неоскверненою душою-совістю буде думати про визволення свого народу. І, як у містеріях, Шевченко виводить перед наші очі три душі, що згрішили супроти України і через те не мають і досі доступу до раю, хоч свій гріх вони поповнили з несвідомості. Непростимим гріхом першої душі було те, що вона перейшла дорогу з повними ведрами гетьманові Хмельницькому, коли він іхав у Переяслав і „тою клятою водою батька, матір, себе, брата, собак отруїла”, одним словом отруїла цілу сім'ю

— Україну, не знаючи того, що саме в той час „він іхав Москви присягати”. Гріх той, це не тільки провина самого гетьмана і його старшини, але це гріх усіх тих політичних діячів і дорадників Хмельницького, що з дівоцьким розумом рішали тоді долю і подружжя України з Москвою. Та сама кара зустріла і другу дівочу душу, що напоїла коня цареві Петрові I, як він вертався з-під Полтави, і тим виявила свою прихильність московському окупантові, а не власному гетьманові Мазепі, що ввесь час мріяв тільки про добро народу, про його незалежність. Цим вона, хоч і ще недолітком була, зрадила Мазепу, зрадила ту святу правду, що її голосив і за неї поклав своє життя гетьман Мазепа. Наслідки цієї зради страшні: сестра і мати зарізані, бабуна, що осталась на пожарищі Батурина, зотліла в безверхій хаті, а вона сама, хоч і як просила московського капітана, щоб її вбили, залишилась на грище, на посміховисько москалів. А вже зовсім несвідомим немовлям поповнила страшний гріх супроти своєї батьківщини ота „Малоросійська Україна”, ота дитяча несвідомість українських провідників доби Катерини, що „доконала вдову сиротину”. І вона, хоч ще „сповита”, „согрішила” на руках матері тим тільки, що усміхнулась до цариці і тією свою усмішкою спричинила і смерть матері і свою, не знаючи її того, що „тая цариця лютий ворог України, голодна вовчиця”. І тут, як і в попередніх випадках, самої несвідомості не може вправдати ані Шевченко ані Бог. Очевидно, що таких гріхів в історії України повно і своїми паростями вони розрослися аж до наших часів. Шевченко вибирає тут тільки три найважливіші фази з історії України і її державного будівництва та в ясних образах змальовує нам політику наших політичних недоуків, відповіdalьних національних провідників, що „занапостили Божий рай” і довели свій народ до історичної трагедії, що її ми сьогодні переживаємо. Та не тільки оті гріхи нашої власної несвідомості нищили і нищать досьогодні нашу національну єдність і державну незалежність. Шевченко виводить перед наші очі ще й інші темні сили, і свої, і чужі, що воронами крячуть над Україною і руйнують її ззовні. Це ті три ворони, злі духи — демони Москви, Польщі і України, вже свідомі шкідники українського народу і його національної свідомості, які не хочуть допустити до розкриття тайни визволення України, а разом із тим до всенационального об'єднання і до народження нового народного про-

відника Гонти, що в боротьбі за правду і волю України не злакомиться ані на московські почесті ані не злякається мук і терпінь за Божу правду. Тому поруч правдивого провідника Гонти зродиться ще й другий, ворожий українській правді Гонта, який стане по стороні ворон, а сліпє суспільство своєю несвідомістю допоможе воронам знищити правдивого Гонту і тим самим не допустить до розкому „Великого лъху”. До тих двох перших категорій шкідників України додає Шевченко ще й третю групу національних грішників. Це живе українське духове каліцтво, це ті криві, сліпі і горбаті лірники, що самі вже не знають, хто вони і що вони роблять. Це ті здегенеровані лірники, що співають про славне минуле України не на те, щоб його воскресити в душах народу, але, щоб самим поживитись, щоб співати так, як хлібодавець наказує. Але й цим вони не можуть задовольнити московського окупанта і його брутальній урядової самоволі на Україні, бо Москва не знає, навіть, пошанування для костей того Богдана, кому вона сама в нагороду за Україну поставила пам'ятник у Києві. Тому почувши спів прижильних ій українських лірників про Богдана і його походи під Жовті Води і Берестечко, московські караульники „кричать і лають по-московськи старих лірників” та ввесь народ:

„Я вам дам, Богдана!
Мошеннікі, дармоеды!
І пੱсню сложілі
Про такого ж мошенніка!”

(„Великий Лъх”)

Ось якої подяки діждався Богдан Хмельницький від москалів! Це болючо переживав Шевченко, і в цьому саме лежить головна причина гірких слів у сторону гетьмана Хмельницького, що їх Шевченко вкладає в уста Матері-України вже в „Розритій могилі”, і з того моменту вже до кінця свого життя не може поет простити Хмельницькому Переяславського договору, вважаючи його найбільшим непастям України, найважчою Божою карою, що спала на український народ.

„Вкраїно, мій любий краю неповинний!
За що тебе Господь кара, карас тяжко?
За Богдана та за скаженого Петра!”

Таку славу принесла гетьманові Хмельницькому Переяславська угода! І саме тому Шевченко, хоч і знає, що Хмельницький був великим державним мужем, не вважає його за дійсного провідника нації, бо дійсний провідник не дасть себе ошукати підступові і зраді. І тому з уст Шевченка виходять такі слова:

„Великий, славний та не дуже.
Амінь, тобі великий муже”.

Таких докорів Шевченко не робить ані для Дорошенка, ані для Мазепи за „зраду” Москви, як це докоряли і докоряють ще досьогодні різні вислужники Москви. Очевидно, сьогоднішні московсько-большевицькі шевченкознавці зовсім не рахуються з Шевченковими твердженнями і впоюють в Шевченка, вже після сто років по його смерті, свої тези, сперті на „ленінсько-марксистських основах”. І тому зовсім не дивує нас уже така „наукова” теза в „Короткому філософському словнику”, виданому в Києві в 1955 році, що „Шевченко боровся за дружбу російського і українського народів, оспівуючи славного із славних Богдана Хмельницького, борця за воз’єднання України з Росією”²⁴). Ще даліше йде советський шевченкознавець І. Назаренко в своїй праці про світогляд Шевченка, доходячи до такого, навіть, дивного заключення, як те, що „Шевченко вперше в українській літературі вірно оцінив величезну прогресивну роль Богдана Хмельницького і хмельниччини, яку вони відиграли в історії України, у визвольній боротьбі й історичній долі... Шевченко нераз у своїх творах, зокрема у п’есі „Нікита Гайдай” називав Богдана Хмельницького благородним, славним і славнозвісним гетьманом, геніальним бунтівником, мудрим державним діячем і полководцем”²⁵). Правда, автор ніде такого славословія поета для Хмельницького не може зацитувати словами Шевченка з його „Кобзаря”, але, маючи в руках досконалу практику володіння марксистсько-ленінською методою, Назаренко вміє знайти аргументи для своєї тези, навіть, там, де немає змоги перевірити нікому правдивости його твердень. І тому, для нас зовсім не дивниця, коли він твердить, що „Шевченко різко змінив свою оцінку Мазепи і говорив про нього, як про зрадника, знаменитого анафему”, „превражого гетьмана, проклятого народом”²⁶). А як аргумент подає Назаренко одну пісню, створену очевидно самими москалями, про

зрадництво Мазепи, що її нібіто мав „з особливою увагою за-
писати в 1846 році Шевченко і використовувати її, як дуже
важливe джерело у своїй творчості”²⁷). Та до яких висновків
доходять оті сьогоднішні т. зв. шевченкознавці, „чорнилом мос-
ковським політі”, „блекотою заглушені” „дядьки отечества
чужого”, про це можна б сладати окремі десятки томів різних
праць з т. зв. шевченкознавства. Вистарчить тут зацитувати
тільки одного з молодших большевицьких дослідників Шев-
ченкової творчості, Макогона, який в своїй невеличкій розвід-
ді „Революційно-демократичні погляди Т. Г. Шевченка”, ви-
даній Київським Університетом у сторіччя смерті Шевченка,
доходить до того, що „Шевченко знов, що старший брат — ро-
сійський народ — закований в ярмо, як і інші народи Росії, і то-
му писав:²⁸)

„У нас же й світа, як на те —
Одна Сибір неісходима!
А тюрм, а люду! Що й лічить!
Од молдаванина до фіна
На всіх языках все мовчить! . . .”

(„Кавказ”)

Ось і глибоко-наукове „відкриття” сьогоднішніх большевиць-
ких шевченкознавців. Можна сподіватися, що в 110-річчя смер-
ти Шевченка вони дійуть до такого „мудрого” заключення, що Шевченко присвятив цілий свій „Кобзар” обороні російсь-
кого народу перед москалями. Та ця премудрість нас не оду-
рить, „бо невчене око загляне їм в саму душу глибоко-глибоко.
Дознаються небожата, чия на них шкура та й засудять, і пре-
мудрих немудрі одурять.” Спекулювати на темності читача не-
можна, бо, навіть, неосвічений хлопчина, читаючи поему Федо-
ра Діденка про те, що²⁹)

„У Дніпро стекла ворожа кров,
Збулись Тараса заповіти —
В нас чиста дружба і любов,
Щаслива мати, вільні діти! . . .”

зрозуміє велику брехню! І дійсно,

„Шкода і олово тупить:
Бо, де нема святої волі,

Не буде там добра ніколи.
Нацож себе дурить?"

(„Царі”)

Ось і „доброролась Україна до самого краю.
Гірше ляха свої діти її розпинають”

(„Посланіє”)

Шевченко заздалегідь збагнув ту страшну трагедію України і пережив її сам, як свою власну. І в зв'язку з тим, він пише в поемі „Безталанній” такі слова:

„О, святая!
Свята батьківщино моя!
Як поможу тобі в одчаю, —
І ти закована, і я...
Скажу тиранам Божу волю, —
Не зрозуміють, не приймуть!
І на твоїм широкім полі
Камінням вісника поб'ють
Знесуть високі могили
І понесуть із словом зла!
Тебе убили, розчавили
І восхвалить заборонили
Твої великії діла!
О, Боже сильний і правдивий,
В твоїй руці — життя і смерть —
Вдягни у славу свою твердь
І сотвори святе диво —
Воскреснуть мертвим повели!
Благослови востатъ собором
На подвиг новий і суворий —
На чин викуплення землі,
Землі, повитої в неславу,
Стократ політої криваво,
Колись преславної землі!³⁰⁾”

Правда, крашої інвокації до своєї батьківщини і молитви за неї до Бога не подибуємо не тільки в українській літературі, але й в світовій поезії, та це зовсім не стойть на перешкоді сьогоднішнім нашим большевицьким шевченкознавцям називати Шевченка „матеріялістом, атеїстом і скрайним соціалістом”³¹⁾.

Нація, вся аргументація большевицьких шевченкознавців про безбожництво Шевченка спирається або на відірваних словах Шевченка, або на свідченнях московської православної гієрархії, яка з зовсім політичних причин забороняла читати своїй молоді твори Шевченка. Шевченко, який в усіх своїх поглядах стояв на принципах християнської етики через ціле своє життя, знов добре, що „свята, велика річ для чоловіка релігія”, і що біблія — де „свята божественна книга, єдине приєднання, покрова і уповані” („Варнак”). Тому й релігійність була для Шевченка найвищою формою людського життя: „Все од Бога, од Бога все! А сам нічого дурний не вдіє чоловік!” Очевидно, Шевченкова глибока релігійність — це не церковна формалістика, ані сліпий респект перед звичаями московської церкви. Це могутні етичні принципи Христової науки, і Христової правди на землі, спертої на любові близького, на „любові брата”. За яку Шевченко вірно стояв через ціле своє життя, як Божий речник Христової любові і правди, який пізнав у своєму житті, що „жива правда тільки у Господа Бога!” I на цю правду Шевченко звертає увагу нам усім і в своїм „Заповіті” і в „Ликері” і в „Кавказі” і в інших творах.

На цю Божу правду звертає він окрему увагу своїх земляків усіх часів у своєму „Посланію до живих, мертвих і ненароджених” і в цьому тоні він складає свої „Псалми Давидові”, повні цирої молитви до Бога за свій народ і за його кривди, нанесені безбожницькою Москвою. Не ломить тоді Шевченкової віри в Божу опіку і в справедливість і тяжке його заслання в Сибір. Роздумування та глибші студії твору Томи Кемпійського „Наслідування Христа” та читання св. Письма приводять Шевченка до переконання, що це „Божий іспит”, як пише він 9 січня 1857 року до гр. Анастазії Толстої, дружини президента Академії Мистецтв, в якій вчився поет: „Тепер тільки молюся я їй дякую Йому за безконечну любов до мене, за той посланий іспит. Він очистив, вилікував мос бідне, хворе серце. Він відвів від очей моїх призму, через яку я дивився на людей і на себе самого. Він навчив мене, як любити ворогів і тих, що нас не навидять. А цього не навчить ніяка школа, крім тяжкої школи іспиту та численних довгих бесід із самим собою. Я тепер почую себе, коли не совершенним, то принаймні бездоганним християнином”.

Ta безбожницька Москва не рахувалася з цими словами

самого Шевченка ані в минулому ані тим більше сьогодні в добі большевицького атеїзму. Тому нічого дивного, що, навіть, в такій глибоко-релігійній ліриці, як „Заспів” до поеми „Марія”, що своєю мистецькою і духововою красою займає безсумнівно перше місце в світовій релігійній ліриці, большевицькі шевченкознавці „викривають” висміювання Шевченком біблійних легенд про Бога, про Христа та Непорочну Божу Матір — Діву Марію³²), до якої Шевченко так щиро молився:

„Все упованіс мое
На тебе, мій пресвітлій раю.
На милосердіс твое, —
Все упованіс мое
На тебе, Мати возлагаю,
Святая сило всіх святих,
Пренепорочная, благая!
Молюся, плачу і ридаю:
Возри, Пречистая, на іх
Отих окрадених, сліпих
Невольників: подай ім силу
Твоего мученика Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краю!
Достойно — пітая! Благаю,
Царице неба і землі!”

**

Повторюючи цю молитву нашого Пророка Шевченка, ми справді оживаем і чуємо Бога в небесах. І від цього стає нам легше на серці. Слова Шевченка, наче той цілющий лік гоять наші глибокі тілесні і духові рани та допомагають нам і цілому нашему народові, задішивши зуби, переносити наше національне горе до кінця. Правда, від появи першого „Кобзаря” промине незабаром уже 125 років, але Шевченкові слова правди актуальні для нас, як і для українського народу перед 125-ти роками. Шевченко своїми поемами завжди до нас промовляє немов живий, загріває й запалює наші зболілі душі та веде нас усіх шляхом Божої правди до кращого „завтра”. І дійсно, з наших уст пливуть поетові слова:

„Жива душа поетова, святая,
Жива в святих своїх речах,

І ми читая оживаєм
І чуєм Бога в небесах!"

Ми свідками великих подій і змін у світі, але так, як перед 125-ти роками, так і сьогодні нашому народові не вдалося здійснити Шевченкового „Заловіту” і „вражою, злою кров’ю волю окропити”, нам не вдалося нарушити проклятого Шевченком Переяславського договору. І тому сьогодні ми змушені відзначати 150-ти роковини нашого національного Обновителя не в вільній Україні, але на далекій чужині, бо на Україні сьогодні, як і в часах Шевченка „кругом неправда і неволя, народ замучений мовчить”, а на широких просторах большевицько-московської тюрми народів „течуть ріки, кроваві ріки”... „А тюрм, а люду! що й злічить! Од молдаванина до фіна, на всіх язиках все мовчить ... бо благоденствує”. Тим часом московські червоні окупанти України, так само, як і колись білі,

„Латану свитину з калікі знімають ...
А он-де під тином
Опухла дитина голодная мре,
А мати пшеницю на панцині жне”...

Та ѿ сьогодні, як у часах Шевченка,

„Немає сім’ї, немає хати,
Немає брата, ні сестри,
Щоб не заплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі,
Або в далекій стороні ...”

Чи-ж сьогодні, в час смертельного змагу між західнім світом волі і східнім світом рабства не стоїть та сама істина, що її ствердив великий український Кобзар, що „тепер москалі і світ Божий в пута закували”, що „московські розбійники-людоїди правду побороли” та що „кати знущаються над наими..., а над дітьми козацькими ще й далі поганці панують.” На жаль, московська пропаганда так оплутала вільний „світ Божий”, що він не розуміє і не хоче зрозуміти, що Україна вже від часів Шевченка жде на „праведний закон Вашингтона”, з повним переконанням власним і з твердим запевненням Шевченка-Пророка України, що та свята ідея українського народу, окроплена кров’ю його вірних синів, здійсниться. Очевидно, в ці пророчі слова Шевченка не хочуть вірити ані сьогоднішні

окупанти України ані їхні поплечники і „трубадури” брехливої пропаганди Москви в вільному світі. Не дивниця, що, коли минулої осени, американські українці рішили здійснити свій довго-очікуваний плян побудови пам’ятника українському Генієві-борцеві за волю свого народу в столиці волелюбної Америки, не хто інший, а тільки оті „московські п’явки” і „мерзені каламарі, чорною блекотою политі” піднесли свій голос протесту, і то унісоном разом із „недолюдками і дітьми юридичними”, тими „рабами з кокаардою на лобі”, що вже „оглухли і не чують, кайданами міняються, правдою торгують”.

Правда, українська спільнота в Америці своїм єдиномислієм уже показала перед американським світом, що вона розуміє заклик Шевченка до спільногого діла і що „химерну долю треба миром, громадою сталить” та що вона вміє „одностайні стати на ворога лукавого, за евангеліє правди”. Ale на тому ще не кінець, бо сама побудова пам’ятника Шевченкові в свободолюбній Америці ще не є нашою метою, а тільки середником до нашого внутрішнього відродження, нашого національного скріплення та до нашої моральної сили: нести прапор Шевченкової національної правди непохитно і вірно в широкий світ та доказувати нашими ділами, що українська спільнота в Америці стойть твердо на позиціях Шевченкового „Заповіту” і цілої Шевченкової ідеології, і що в українській козацькій душі є такий прометеївський вогонь, що його не знищить ніяка ворожа сила в світі і що його полум’я буде світити повіки як доказ нашої національної невмірущості, бо:

„Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля,
І неситий не виоре
На дні моря поля,
Не скусє душі живої
І живого слова,
Не понесе слави Бога,
Великого Бога.”

Своїм пам’ятником буде нагадувати нам Шевченко постійно свій батьківський наказ: „Любітесь, брати мої, Україну любіте, і за неї безсталану Господа моліте!” Цією вимогою Шевченко буде пригадувати нам наші основні завдання на чужині: наше національне і духове об’єднання, нашу консолідацію всіх твор-

чих і конструктивних сил, нашу спільну ідею визволення нашого народу та нашу любов до всього, що рідне, до нашої поневоленої Батьківщини і до того сьогоднішнього нашого „найменшого брата”, нещасного невольника і большевицько-московського кріпака.

Живучи в американських вигодах і добробуті, ми не смімо забувати, що там на рідних землях, в московсько-большевицькій тюрмі

„Чорніше чорної землі
Блукають люди; повсихали
Сади зелені; погнили
Біленькі хати, повалялись,
Стави бур'яном поросли,
Село неначе погоріло,
Неначе люди подуріли,
Німі на панщину ідуть
І діточок своїх ведуть.”

(„І виріс я на чужині”)

Йдім непохитно тими шляхами і за тими дорожовказами, що їх ставить перед нас наш національний Апостол правди — Шевченко, і як колись він у далекій неволі, так і ми у далекій країні волі доказуємо кожний зокрема і всі разом, що:

„Мені однаково, чи буду
Я жити в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені!..

Та неоднаково мені,
Як Україну злії люди,
Присплять, лукаві, і в огні
Її окраденою збудять!
Ох, не однаково мені!”

У цьому дусі виховуймо наших дітей, нашу молодь на волі, щоб вона пізнала ту нещасну дійсність на „нашій рідній, не своїй землі”, „щоб не сонним снилися всі неправди, щоб розкрилися високі могили перед вашими очима, щоб ви розпитали мучеників, кого, за що розпинали . . .” Тільки таке пізнання тієї історичної недолі нашої батьківщини-України і висвітлення

нашого славного минулого зродять в молодих душах наших нових поколінь належне заінтересування, правдиву любов і гордість свого національного походження та доведуть її до того переконання, до якого колись дійшов великий Шевченко на чужині, що для нас „немає в світі другої України, немає другого Дніпра.” В слід за цим зродиться в молодечих серцях нашої молоді любов до всього, що рідне, зокрема любов до рідної материнської мови, на яку так велику вагу кладе наш національний Кобзар-Шевченко, до її культури і прямувань до волі, до правди на своїй землі і віри в Шевченкове пророцтво: що вже не далекий той час, коли Богданова

„Церква-домовина
Розвалиться . . . і спід неї
Встане Україна
І розвіє тьму неволі
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти.”

ПРИМІТКИ

- 1) Goethe: Dichtung u. Wahrheit, Buchners Verlag, Bamberg 1956, S. 186.
- 2) H. F. Cary: The Vision of Dante Alighieri, London 1889, p. 6.
- 3) Milton, P. L. II, London 1901, 864.
- 4) Emil Ludwig "Goethe", Berlin 1931, S. 319.
- 5) Лист до Бронислава Залеського з 10. лютого 1857. Шевченко: Кобзар, „Осій Глава XIV.”
- 6) М. Костомарів: „Спогади про двох малярів”. „Світова Велич Шевченка”, т. I, ст. 101-102, Київ 1964.
- 7) „Світова Велич Шевченка”, т. II, ст. 21, Київ 1964.
- 8) Що це видумка сьогоднішніх шевченкознавців, стверджує дослідник творчості Бєлінського Ю. Г. Оксман у праці: „Летопись жизни и творчества В. Г. Белинского” Москва 1958, ст. 567-8.
- 9) За Ю. Бойком „Шевченко і Москва”, Мюнхен 1952, ст. 33.
- 10) За Дм. Чубом „Живий Шевченко”, Мюнхен-Мельбурн, 1963, ст. 19.
- 11) Бєлінський - Полное собрание сочин. т. XII. ГИЗ, 1926, М-Л, ст. 412, пор. Бойко, ст. 34.
- 12) Пипін-Бєлінський, его жизнь и переписка, С-П, т. II, ст. 264. (Див. Бойко, ст. 34).
- 13) Пипін, т. II, ст. 27.
- 14) Є. П. Кирилюк: „Тарас Шевченко”, Держ. Вид. Худ. Літ. Київ 1964, ст. 73-75.

- 15) О. Кониський: Тарас Шевченко-Грушівський, Хроніка його життя. Львів 1898-1901, т. I. ст. 106.
- 16) Лист з 22. XI. 1841, Див. Листи до Шевченка 1840-1861, Вид. АНУРСР, К. 1962, ст. 14.
- 17) Є. П. Кирилюк: Тарас Шевченко, Київ 1964, ст. 104.
- 18) Тарас Шевченко: Кобзар, ред. Л. Білецький, Вінніпег 1952, т. II. ст. 323-24.
- 19) Повне видання творів Т. Шевченка, за ред. П. Зайцева, т. X. ст. 12.
- 20) О. І. Білецький: „Шевченко і слов'янство”, Світова велич Шевченка, т. II., Київ 1964, ст. 141.
- 21) Євген Кирилюк: Тарас Шевченко, ст. 54, Київ 1964.
- 22) Лист до Кухаренка з лютого 1843 року.
- 23) Див. „Іржавець”.
- 24) Див. Збірник праць 9-ої Наукової Шевченківської Конференції АН УРСР, Київ 1961, ст. 18.
- 25) І. Д. Назаренко: Суспільно-політ. філософські, естетичні та атеїстичні погляди Шевченка, Київ 1964, ст. 314-15.
- 26) Див. І. Д. Назаренко, тамже ст. 143-44.
- 27) Див. І. Д. Назаренко, тамже, ст. 144.
- 28) Див. С. О. Макогон, ст. 31.
- 29) Великий Кобзар в пам'яті народній, Київ 1961, ст. 104.
- 30) Переклад С. Стефановича.
- 31) Див. О. Білецький: Збірник праць IX. Наук. Конференції А. Н. УРСР, Київ 1961, ст. 17 і Назаренко, ст. 306-336.
- 32) Див. І. Д. Назаренко: Суспільно-політичні, філософські, естетичні та атеїстичні погляди Шевченка, Київ 1964, ст. 314-315.

Іван Кедрин

ШЕВЧЕНКОВІ ІДЕЇ — ПОЛІТИЧНИЙ ДОРОГОВКАЗ **(Промова на концерті-академії у Нью Йорку, 15-го березня 1964)**

Коли 150 років тому в хаті бідних кріпаків в селі Моринцях народився хлопчина, то ніхто не міг знати ні припустити, що оце розпочалась в історії українського народу нова епоха. Така містерія повторяється за кожним разом, коли на світ являється титан духа, що зрушує до основ існуочі поняття і лади та переводить революцію в царині думок і почувань, та перевороти, які накреслюють нову малу світа. Коли в кампанії довкола пам'ятника Шевченка у Вашингтоні раз-ураз падав збоку різних американців запит: „хто це властиво такий — Тарас Шевченко”, — ім пояснювали краще зоріентовані інші американці, що це — український поет. І йшов та напевне довго ще в майбутньому йтиме спір, чому якраз тому поетові мало в широкому світі відомої української нації та ще менше відомої української літератури ставиться пам'ятник в столиці Америки і чому властиво українці так пристрасно боронять цієї ідеї. Не дивуймося, Достойна Громадо, цьому, бо ніхто у світі поза українцями не всилі зрозуміти, чим насправді був, є і буде для нас Тарас Шевченко. І ми не зійшлися сьогодні, щоб вшановувати 150-річчя народин поета. Ми прийшли, щоб у ці війняткові роковини спом'януть незлім тихим словом батька новітньої української нації, духового інспіратора української визвольної війни і революції, пламенного проповідника ідей, які в його часи були ревеляцією для власних його земляків та каригідними злочинним бунтом в очах панівних в Україні володарів. Нам садим сьогодні трудно збагнути силу Шевченкового слова, коли з'явилось перше видання „Кобзаря” і коли його вірші кружляли по Україні переписувані крадъкома до глибини порушеними нашими предками. Бо ми нині — новітня нація, яка вже має позаду себе акти проголошення рідної держави, вела за цю державу війну і втративши її — веде вперту боротьбу за своє визволення проти поневолювача. Але 150 років тому не було ще взагалі новітньої української нації в сучасному розумінні.

мінні і не було ще взагалі навіть почви, на якій вона могла створитись. Бо такою почвою під народини новітніх націй є ідея. У великій сім'ї сучасних культурних народів світу мало є таких, що кристалізували своє політичне обличчя в кривавих змаганнях — без попередньої підготови творцям духа, поетами й філософами. Ідея завжди мусить іти впереді, а щойно за нею чини. І велика французька революція не зродилася сама із себе, тільки попередили її енциклопедисти з такими мудрцями, як Руссо, і такими філософами, як Волтер. Німецьке національне відродження започаткував Фіхте своїми „Листами до німецького народу”, поляків прокинула зо сну велика трійця поетів польської післярозборової еміграції. Тарас Шевченко мав ще труднішу роль, як усі оті інші пробудники своїх народів. Бо за його часів від молдавина аж до фина все мовчало. Крадіж княжого періоду української історії, Погодінська теорія триединості Руси, сакраментальне Валуївське „не било, нет і не буде”, плюс анатема на „зрадника” Івана Мазепу, пригадувана вічно в усіх православних церквах впродовж поверх 200 років, ті всі переживання українства за царської Росії стягнули були українство на рівень етнічної маси. Це був час, коли „заснула Вкраїна, бур'янам укрілась, цвіллю зацвіла, в каплюжі, болоті серце прогноїла і в дупло холодне гадюк напустила, а дітям надію в степу oddala”. І тоді то серед тієї темряви з'явилась лисавка у постаті невеличкої книжечки, від якої пішла ясність по всій Україні. Вона внесла революцію у думки і почування приспаного неволею народу і стала його другим Святым Письмом, стала українським Евангелієм, якому народ щорічно складає поклін.

Ні, ми нині не прийшли сюди вшановувати поета. Поетів, великих і прегарних поетів, є у світовій літературі чимало. Є іх чимало і в літературі українській. Але ми вшановуємо сьогодні того, що був післаний Всешишнім, щоб потрясти українське сумління, припорошене малоросійщиною. Ми вшановуємо того, що свою іскрою Божою запалив тліюче в українському попелищі нове полум'я українського визвольного здвигу. Ми прийшли сюди сьогодні тому, бо це 150-ті роковини народин мужа, який став втіленням волі народу до самостійного політичного життя. На сторожі біля свого найменшого брата поставив Шевченко слово і воно стало дорожовказом усім наступним поколінням на шляху національно-політичних змагань.

І ми є теж одним із тих післяшевченкових поколінь, яке живе шевченковими ідеалами. Нездійсненими ще ідеалами, здійснення яких щойно впереді. У нинішньому трагічному для України часі ми особливо глибоко відчуваємо актуальну вартість його пламенного Заповіту. Правда, сучасні поневолювачі України ніби теж вшановують Шевченка. Коли канадійські українці поставили Шевченкові пам'ятник у Вінніпегу, а американські заметушились, щоб такий пам'ятник ставну у Вашингтоні, то на Кремлі рішено поставити йому пам'ятник і в Москві. Шевченко завеликий, щоб можна було його нині проголосити націоналістичним контрреволюціонером — і промовчувати. Коли сила українського визвольного руху виявилась такою могутньою, що неможливо було завернути до давньої сакраментальної формули „не било, не є буде” і коли Москва рішила радше створити вентиль для українського самостійництва у формі фікції української держави УССР, то й не можна було перекреслити Шевченка. Треба було його теж достосувати до підсоветської дійсності і комуністичної доктрини, яка ту дійсність формує. Ось так Шевченко став пролетарським поетом, звеличником возз'єднання України з Московчиною, люблячим рекомендатором старшого брата, проповідником соціальних реформ, здійснених большевиками, ну й атеїстом та пацифістом. Офіційне святкування 150-их роковин народження Тараса Шевченка в ССР — це шпиль динізму російсько-большевицького режиму. Але це водночас наявний доказ Шевченкової сили, з якою мусять рахуватися ті нинішні керівники російської імперії, які взагалі рахуються тільки з силою.

Підхід окупантської влади в Україні до Шевченка не має нічого спільногого з підходом українського народу. Шевченко є символом, який об'єднує всю українську націю, в Україні і поза Україною сущу. Сьогодні не розмежовують українців ніякі моря ні гори, ніякі державні кордони, ніякі віровизнання ані політичні погляди. Сьогодні всі українці у світі святкують Тараса Шевченка без уваги на урядовий штамп, що його тому святкуванню в Україні хоче надати компартія. І в цих нинішніх святкуваннях в Україні так сильно, і так виразно, як ніколи інде зударяються дві сили: з одного боку — русифіаторська система режиму, що проводить в життя теорію про злиття всіх підсоветських націй в одну советську націю з російською мовою та за найкращий засіб до тієї цілі вважає ламання характерів

і стягання українства знову до позему безпової малоросійщини, — та, з другого боку, внутрішня сила народу, яка ставить спротив також всіма способами, пристосовуючи їх до обставин і до терену тієї боротьби. Русифіаторський натиск і розкладова деморалізаторська робота, ведена пляново, послідовно, з використанням величезних можливостей, що їх дає диктаторська система імперії, безумовно залишить глибокі рані і близні на українському організмі. Але російсько-большевицький режим не матиме напевне більших успіхів, як мав їх режим царський. Певна річ, що нас болить, що по містах України лунає російська мова, — що Україну насичується напливовим російським і іншим різнонаціональним бюрократичним елементом, — що існують цілі лави пристосуванців, які чи то з страху за свою безпеку, чи з власного кар'єризму чи просто через брак характеру стали повільним знаряддям режиму. Але як виглядала Україна у 1914-му році? Якими були міста українські напередодні революції? Хто чув у Києві, в Харкові, в Одесі українську мову на вулицях, які були тоді вияви української культури, не кажучи вже про вияви політики?! А вже в квітні 1917 року стотисячна маса маніфестантів маршуvalа у Києві Великою Володимирівською на Софійський майдан, де побожно співали Шевченковий „Заповіт”. Ні, не може бути найменшого сумніву, що постанова ХХІІ-го з'їзду компартії з відновленням теорії про „злиття націй” матиме той сам успіх, що намагання Хрущова „освоїти” цілинні землі і з пісків Казахстану створити рілю, яка родила б пшеницю, оця русифіаторська постанова матиме той самий успіх, що заповідь червоного сатрапа „угробити” вільний світ.

Коли український нарід на рідних землях борсається в оковах російсько-большевицької диктатури з тонкою політурою культурного автономізму в межах, дозволених партійним керівництвом з Москви, то й українці у вільному світі опинились також у невимовно трудній ситуації. Не з матеріального боку, бо українські емігранти, які під кінець останньої великої війни знайшлися в Західній Європі, втративши ввесь життєвий дрібок, навіть не мріяли, що їх даром перевезуть до Америки і тут, після перших важких і прикрих переживань, вони таки впродовж кількох років осягнуть той ступінь добробуту, що його нині всі ми маємо, в більшій чи меншій мірі. Ідеться не про матеріальну сторінку, а про можливості діяння згідно

з місією, що її завжди в історії мали і мають всі національні групи, що їх викинула поза межі рідного краю хвиля ворожих переслідувань. Переживасмо період важкої деконьюнктури, коли українська визвольна боротьба не має у широкому світі популярності, визнання ні підтримки. Здавалось би, що коли на протиболішевицькому фронті опинився західній світ, — коли після комуністичного перевороту в Чехословаччині створився Атлантичеський Союз, який охоплює 15 держав Західної Європи і Північної Америки, — коли воєнні союзники розпались на два ворожі табори обабіч залізної заслони й коли між ними розпалилась холодна війна, здавалося, що, логічно, західня політика повинна б іти рам'я в рам'я з політикою українською. Здавалось би, що сама логіка диктує, що коли західній світ, а в ньому на першому місці З'єднані Держави загрожені російсько-більшевицьким імперіялізмом, — то розвал сучасної російської імперії повинен стати ціллю всіх тих загрожених західніх країн. Здавалось би, що ставка на національно-визвольні рухи поясмлених Москвою народів повинна бути найпершим і найголовнішим засобом західності, зокрема американської закордонної політики, і що наші визвольні змагання повинні бути найповажнішим атутом антисоветської і антикомуністичної політики і пропаганди. Сучасна дійсність кепкує собі з цієї логіки. Найбільшою, так мовити, конcesією для визвольних рухів поясмлених Москвою народів є визнавання Америкою принципу щодо права всіх народів у світі на самовизначення і на власну державу з устроєм за своїм вибором. Час до часу з різних святочних нагод чуємо від окремих членів Уряду прихильні слова про українські змагання до волі та висловлювання віри, що ми цю волю колись таки осягнемо. Але поруч з цим насправді ніодна з вільних країн у світі не хоче актуалізувати проблеми советського колоніялізму. Америка заявила навіть проти власного союзника Португалії в справі деколонізації Анголі й Мозамбіку, але про існування монструальної колоніяльної советської імперії з диктаторською московсько-комуністичною владою — про це офіційно не згадується. Не згадується про Україну, Кавказ ні Прибалтику, щоб не дратувати московської влади, з якою хочеться співіснувати. Марию атомової війни диктує західнім державним мужам зберігати мир. Але це наставлення на мир притуплює вже навіть в Америці свідомість, що не може бути миру без

свободи і не може бути миру, коли світ наполовину вільний і наполовину поневолений, не може бути миру, коли існує ворог, який до висот релігії підніс свою імперіялістичну ціль — знищити вільну демократичну систему у світі і настановити на її місце свою диктатуру партії і кліки.

Ми орієнтуємось у нашому змаганні на західній світ, з яким ми пов'язані культурою, світовідчуванням, вірою у вищість демократичної системи. Орієнтуємось на західній світ, як його частина, з увагою на ту логіку, яка каже шукати собі союзника за спільністю інтересів і за спільністю загрози. Ми не віримо — в теорію, що комунізм втратить своє загрозливе для вільного світу вістря, що він еволюціонуватиме в сторону демократії і що вовк переміниться в овечку. Віримо радше, що закон всіх динамічних революцій стосується також і большевицької революції і що навіть нова кляса советських бюрократів не зможе зупинитись в змаганні до щораз нових успіхів та що тому нишній період співіснування буде тільки епізодом, як епізодом бували і для большевиків всі так звані передишки. Признання Нікіті Хрущову нагороди з нагоди 150-річчя народин Тараса Шевченка, як мужеві, „заслуженому для добра і розвитку України”, ця нагорода Хрущову це доказ не тільки цинізму. Це доказ, що володарі на Кремлі не мають почуття міри, що вони не визнають лінії, на якій треба зупинитись, щоб не доводити до абсурду своє правління і його провокації. Цей непогамований імперіалізм стосується не тільки російської політики у відношенні до України. Він не має вичуття міри і границі й у відношенні до всього вільного світу. І тому ми віримо, що швидше чи пізніше не тільки білі круки в західному світі говоритимуть про Україну, як природного союзника вільного світу, але й офіційні державні проводи війзнають цю істину.

Ми дивимось з оптимізмом в українську майбутність не тому, що ми так хочемо, не тому, що підтягаємо дійсність під наші бажання, а тому, що власне логіка цієї дійсності каже бути оптимістами. Нинішній час важкий, невимовно трудний. Але ж він має всі познаки тимчасовості. Не може бути, щоб на віки зберігся поділ Німеччини, Берліну, Кореї, В'єтнаму. Не може бути, щоб на віки Америка втримувала в Європі пів мільйона свого війська, щоб її Сьома флота вічно берегла мир на Далекому Сході, а Шоста флота на Середземному морі, щоб у Конго, на Середньому Сході і на Кіпрі мир був завжди залежний

від приязності міжнародного війська. Не може бути, щоб кругло 30 африканських країн дістали державну самостійність, коли тамошні племена не мають почуття ані національної окремішності, ані державного патріотизму, — та щоб з права самовизначення не могли ніколи скористати тільки європейські народи, з державницькими традиціями і великою давньою культурою. Забагато є таких аномалій у сучасному світі. І тому за твердим законом історії і природи ці аномалії напевне скінчаться. Доля України не є залежна тільки від міжнародної конъюнктури. У першій мірі вона залежна від зрілості і сили власного народу. Але ми віримо в тугість українського народу, теж не тому, що так хочемо, а тому, що цю тугість доказала тисячелітня історія цього нашого народу. Тому ми оптимісти, що настане час і на вияв сили та волі українського народу проти російського займання і прийде час, коли закінчиться сумна міжнародна епоха, повна парадоксів, суперечностей нездорових теорій і штучних експериментів.

А тим часом у теперішній ситуації можемо тільки інформувати світ про дійсну долю України, про її минуле, сучасне і змагання до майбутнього, ми можемо тільки створювати тут тривкі варгості української культури та підtrzymувати давні і нав'язувати нові зв'язки з тими західніми діячами, які так само критично ставляться до теорії про мирне співіснування, таксамо відкидають концепцію співіснування з найбільшим ворогом вільного людства і вільної людини. Як американські громадяни маємо право і обов'язок пропагувати концепцію розвалу російсько-большевицької імперії на самостійні національні держави — в ім'я добра й інтересу самої Америки. І в цій нашій роботі хоч би і найскромнішими засобами та в найскромнішому засягові, надхненником нашим є Тарас Шевченко. Така дивна наша доля, що хоч у давній і новітній історії України і були великі державні мужі та полководці, проте ніодин з них не може рівнятись з тією ролею, що її від поверх 100 років грає той колишній кріпак, що мережав вірші. За найбільшого гетьмана в історії України вважається Богдана Хмельницького. Але ж він підписав із Польщею договір під Зборовом, залишивши Україну в межах польської держави, і згодом підписав у Переяславі договір з Московщиною, що став трагедією України. І великим гетьманом був Іван Мазепа, але скінчилось на його добрих за-

мірах, бо програв ту битву під Полтавою, яка стала фундаментом російської імперії. І світлою революційно постаттю був Симон Петлюра, який збройну боротьбу проти Росії піdnis до висот „абв” української державної рациї. Але ж він, хоч і згинув за українську державницьку ідею, проте згинув, як політичний емігрант, як одна з жертв військово-революційної прогри. А Тарас Шевченко ніде ніколи не програв, ні як кріпак, ні як в'язень-салдат. Він кликав „караюся, але не каюся” і відійшов від світу з авреолею пророка. І тому нині, в 150-річчя його народин усі українці на землі сущі набожно, в глибокій вдячності і в найглибшому своєму переконанні повторяють його слова на його ж адресу:

„Все сумус, тільки слава сонцем засіяла. Не вмре кобзар, бо на віки його привітала. Будеш батьку панувати, поки живуть люди, поки сонце з неба сяє — тебе не забудуть”.

П. Ковалів

Т. ШЕВЧЕНКО ЯК ПОЕТ І ГРОМАДЯНИН

(Доповідь, виголошена в Вашингтоні в 150-річчя з дня народини Тараса Шевченка)

Тарас Шевченко завжди виступає перед нами в усій величині поета і громадянина, що любив свій народ, боровся за його красу долю, перенісши за це важку неволю, переживши страшні моральні муки, мужньо непожитно оберігаючи свою людську гідність навіть у найважчих обставинах свого життя.

Про Шевченка як поета можна сказати коротко, що він своєю поетичною творчістю захоплює, зачаровує людські душі, виводить їх з рівноваги. В цьому головна й найбільша сила його поезій. Цю силу можна збагнути, відчути на власному досвіді читання його поезій або слухання з уст інших, що поринають в глибину творчого духа поета, а особливо з уст самого поета, який безпосередньо виливає всю свою душу, свої переживання.

Княжна Варвара Репніна, з якою Шевченко познайомився в жовтні 1843 року в Яготині, перша збагнула в Шевченкові великого мистця і дала йому відповідну оцінку. Ось як писала вона про нього:

„Він був із малого числа вибраних, що, маючи великий талант від Прогностів, не мають потреби належати до жодного стану суспільства, і їх приймають усі з особливою уважністю. Він був поет. Коли ці пестуни природи мають усі деякую подібність один до одного, так само кожний з них відрізняється окремими рисами. Шевченко був поет у всіх значеннях цього слова: він своїми віршами упокорював усіх, він витискав з очей тих, що його слухали, слізози розчулення та співчуття; він настроював душі на високий діапазон своєї вабливої ліри; він поривав за собою старих і молодих, холодних і палких. Читаючи свої чудові твори, він робився чарівним: його музичний голос переливав у серце слухачів усі глибокі почування, що тоді над ними панували. Він був обдарований більше, ніж талантом. Йому

був даний геній, і його чула й добра душа настроювала його сопілку на високе й святе. Його любили всі й усі бажали йому щастя й успіху, бажали досягти високої цілі”¹).

Такими рисами характеризує Шевченка як поета княжна Репніна. В другому місці Репніна висловлює своє безпосереднє враження від читання творів самим поетом. Шевченко, гостюючи в Репніних у Яготині, часто на літературних вечорах читав свої твори. То були незабутні хвилини, як потім згадувала княжна Репніна.

„Раз увечері, — писала вона в одному листі, — він (Шевченко) пропонує прочитати свою другу поему під назвою „Слєпая”. Ось він починає читати. О, коли б я могла передати вам усе, що я пережила під час цього читання! Які почування, які думки, яка краса, який чар і який біль! Мое обличчя було все мокре від сліз, і це було щастям, бо я мусіла б була кричати, коли б мое хвилювання не знайшло цього виходу для себе. Я відчувала болісний біль у грудях. Після читання я не сказала нічого; ви знаєте, що при всій моїй балакучості я від хвилювання трачу здатність говорити. І яка м'яка чарівна маніра читати! Це була захватна музика, що співала мелодійні вірші нашою гармонійною мовою, здатною все висловлювати. Пізніше, коли я могла говорити, я сказала йому: „Коли Глафіра (одна з приятельок Варвари Репніної) продастъ свою першу картину і віддастъ мені ці гроші, які вона обіцяла, я замовлю за них золоте перо й подарую вам його”. Перед сном я так гаряче молилася, я так пристрасно любила ввесь світ, я була така добра, — боюся, навіть ліпша, ніж я є в дійсності!”²).

Цей факт безпосередньою зустрічі слухача з поетом найбільшою мірою стверджує, що Шевченко дійсно був поет, поет непревершеної слави, поет, що своїми творами і читанням цих творів полонив серця людей, примушував їх так хвилюватись, що вони втрачали навіть здібність говорити. Шевченко був поет у власному розумінні цього слова.

Не менше враження спровадляє й читання його творів. Нечуй-Левицький у романі „Хмари” розповідає про те колosalне враження, яке робила на сільських слухачів, неписьменних людей Шевченкова „Наймичка”: „Вплив був такий великий, — писав Нечуй-Левицький, — як був великий Шевченків геній, що постеріг тайну народного серця й поезії³). Нечуй Левицький пише про популярність „Кобзаря” серед українського народу: „Висо-

ка поезія, в утворах в „Кобзарі”, настільки промкнута духом народної поезії, народних пісень, що деякі селяни думають, нібито народні сільські пісні, заведені в книжку”⁴).

Але одну особливу рису треба підкреслити, рису, яка виділяє Шевченка з-поміж багатьох інших поетів і ставить його на одно з перших місць у світовій літературі. Всі свої поезії Шевченко будував на реальній основі: такою основою у нього була розкішна природа України, з одного боку, та гнітюче життя українського народу, що перебував у соціальній і національній неволі, з другого боку. На цій реальній основі Шевченко писав свої твори. Саме тому й був Шевченко великим поетом, генієм, що він зміг поєднати поетичну форму із змістом реальної дійсності так, що його поезії стали „вогнем в одежі слова”, за влучним виразом Ів. Франка. Цим словом Шевченко запалює людські душі, виводячи їх з рівноваги.

Шевченко був поет високого рівня. Природна краса і сила його поезій неповторна. Його ніхто ще не перевищив. Він усе стоїть і буде стояти вище всіх⁵).

„Якщо б мусів одним словом схарактеризувати поезію Шевченка, — писав Ів. Франко, — то назавв би її поезією жадоби життя. Вільне життя, всесторонній, нічим не обмежений розвиток як одиниці, так і всього суспільства — ось ідеал, якому наш поет був вірний все життя. Жадоба життя пробивається в усіх його творах, як золота нитка в різнобарвній тканині. Мені невідомий у світовій літературі поет, — пише далі Франко, — який би так послідовно, так гаряче і з такою свідомістю промовляв в обороні жінок, в обороні їх прав на повне людське життя, який би таким гнівним словом бичував все, що в'яже, кривдить і деморалізує жінок. Не знаю в світовій літературі поета, який би так пластично зобразив високий, але поїстині широ-людський ідеал жінки-матері, як це зробив Шевченко в своїх поемах „Наймичка”, „Відьма”, „Неофіти” і „Марія”.

С. Єфремов мав рацію, коли назавв Шевченка реалістом, бо він таким і був. Він не був поетом лише для себе, для власної насолоди, за ради мистецтва; він був поетом для своєї поневоленої нації, про яку він писав у своїх творах часто в алгоритмічній формі. Цьому в найбільшій мірі сприяло ще й те, що він сам вийшов з того середовища, сам був кріпаком і переніс на собі ту важку неволю, в якій перебував його народ.

Як я вже сказав напочатку, Шевченко поєднав у собі дві

основні риси: поетичний талант і патріотичну відданість народові. Його патріотизм, власне, і послужив основним тлом, на якому побудований громадський світогляд поета.

Ніхто з українських поетів не відбив у своїй творчості такої сили любові до свого краю, до свого народу, до чарівної української природи, як Шевченко. Ось поет малює нам чарівну картину української природи,

Тихесенько вітер віс,
Степи, лани mrіють;
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.

Сади рясні похилились;
Тополі поволі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.

І ось то те, вся країна
Повита красою.
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає . . .
І нема тому почину,
І краю немає!

Не дарма Нечуй-Левицький порівнює поетичну красу поезій Шевченка з красою цвітіння садків: „Які пишні села в цім краї бувають, коли зацвітуть садки! З таких пишних сіл вилинув, як соловей з гаю, Шевченків геній, і його пісня така ж поетична, як ті садки весняної доби”⁶). Нечуй-Левицький ставив Шевченка на чолі всієї української літератури і за ідейними і мистецькими якостями.

Шевченко насамперед поет-патріот. Про це він сам говорить у своїх творах:

Я так люблю її, я так люблю
Мою Україну убогу . . .
За неї душу погублю.

Більше того, поет закликає й інших любити Україну і докоряє тим, що занапостили її:

Схаменіться, недолюдки, діти юродиві!
Подивітесь на рай тихий, на свою Вкраїну,
Полюбіте щирим серцем велику руїну!

Так в усіх творах його панує одна думка про Україну, про її колишню і теперішню долю, про її майбутність.

Перебуваючи в неволі, переживаючи важкі муки самотності й поневірняння, Шевченко цілком усвідомлював своє становище: все, що він терпить, терпить за Україну. Поет не шкодує, що пішов таким шляхом, а з цілковитою рішучістю заявляє:

А все таки її люблю,
Мою Україну широку,
Хоч я по їй і одинокій
Аж до погибелі дійшов.

Отже, патріотичне почуття у Шевченка виходить за межі його особистого зацікавлення. Україна для нього — це нація з її обездоленим народом. Поет рішуче твердить:

Мені однаково, чи буду
Я жити в Україні, чи ні,
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині . . .
Та неоднаково мені,
Як Україну злії люди
Присплять, лукавії, в огні
Ії, окраденую, збудять . . .
Ох, неоднаково мені!

Сила любові до України у поета переростає в силу морального обов'язку, що дає йому задоволення і спокій серцю, особливо тоді, коли він думками переноситься на Україну.

І ніби сам перелечу
Хоч на годину на Вкраїну,
На неї гляну, подивлюсь,
І мов добро кому зроблю,
Так любо серце відпочине.

Після заслання Шевченко мав різні зустрічі на вечорах. В помешканні Костомарова він зустрічався з видатним грузинським поетом Аркадієм Церетелі. У своїх спогадах Церетелі пише про Шевченка: „Зустріч лишилась у мене світлим спогадом на все мое життя. Признаюсь, я вперше зрозумів з його слів, як треба любити батьківщину і свій народ”.

Але не в цьому тільки заслуги Шевченка перед батьківщиною. Його заслуги головно в тому, що він усе своє життя ніс прапор боротьби за волю українського народу. Більшість його творів просякнута соціальними мотивами. Шевченко як поет-

патріот поєднав у собі також і риси поета-громадянина, що вірно служив своєму народові і боровся за його визволення з кайданів неволі. У цій жорстокій боротьбі він вийшов переможцем: десять років заслання відняли в поета його фізичні сили, але незламним залишився його дух. Як громадянин, як вірний син свого народу, він цілком усвідмлював, за що карається в неволі.

О, думи мої! О славо злая!
За тебе марно я в чужому краю
Караюсь і мучусь...
... але не каюсь!
Люблю, як щиру, вірну дружину,
Я безталанну свою Вкраїну!

Та з усім тим Шевченко не обмежувався одними соціальними мотивами; його свідомість як громадянина виходить за межі лише соціального поневолення, що проти нього він усе своє життя всловлював рішучі протести. Він добре розумів, що з соціальним лихом можна успішно боротись у власній державі. Дослідники вважають (див. Лука Луців. Т. Шевченко-співведь української слави і волі. „Свобода”, 1964, ч. 45), що навіть український національний гімн „Ще не вмерла Україна”, складений П. Чубинським, виник під впливом Шевченкових поезій.

Поет дуже добре знав історію свого народу; він знов, „що ми, чи сини, яких батьків, ким, за що закуті”. Він знов про змагання українського народу до національної волі впродовж усієї його історії. Він відверто про це пише: „Чи діждемось ми Вашінгтона з новим і праведним законом? А діждемось таки колись!”

Вашінгтон визволив Північну Америку з залежності від Англії, запровадив у визволеній землі республіканський лад з новим і праведним законом і став першим президентом цієї щасливої країни. Шевченко мріяв діждатись і на Україні такого ж самого Вашінгтона з новим і праведним законом.

Але Шевченко, як поет, у боротьбі за визволення України вірив у революційну силу свого поетичного слова, як у могутню зброю:

Возвеличу малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло них поставлю слово.

І далі:
Орю свій переліг, убогу ниву, та сію слово, — добрі жнива
[колись будуть.

Ще в іншому місці, в поемі „Пророк”:

Неначе наш Дніпро широкий
Слова його лились, текли
І в серце падали глибоко,
І ніби тим огнем пекли
Холодні душі.

Поет був переконаний, що духовна сила слова переможе грубу фізичну силу:

Нехай лютус на землі, нехай пророків повбиває,
Нехай усіх нас розпинає — уже внучата зачались;
І виростуть внучата тії, Христові воїни святі!
І без огня, і без меча стратеги Божії воспрянутъ,
І тьми, і тисячі поганих перед святими побіжать.

Заклик поета „до мертвих, живих і ненароджених” простягається на цілі покоління. Це був заклик до самоусвідомлення свого національного „я”, до боротьби за творення власних національних цінностей, національної культури.

Шевченко виконав найвищий обов’язок перед батьківщиною: з усією гідністю людини-громадянина він переміг всі перешкоди, що стояли на шляху його прямування до одної мети — зберегти своє життя для України, для її народу. Дух його незламний, бо він палко любив Україну і заповів її любити всім поколінням.

Свою Україну любіть,
Любіть її во время люте
В останню тяжкую хвилину
За неї Господа моліть.

Цього року, коли сповнилось 150 років з дня народження великого поета і громадянина, не можна не згадати цих його невмируючих слів, що навіки залишились дорогоюказом для наступних поколінь. Ці слова поет ствердив своїм власним прикладом. Він любив Україну, боровся за її кращу долю до останньої тяжкої хвилини, аж поки смерть не скосила його невідрадного життя.

Минуло більше як 100 років, як відійшов з цього світу великий страдник за волю українського народу, за волю людства,

найбільший поет України, що зайняв одно з перших місць в світовій літературі. Його ім'я в усіх народів світу стало символом свободи. Воно залишилось невмирущим у віках історії. Нині весь світ головну свою увагу зосереджує на здійсненні тих ідеалів, за які боровся Тарас Шевченко.

Висока поетична майстерність поставила творчість Шевченка нарівні з найкращими творами світової літератури. Ще в 1860 році російський журнал „Отечественные записки“ писав, що Шевченко належить до першорядних поетів слов'янського світу. Критики і літературознавці Галичини в дні 100-літнього ювілею народження Шевченка в своїх статтях писали про всеслов'янське і світове значення Шевченка. Так, І. Свенцицький написав статтю „Шевченко в ряді слов'янських національних поетів“ (Наша школа, Львів, 1914, ч. 2, стор. 99-106). Іван Франко написав статтю для англомовного журналу. Франко писав тоді: „Він був сином мужика, і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком, і став велетнем у царстві людської культури... Найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті — невмирущу славу і всерозквітачу радість, які в мільйонів людських сердець все наново збуджуватимуть його твори“). А цілий „Кобзар“ Франко схарактеризував такими словами: „Воїстину — ти цар над царями і князь над князями, бо ти оцію невеличкою книжечкою зробив те, чого не мали б сили зробити десять модерно озброєних армій. Ти нею створив націю“.

Особливої ваги набула творчість Шевченка як високий мистецький зразок для багатьох письменників і поетів інших національних літератур. Цілому світові Шевченко дорогий гуманістю своїх творів. Образ дівчини і матері, так геніяльно оспіваний поетом, схвилює серце людини, хоч би до якої нації вона належала. Великий національний поет став загальнолюдським символом свободи. Це стверджив ще Овсяніко-Куликівський у своїй промові на Шевченкових роковинах в 1911 році, говорячи, що Шевченко в світовій літературі формував єдино свій притаманний стиль і творив шедеври в нашій і світовій літературі.

І це не голі слова. Ми маємо численні відгуки з багатьох країн світу. Грузинський письменник Б. Жгенті писав, що Шевченко без краю дорогий його народові. В образі легендарного Прометея великий Тарас втілив трагічну і мужню долю стисне-

них у лабетах соціального і національного гніту народів Кавказу. Разом з усіма волелюбними народами світу грузинський народ, — писав Жгенті, — святкує ювілей великого Тараса як своє велике національне свято і перед лицем усього світу висловлює свою безмежну любов до великого борця за свободу народів.

У Болгарії Шевченко також є у великий пошані. Ще на початку 60-их років минулого століття в Болгарії вже декламувалась „Катерина” Шевченка. Після останньої війни твори Шевченка три рази видавались великими накладами.

Шанують Шевченка і в Угорщині. Угорський письменник Антал Гідаш пише: „У важкі роки свого життя щоранку читав я вірші Тараса Шевченка. І тільки після цього сідав за письмовий стіл. Я щасливий, що першим переклав на угорську мову найкращі рядки „Кобзаря”.

У Румунії першим популяризатором і перекладачем творів Шевченка був літературний критик К. Діброджану-Геря. Ще в 1894 році він опублікував статтю про Шевченка, де вказав на світове значення творчості Шевченка. В статті, опублікованій 1897 року він поставив Шевченка поруч з найвидатнішими майстрами світової літератури.

Лотиський письменник Андріс Веян писав: „Тарас Шевченко ввійшов в українську літературу як голос і луна доби. Він учився у свого народу, черпав натхнення в живих джерелах його творчості. Живий зв'язок з простими працівниками збагатив його мистецтво — поезію і маллярство. Він вірив у завтрашній день, у краще майбутнє, умів передбачати це майбутнє. Ось чому він належить не тільки українцям, він наш Тарас. Він примусив нас ще міцніше полюбити Україну”.

Індійський поет Алі Сардар Джаджірі сказав: „Імена його переслідувачів забуті, іх більше не існує, а ім'я і творчість Шевченка стають дедалі сильніші з біgom часу”.

Французький письменник Шарль Стебер так писав у 1939 році: „Тараса Григоровича Шевченка, завдяки його надзвичайній творчій обдарованості і глибокій гуманності, можна назвати поетом світового значення. І якщо він найсильніше промовляє до душі українця, то проблеми, порушені в його творах, становлять інтерес для всіх народів”.

Американський мистець так пише про Шевченка: „Я американський художник і американець плоттю і кров'ю, але те, що я бачив з творів Шевченка-художника, і те, що я знаю про нього

як про поета, викликає найглибші чуття щирого захоплення його талантом і творчістю. Я пишаюся цими творами, немов би я сам українець. Ваш Шевченко — це мій Шевченко. Я люблю і ціню Шевченка”.

Професор Лондонського університету В. Матьюс у своїй брошурі “Taras Shevchenko: The Man and the Symbol” (London, 1951) порівняв Шевченка з шотляндським національним поетом Робертом Бернсом, назвавши Шевченка другим Бернсом, що боровся за волю поневоленого народу.

„Заповіт” Шевченка перекладено на 45 мов світу. Твори Шевченка в перекладах мають такі держави: ЗДА, Канада, Франція, Італія, Угорщина, Польща, Болгарія, Румунія, Німеччина, Югославія, Чехословаччина, Австрія, Фінляндія, Швеція, Бельгія, Корея. А останнім часом довідуємося, що і Японія піреклала „Кобзар” 1840 року.

І найкращим свідченням того, що ідеал Шевченка стоїть в центрі уваги світу, є факт, що Американський Конгрес ухвалив поставити пам’ятник нашому поетові в столичному місті Вашингтоні.

Шевченко зазнав великого приниження, як інші післанці Божі, відомі з біблійних часів. Сам Христос, Спаситель світу, зазнав жахливого приниження, „зрак раба приїм”, як сказано в Святому Письмі: вертеп, скитання на чужині, страждання і смерть на хресті. Але після всіх цих терпінь і поневірянь прийшла найбільша слава — Світле Воскресення. Шевченко пройшов найсуворішу школу життя: з раба він став академістом, мистцем, велетнем духовим усієї України та пророком і символом свободи усіх поневолених людей у світі.

ПРИМІТКИ

- 1) Див. Леонід Вілецький. Тарас Шевченко в Яготині. УВАН. Авгсбург, 1949, стор. 3.
- 2) Леонід Вілецький. Там же, 9.
- 3) І. С. Нечуй Левицький. Твори в 4-ох томах. Том I, Київ, 1956. стор. 504-505.
- 4) Дніпрові хвилі, 1911, ч. 15, стор. 210.
- 5) Див. М. Мандрика. Шевченко і Франко. УВАН, 1957, стор. 19.
- 6) І. С. Нечуй Левицький. Том II, 28.
- 7) Збірник праць XI Наукової Шевченківської Конференції. Київ, 1963, стор. 109.

К. Кисілевський

ШЕВЧЕНКО — ЛІРИК

**(Доповідь на Науковій Конференції НТШ в ЗДА,
7 березня 1964 р.)**

Шевченкову лірику можна поділити на такі розвоєві доби:

I. — 1837. до 1842. р.

II. — 1843. до половини 1847. р.

III. — На засланні від червня 1847. р. до 1850. р.

IV. — 1857. до 1861. р.

Упродовж тих діб лірична вдача Шевченка розвивалась ступнево й досягла свого завершення в невольничій поезії. Шевченко вийшов від еготичної відбитки своїх почувань, створених тутогою за Україною, за пишнотою рідної природи, простору, степу, сонця, блакитного неба, Дніпра, зелених садків довкола рідного села й українських міст, мальовничих краєвидів... Все те було дороге й незабутнє в чужому оточенні, в чужих містах. Особливо тужив він за безжурним своїм дитинством, за коханою Оксаною, за матір'ю, що померла передчасно в неволі кріпацтва, за сестрою Катериною, що була його справжньою опікункою, за дідом Іваном, що розбудив у його серці гарячу любов до минулого безталанної України.

Тому не диво, що Шевченкові мрії в тій першій добі кружляли по рідному краю, коли мистецькі переживання в клясі Карла Брюлова розніжнювали його душу. Він сам писав у своїм „Журналі“: „Над чим працював я в цьому святилищі? Дивно й подумати... Я компонував тоді українські вірші, що потім спали таким страшним тягаром на мою вбогу душу. Перед його чарівними творами я задумувався й леліяв у своїм серці свого сліпця-кобзаря і своїх жадних крові гайдамаків. У сутіні його вибагливо-розкішної майстерні, наче в гарячому дикому степу наддніпрянському, передо мною снувалися мученицькі тіні наших беззасних гетьманів. Передо мною стелився степ, засіяний могилами. Передо мною пишалася моя прекрасна, моя безсталанна Україна в усій непорочній, мелянхолійній красі своїй...“¹⁾.

Е. Маланюк характеризує молодого Шевченка як людину жаднú світа й людей, що „поглинив усі ідеї своєї доби і все те, чим наповнена була її атмосфера”, що вглиблювався в сучасні твори спізнього романтизму в перекладах на російську мову. Шатобріян, Е. С. й А. де Мюссе, Байрон, а далі оригінальні твори Лермонтова, Пушкіна, Марлінського-Бестужева, Є. Баратинського, Козлова, Рилєєва, Міцкевича, Богдана Залєського — були його улюбленою лектурою²).

П. Зайцев пише, що перші Шевченкові пісні-думки, як „Тече вода”, „Віltre буйний”, „Нащо мені чорні брови”, друковані в Гребінченні „Ластівці”, легко й просто йому вдалися³). За його думкою, лірика й лірична балада характеризують Шевченкову творчість першої доби.

Б. Навроцький заявляє, що Шевченко „найсильніший був у царині ліричної поезії, де він міг щораз черпати від свого соціального підґрунтя, народно-поетичної традиції”⁴). Однак за словами Ф. Колесси, Шевченко ніколи не знижувався до простого наслідування народних пісень, але давав архітвори пісенної форми, угрунтовував свій власний стиль і був у ньому неповторний⁵).

Досліджуючи мотиви Шевченкової творчості, Колесса підкреслює їх основи, а саме: сирітство, самоту, чужину, ворогів, тугу за Україною, прочуття смерти на чужині, жаль за марно втраченою молодістю, залежність від Долі. Оці мотиви окремо, або в сполучі, з перевагою одного чи другого, виступають у цілому ряді ранніх Шевченкових поезій, в яких він говорить про себе, починаючи вже від вірша „На вічну пам'ять Котляревському”, друкованому в „Ластівці” в 1941. році⁶).

В усій Шевченковій ліриці завважуємо певне ступенювання від юної до зрілої напруги вислову, від безсиля, покори супроти Долі, від романтичної кволости та почуття „всесвітнього боля” — до могутнього зриву й бунту реалізму, який згодом зрівноважується. На цьому шляху розвитку Шевченко почуває зразу слабі сили до дебютування. Він турбується долею своїх діток-віршів та роздумує: „Чи вони знайдуть спочуття хоч би однієї людини, чи витиснуть хоч би одну слізозу з очей карих?” Непевність, ніяковість, соромливість, а поруч цього удавана байдужність характеризують цю ліричну поезію молодості, а з тим і самого її творця. Він виправдується перед читачем з того, що співає і плаче, замість показати велич козацької слави. „Але хіба можна її розгорнути серед такого придавленого простору

чужини, де нема степу, Дніпра, могил, співців рідної слави, кобзарів?"

Свідомість величі України, започаткована вже віршем „На вічну пам'ять Котляревському”, закріплюється почуттям любові до неї, патріотизмом. „Тільки Мати Україна, над якою літає Чорний Орел, символ російського імперіялізму, символ закріпощення, — тільки вона привітає його нерозумних діток і пригорне сиріток”. Із своїм горем він криється, але зате ярко проявляє спочуття до нещасних рабів, до бездольних дівчат України, для яких пише ці пісні ніжної любові.

Згодом поет почав творити ліро-епічні баляди, побудовані на народному світовідчуванні та етнографії. У них поет ніби уточнює себе із своїм героєм, боліє з ним, радіє його радощами. Власне, така емоціональна насыщеність, що домінує в пізнішій баляді, робить її глибшою і трагічнішою. В Шевченка й Гайне, як ліриків, ця особливість баляди в порівнянні з попередніми, була доведена до найвищого ступеня розвитку. Її архітектоніка була така: 1) несподіваний початок, 2) недоговореність, 3) фрагментарність оповідання, що розробляє лише найвищі драматичні моменти, 4) епічна фабула, що чергується з драматичним діялогом, 5) новелістичний сюжет в компонуванні романічної фабули.

Шевченко взорувався на українській народній баляді та пісенній традиції, а теми брав з української народної поезії і послуговувався народним віршем та ритмом. Його баляди побудовані на трьох особливостях: розлука, мати й дочка, переміна дівчини в дерево або в квітку⁷).

Також поема стала особливістю Шевченкового стилю. Він сам цінив її високо і творив багато поем, між якими історичні, побутові та суспільно-політичні займають визначне місце в його творчості. Він сам оповідає про те, як то вони поставали. Ось уривок з його повісті „Мандрівка з приємністю та не без моралі⁸): ... молодий матрос, з сльозами на очах прохав (Комітет допомоги раненим) звільнити його рідну сестру з кріпацтва ... Простий і зовсім природний учинок простої людини малювався в моїй душі яскравими, променистими барвами ... що більше за глиблювався я в ці думки, то вищий і благородніший здавався мені вчинок покаліченого бідолажи-матроса. Він оддав сестрі все, а собі не зоставив нічого, крім торби та милиці. Як собі хотете, а подвиг не зовсім звичайний. Що, якби, — подумав я — пощастило мені цьому простому сюжетові надати форму геройч-

ної поеми або... Але ні, жадна інша форма поезії, крім поеми, не надається до цього сюжету; поема — або нічого. І я почав складати поему..."

Найвиразніше виступає зв'язок Шевченкової поезії, особливо його лірики, з народною творчістю у формі та змісті. Теми, мотиви й засоби поетичної образної мови у Шевченка походять з народної поезії. Його романтичні твори пов'язані з народними мотивами, з народними піснями. „Відчуваючи інтуїтивно красу українських народних пісень, Шевченко вже замолоду привчився їх любити й цінити, знов іх без ліку й переймав їх зразу. Особливо пісні з ділянки сирітської долі заторкували суголосні струни його душі. Він і пізніше любив ті пісні через те, що вони сплітались з його споминами про рідне село, ранню молодість і першу любов, як показують згадки в поемах „Перебендя”, „До Основ'яненка”, „Гайдамаки”, „Мар'яна черниця” і ін... В пісні шукав поет розради у своєму сирітстві на чужині, в далекому Петербурзі:

Блужу в снігах, та сам собі:
„Ой, не шуми, луже!”
Не втну більше... (До Основ'яненка)

Переїжджаючи через Оренбург у дорозі на заслання, Шевченко 9-18. червня 1847 р. завітав до Ф. М. Лазаревського, що жив тоді з С. Левицьким, своїм чернігівським земляком, і вкупі з ними переспівав кілька улюблених своїх пісень, між іншими „Зіроньку”, „Тяжко-важко в світі жити”, — але з особливим чуттям співав звісну бурлацьку пісню „Забіліли сніги”.

„Були хвилини”, — каже автор споминів — „що слізози самі котились із очей, а гість наш просто ридав. Як дуже підходила ця пісня до тодішнього положення й настрою поета, — він прощався з земляками, виїжджаючи на безнадійне заслання в киргизьку пустиню — показує недовго перед тим написана в петербурзькім казamatі поезія „Мені однаково”⁹⁹).

З рідного села, з-під мужицької стріхи виніс Шевченко звичку співати народні пісні, в яких шукав розради в своєму сирітстві на чужині. Співаючи, наш поет глибоко переймався словами й музикою пісні, просто переживав її, сам був зворушений і слухачів зворушував, тим більше, що й голос у нього був дуже гарний. На це маємо класичне свідчення Куліша: „Ніхто ще не знов, що він предивний, може найлучший співака народних пісень на всій Україні обох дніпрових берегів, і сам я не думав, що

почую в його піснях щось іще нечуєте:... такого або рівного йому співу не чув я ні в Україні, ні по столицях”.

Коли Шевченко почав співати, „порвались разом усі розмови між старими й між молодими. Посходились з усіх світлиць гості до залі, мов до якої церкви. Пісню за піснею наш соловей, справді мов у темному лузі, серед чарівної калини, а не в захисті серед народу. І скоро вмовкав, зараз його благали ще заспівати, а він співав і співав, людям на втіху, а собі ще й на більшу... Душа поета об’явилася серед чужого щастя своїм щастям, обернула весілля поклонниці його великого таланту в національну оперу, яку може ще скоро чути у національній операції”¹⁰).

У Журналі з 8.VII. 1857. поет оповідає про враження, яке зробив на нього спів салданта-українця Скобелева з Херсонської губернії. „З особливою вимовністю він співав пісню „Тече річка невеличка з вишневого саду”. Я забув, що я в казармі, слухаючи цієї чарівної пісні. Вона мене переносила на береги Дніпра, на волю, до моого любого рідного краю. І я ніколи не забуду цього смуглявого напівголого бідолахи, що латаючи свою сорочку, переносив мене своїм простим співом далеко-далеко з задушливої казарми... Бідний Скоболев!.. Співучою пташкою з України залетів ти до моєї семилітньої тюрми, немов на те тільки, щоб своїми солодкими піснями нагадати мені мій любий, мій бідний рідний край... Чи зустрінеш ти в своїй новій неволі такого уважливого і вдячного слухача, товариша твоїх тужливих, солодких пісень, яким був я?”¹¹).

На тлі романтичного етнографізму, що захоплювався українською народною піснею, танком, музикою, що створив тип народного співця, кобзаря, Шевченко втілився в свого „Перебен-дю” і розсіяв свої почування в невеликій книжці віршів у 1840 році, що з’єднала собі сердя всіх українців. Вісім поезій, перепоплених на горнілі Шевченкової лірики, очарували всіх читачів. Куліш, Квітка, Гребінка, Костомаров були захоплені „Кобзарем”, а прості люди плакали, слухаючи та читаючи вірші про Україну, наче Евангелію Правди. „Це Шевченкова Муза відкрила за собою шлях до сонішного проміння”... казав Костомаров.

За „Кобзарем” пішли „Гайдамаки”, „Гамалія”, в яких поет дійшов до вершин поетичного надихнення в настроєвих, байронічних картинах, що стали предвісниками нового напряму в літературі, а саме модернізму, основаного на спочуттях до трагізму людини, доведеної до розпачу, побудованого на мистецьких настроях і переживаннях.

Шевченкові мистецькі порівняння, метафори, метонімії взяті з народного побуту, сплетені поетом з мистецькими високоякісними образами стилістики:

„Усміхнулась Катерина,
Тяжко усміхнулась:
Коло серця — як гадина
Чорна повернулась”. Катерина, 509.

Тут сплетені складні форми вияву болю „тяжко усміхнулась” з фольклорними виразами: „чорна гадина в'ється коло серця”, бо біль єсть її, немов гадина. Ніжне порівняння, епітет, метафора настроює твір на зразок голосіння над померлою дитиною, сполучене з розпукою, глумом, висловленім дуже ніжно та гірко, як у мистецьких формах:

„Доню моя, доню моя,
Цвіте мій рожевий!
Як ягідку, як пташечку,
Кохала, ростила
На лишенько... Доню моя,
Що ти наробила?
Оддячила!” Катерина, 189.

З простих прикладок народного стилю, з простих етимологічних фігур виростають високоякісні ономатопеї, персоніфікації:

„Не вміла щастя-долі дати” (Катерина). Ця прикладка пов'язує поняття вищого ступеня культури, тобто „щастя”, з персоніфікацією народної „Долі”, поняття, якому Шевченко присвятив дуже багато місця, як признації старинного українського культу. „В'яне-сожне сиротою” — то гіперболічний вираз, в якому метонімія сполучена з побутовим висловом: „сожне сиротою”. „Квіткою цвісти” — це етимологічна фігура, створена на побуті, але її поняття сягає в культуру висловів.

Шевченко виростив на народному підложжі словні форми, що їх зачислюємо до високоякісних мистецьких та ще й модерніх признак поезії, вживаних сучасно. Напр. у „Гайдамаках”:

„Верба слуха соловейка,
Дивиться в криницю”...
„Засне долина; на калині
І соловейко задріма”.

В „Катерині”:

Утомилась завірюха,
Де-де позіхає . . .

Виспівує, вимовляє,
Аж калина плаче . . .

У Шевченковій поезії багато асонансів, алітерацій, що постали на народному тлі. Отже, вже на цій підставі можемо висновувати, що Шевченкова поетична мова побудована подібно, як його ритміка та фолклор, на сплеті народності і мистецтва вищого типу.

ІІ

У 1843. р. поет відвідав Україну та зазнав усюди щирого приняття земляків. Відбуваючи подорожі по Україні, пізнав, крім незрівняної, божественної краси її природи, також велику погань, що цвіллю покрила Рідний Край. Найбільшим лихом України була кріпаччина. Поет зрозумів, що Богдан Хмельницький через Переяславську угоду з 1654 р. дав почин до загибелі самостійності України. Зразу здавалось Шевченкові, що потрапить відновити запліснілу громаду, влиту живу кров у застарілі її жили. Але незабаром пізнав, що його сили заслабі, щоб направити всіх. Почав знайомитись з освіченими верхами суспільства. Особливо дім бувшого генерал-губернатора „Малої Росії” та віцекороля Саксонії, Миколи С. Репніна, був для Шевченка справжньою оазою. В ньому почалась теж романтична історія, до якої причиняється дочка князя, Варвара, та сердечне відношення до поета всієї родини в Яготині. Шевченко своїм вродженим талантом та гарною поведінкою з'єднав собі княжну Варвару та її кузинок Олександру, Глафіру й Таню Псьолівни. Варвара сповідається із свого почуття любові до поета перед матір'ю та в автобіографічній повісті „Д'євочка”, написаній для свого вчителя, швайцарця Шарля Ейнара. Мати відмовляється від благословення, а Олександра присвячує свою „Свячену воду” поетові, що захопився її віршем та помістив його на вступі до другого „Кобзаря” з 1847. Ось Шевченкові слова: „Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молітесь Богу і работайте розумно в ім'я Матері нашої України безталанної. Амінь. А щоб ви знали, що труд ваш не мимо іде, і щоб не дуже чвалилась московська братія своєю Ростопчиною — то от вам „Свяченая вода”, написана панночкою, та ще й хорошою, тільки не

скажу — якою, бо воно ще молоде, боязливе. А переверніть пуздові журнали та пошукайте, чи нема там чогонебудь такого, як „Свяченая вода” — і не турбуйтесь, бо єй-Богу не найдете. (Тут подано текст Свяченої води).

Я бачила — святу воду
В річку виливали,
Щоб свяченої ногами
люди не топтали.

А кохання вірне, шире —
Як вода свята,
Бо воно гріхів багато
Із душі змиває.

Отим то я своїх думок,
Хоч я й убога,
Зроду, звіку не покину
Та людям під ноги.

У Господа небесного
Ласки ціле море,
Та я в його, як ту воду,
Виллю своє горе.

Як бачимо, цей скромний вірш сповнений щирої любові й ніжного відношення до поета, який оволодів почуттями молодої поетки та маларки Олександри Псьолівни.

Також російський твір п. н. „Безталаний”, написаний тоді поетом для княжни, зраджує настрій „яготинських анахореток” та Шевченковий духовий підйом, що виявився тоді в колі високої еліти суспільства. Основний тон його поеми — то докір, що його ніхто не розуміє. Якась відокремленість від світу, навіть найближчих людей, самота й розчарування оволоділи його душою. Він відчуває, що не може виконати покладеної на нього місії. Ця поема глибоко лірична. Поет втілюється в героя поеми, що являється великим патріотом, що посвячує себе відродженню Рідного Краю, зорганізувавши братство з 13 осіб, яких навчає любити Батьківщину, прямує до правди й єдності та задумує вести Батьківщину до нового життя, до волі. То сам Шевченко, що зневірився в свою силу, що не годен стати Месією поневолених рабів, бо бракує їому гарту волі. У своїй поемі він так говорить про свою місію й розчарування в ній:

,,О, Святая!

Свята батьківщино моя!
Як поможу тобі в одчаї, —
Скажу тиранам Божу волю, —
Не зрозуміють, не приймуть!
І на Твоїм широкім полі
Камінням вісника поб'ють!
Знесуть високі могили
І понесуть їх словом зла!
Тебе убили, розчавили
І восхвалять заборонили
Твої великих діла!
О, Боже сильний і правдивий,
В Твоїй руці — життя і смерть —
Вдягни у славу свою твердь
І сотвори святеєс диво —
Воскреснуть мертвим повели!
Благослови возстать собором
На подвиг новий і суворий —
На чин іскуплення землі,
Землі повитої в неславу,
Стократ повитої криваво,
Колись преславної землі!
Мов хмари думи прояснились,
І сльози капали, мов дощ...” 244-269 рядки¹⁹).

1843. рік починає ріст Шевченкової месіяністичної ідеї, що згодом заблісла в його суспільно-політичній творчості, в поемах, обніятих циклом „Три літа” між 1843 та 1845. Шевченко шукає людей в Україні, які спочуватимуть його ідеям визволення України з-під московського ярма. Його думи сповнені великого горя, бо все, що він тут бачив, було гірше, ніж те, що уявляв собі здалеку впродовж перебування на студіях мистецтва в Петербурзі. Тепер побував на Чернігівщині, Полтавщині, був у Межигірського Спаса, був на Січі, був у своїй рідній Керелівці. „Скрізь був і все плакав. Сплондурували нашу Україну катової віри німота з москалями” — писав у своїм листі до Якова Кухаренка, отамана кубанських козаків.

Зіткнувся тут віч-на-віч з важким життям поневолених, з обмосковленням верхівки, що її так пляново переводив цар Микола, зосередивши в своїх руках та в руках бюрократії всю

владу, сперту на самодержавії, війську та обмосковленні. Важкий гніт придушив селян, що як кріпаки були тільки предметом, тяглом, приватною власністю пана, яку міг продати, програти, збещестити, бо сам був і власником її, і суддею, і виконавцем присуду. Загалом всі організовані бунти та повстання були здавлювані царськими військами криваво, шибеницями й засланням. Так покарано українських декабристів з 1825. року та чернігівський полк, що машерував тоді на Київ, щоб поширити революцію в Україні. Старшин, братів Муравйових-Аpostolів повіщено, а вояків бито до безтями або заслано на Кавказ і Сибір. В тюрмі загинув тоді Василь Лукашевич, переяславський повітовий маршал дворянства, що рівночасно був провідником групи українських революціонерів, яких програмою було відорвати Україну від Росії. Російський уряд скасував незабаром на віть познаки автономії, т. зв. губернаторство Лівобережжя під проводом князя Миколи Репніна, що домагався в 30-их роках поновити козацтво в Україні. Скасовано згодом Магдебурзьке право по містах, Литовський статут у судівництві України, залишок прав самоврядування, скасовано вибір священиків по українських селах, скасовано понад тисячу народних школ на Лівобережжі, що збереглися ще з часів Гетьманщини, посилено цензуру, а реакціонери найгіршого роду стали правити в Україні, як душогуби та п'яниці, князь Долгоруков на Лівобережжі, генерал Дмитро Бібіков на Правобережжі. До середніх і високих шкіл мали відкриті двері тільки сини дворян і обмосковлених. Величезні простори України, дарунки Катерини різними магнатам, генералам, князям, баронам і графам, напр. Бранціцким, Штігліцам, колонізовано німцями, росіянами та поляками. Врешті забирали до війська на 25 років служби найкращих і найсильніших синів кріпаків, часто єдину підпору вдовину й цілої сім'ї, яку крім того обкладано нестерпними податками, т. зв. подушним¹⁸).

Такі то події попередили Шевченкову збірку поезій „Три літа”, до якої ввійшли: 1) 8 поезій з особистою лірикою: Три літа, Дівичій ночі, Чого мені тяжко, Не завидуй багатому, Не женися на багатій, Маленькій Мар'яні, Минають дні, Як умру, 10 переспівів Давидових псалмів; 2) побутові поеми: Сова, Хустина, Наймичка; 3) історичні поеми: Розрита могила, елегія „Чигирине”, Сліпий, Холодний Яр; 4) політичні поеми: Сон, Кавказ; 5) послання: Щепкіну, Гоголю, І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм . . . 6) містерія Великий Льох.

Всі ці поезії були надруковані щойно в повному „Кобзарі” В. Доманицького в 1907 р., а оригінали були передані до Чернігівського музею ім. Тарновського; тепер зберігаються в музеї Академії Наук в Києві. Та проте відписи їх кружляли тоді між людьми й були глибоким джерелом нових думок, нових ідей, які лягли в основу всієї національної, політичної і соціальної ідеології нової України¹⁴).

Уже в поемі „Безталанний” та в „Чигирині” поет виявив журбу про Україну, що була його святою землею, заковоаною в кайдани деспотизму, доведеною до розпачу, від якого він сам не був вільний. Йому залишається тільки благати у Бога благословення на новий чин, на повстання. Однак до нього треба підготови, бо тільки через брак її не вдавались всі повстання в 18. ст., особливо те під проводом Гонти й Залізняка з 1768 р., що дало йому привід до написання історичної поеми: „Гайдамаки”. Тільки через брак підготови не „Зійшло Сонце в Чигирині” українським декабристам у 1825. р. Світла колись столиця Богдана й Петра Дорошенка, Чигирин зацвів цвіллю і спить вколисаний повільним вмирянням.

А поет, як той жидівський пророк Ієремія тужить на руїнах давньої столиці.

„А я юродивий, на твоїх руїнах
Марно сльози трачу. Заснула Україна,
Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла,
В калюжі, в болоті серце прогноїла
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу oddala.
А надію . . .

Вітер по полю розвіяв,
Хвиля морем рознесла.

Помолившись, і я б заснув . . .
Так думи прокляті
Рвуться душу запалити,
Серде розірвати!
Не рвіть, думи, не паліте!
Може, верну знову
Мою правду безталанну,
Моє тихе слово;
Може, викую я з його
До старого плуга

Новий леміш і чересло,
У тяжкі упруги
Може з'орю переліг той,
А на перелозі...
Я посію мої слізози, —
Мої щирі слізози.
Може зійдуть і виростуть
Ножі обояндні,
Розпанахають погане
Гниле серце, трудне,
І вицідять сукровату,
І наллють живої,
Козацької тієї крові,
Чистої, святої!!! 26-70.

На руїнах Січі, Суботова, Чигирина поет вирішив діяти, піднімати малосвідомих, розбуджувати любов до України, вчити й приготовляти низи, роздмухувати навіть ту невеличку, зацілілу іскру свідомості серед верхівки, кликати, благати, п'ятнувати, впоювати національні гордощі й віру у воскресіння. Проти його активізму стояла вся деспотія Росії, узброєна до зубів. Але вона не злякала поета. Він використовує свої подорожі по всій Україні у 1843 і 1845 рр. не тільки для зрисовування стародавніх пам'яток, але й для обслідування самостійницької думки серед українського суспільства. Жадні царські накази не могли спинити його полум'яного слова, що зривалося наче буря, що було джерелом нових ідей. Він вірить в силу духа, в Божу волю, що звелить Україні бути, що воскресить її. Він вірить у державницькі та повстанські традиції, що існують в надрах суспільства. Він вірить, що на руїнах зацвіте барвінок, а в трудне серце віллеться жива, козацька кров. Вона має переродити націю, з бездільних рабів зробити героїв і лицарів нації, що в муках умирятимуть за Україну.

Нова Україна, нова сім'я, визволена з кайдан неволі, стає метою його творчого піднесення, а думка про неї ширяє всюди, де він буває. Він знає, що на шляху до здійснення тієї мети хтось мусить принести в жертву своє життя, хтось мусить згинути в боротьбі за неї з лютым катом-деспотом, щоб на руїні старого абсолютизму постав новий, демократичний світ із свободою думки й слова, з ідеєю братерства, рівності, голошеними ще Вашингтоном і американською декларацією прав та французькою

ідеологією свободи. Він знає те і себе віддає в жертву новій Україні.

Але реальні події в житті закріпощеної України глибоко вра-жають і томлять Шевченкову особовість. Він переживає кризу своєї душі, як це читаемо у вірші: „Чого мені тяжко? Чого мені нудно?” Також його звернення до артиста Щепкіна та послання до Миколи Гоголя повні горя і безнадійності. Від Щепкіна він прохаче поради, що має робити, бо його серце ще живе, а думки опановані розпачем. У творчості Гоголя поет найбільше цінив його сміх крізь сльози, подібний до того плачу у Шевченка, що його створила дійсність.

Саме тоді російські археологи почали розкопувати могили в Україні. Це руйнувало народну традицію, бо селяни вірили, що в тих могилах поховані кости давніх козаків, що в них зберігається воля України, придущена чорним російським орлом. Протекторат Москви над Україною перемінився в закріпощення. Тому поетуважав його нерозумним ділом Богдана Хмельницького, що створило перевертнів, які для наживи й розкоші стали підлими рабами та помагали руйнувати заковану Матір. Шевченко осудив їх у вірші „Розрита могила”, ніби в діялозі між Україною та поетом. Осудив теж діло Богдана простими народними висловами, неначе плачем над наругою та кривдами, заподіяними Україні рідними синами. Подібна думками містєрія „Великий Льох”, що в ньому заховані скарби Богдана. Як би до них докопалися, то встало б воля України: „не плакали б діти і мати б не журилась”. Але провідник, що підніме її із сну та поведе на справжнє повстання, ще не прийшов на світ.

У цьому циклі поезій найвище стоїть політична поема „Сон”. То вулькан чуття, акт обвинувачення проти царя, проти злочинів за Петра, Катерини, Миколи. Як патріот, поет відчув найглибше страждання за Націю і в 7 картинах розкрив дійсний стан режиму та основ, на яких він тримався, а зобразив їх так, як ніхто досі. Він п'ятнував царський двір, царя, царицю, генералів, панство. Попалось теж і землякам-блюдолизам, що в покорі служать ворогам.

За „Сном” пішов „Кавказ”, вираз бунту проти насильства, обману, душогубства, а разом з тим образ Прометея, що своїм вогнем запалив ідею боротьби за волю підбитих народів. Глибоко виявив поет своє співчуття до долі хоробрих кавказців, що бились з Росією до загину за свою незалежність. В епілозі поет виявив свій жаль з приводу смерти свого друга Якова де-Баль-

мена, що поклав свою голову на боєвиці „не за Україну, а за її ката”. Тут поет пророкував перемогу правди в боротьбі, до якої кликав українців: „Борітесь, поборете!” Також „Послання” є висловом бадьорої думки її віри в воскресіння: „Розкуються незабаром заковані люди”. Тут Шевченко подає засоби, як оздоровити суспільство: будьте люди, з’єднайтесь та визволіть кріпаків із соціальної неволі, любіть свою безсталанну Україну, учіть своїх дітей правдивої історії, творіть у їх серцях почуття національних гордощів; бо їх предки справжні козацькі діти, виховані в вогні та боротьбі за Правду; їх мова стара, як Україна, їх звичаї та пісні найкращі свідки колишньої могутності. Як Мойсей із скрижалями в руках, поет учити, грозить, пророкує, п’ятнус льокаїв Москви й Варшави, звеличників чужини й чужих звичаїв, для яких Україна то джерело доходів, — відступників від українських національних святощів, душогубів і запроданців. Він кличе їх: „Схаменіться!” „Розкуються незабаром заковані люди: Настане суд, заговорять і Дніпро, і гори! І потече сторіками кров у синє море дітей ваших”...

До „Послання” підходить найкраще „Заповіт”, написаний теж у 1845 р. в часі тяжкої недуги та лікування в Переяславі, у приятеля, лікаря Андрія Козачковського. Поет прощається з народом та передає йому свою останню волю в обличчі смерті: поховати його в центрі України над Дніпром, щоб його могила була завжди пригадкою, що треба скинути кайдани хоч би кривавим шляхом, що треба будувати нову сім’ю, вільну Україну, в якій поетові ідеали знайдуть завжди місце.

Цей найвищий зов поета, якому товаришив глум і сарказм над російським царизмом, у „Сні”, а далі революційна нова програма проти абсолютизму і закріпощення селянських мас, думка про федерацію слов’янських республік, загальну освіту, го-лошені в кругі кирило-методіївців, між якими Тарас був світильником, привели до катастрофи. Поета і його друзів посаджено в тюрму З. відділу в Петербурзі, а після жандармського слідства перевезено на заслання в різні сторони царства.

Тоді починається нова доба його ліричної творчості. Зразу він зрікається провідництва серед свого народу, навіть байдужіс до особистих справ, але не кидає думки про повстання України. Тепер для нього найбільша небезпека в тому неприготованні мас. Майбутні провідники народу не байдужі йому, бо їх легковаження великої справи, їх порив у хвилині, коли українське суспільство не буде готове до великого чину, спричинює йому

найбільшу журбу. („Мені однаково . . .”). В казематі виринають в його душі образи, що в'яжуть його уяву з рідною землею, для якої він не міг ще вдіяти нічого путнього, хоч довелось жити на волі кілька років. Він бачить своє рідне село, сповите незрівняною весняною красою, а справжня гірка дійсність приводить на його душу покинутих у ньому найближчих йому людей, що вже у домовині. Почуття сирітства витискає в очах слози, але реальна решітка на вікні творить інші асоціації. За нею чорніша чорної землі мати Костомарова, що прийшла відвідати сина, за-протореного в тюрму напередодні вінчання. І тоді з його уст виривається молитва вдячності за те, що не довелось бачити матері в цьому трагічному положенні. А тим часом в його горю, як на глум, веселе сонечко ховається в весняних хмарах, щоб в тюремній келії збудити почуття мистецької краси.

У тузі холоне його серце з болю, що легкодушно втратив дорогу волю. Тому з'являється йому суровий образ недалекої майбутності, що доведеться вмирати на чужій землі, чи навіть за решіткою, що прийдеться лежати в землі без хреста й без похорону. („Косар”). Згадуючи розмови з товаришами, закликає їх до покори Божій Волі, молитви за безсталанну Україну та взаємної любові. Це зміст і почування в ліричних поезіях, що вибухли в казаметі і творять окрему збірку, що закінчує цю найвищу добу в творчості поета. Тут зберігся теж ідилічний образ весняного вечора на селі в поезії: „Садок вишневий”.

III

Нова доба в Шевченковій психіці починається в Орській кріпості вже від 1847 р., продовжується в Кос-Аралі в 1848 і 1849 та в Оренбурзі в 1850 р. Тут постали невольничі думи та ліричні поеми, як „Княжна”, „Сон (Гори мої високі)”, „Іржавець”, „Чернець”, „Хустина (Чи то на те Божа воля)”, „Козачковському”, „Москалева криниця”, „Варнак”, „Титарівна”, „Марина”, „Чума”, „Сотник”, „Гетьман Дорошенко”, „Лічу в неволі”, „Петрусь”, „Як би ви знали, паничі”, „Буває іноді, згадаю” і інші. Над усіма витає в поетовій пустії безмежна любов до України, яку бачить у безсмертній красі, немов у міражах. Він закликає свої думи, щоб були його наджненням, щоб прилітали із-за Дніпра в киргизькі степи, називає їх любими словами та приголублює, немов діток. Він кличе вечірню зорю на тиху розмову у зверненні в „Княжній”, щоб пригадала йому, як за горою сонечко сідає, як веселочка у Дніпра води позичає, як сокорина

й верба аж по воді розіслали свої віти з русалками, як вовкулак і сич вночі недолю віщують своїм згуком, сон-трава розцвітає потайки вночі. А про людей йому тяжко говорити, бо вони поганці, діють другим людям лихо. Він зображення контрастово веселі хати в українському селі, подібному до писанки, — та панські розгульні палати; він проклинає їх страшним проклоном: „Бодай ви терном поросли! Щоб люди й сліду не найшли, Щоб і не знали, де шукати!” („Княжна”).

Цілий ряд мініятюрок, що своєю чуттєвою глибиною відзначають ліричні настрої поета в неволі, збагачує й характеризує поета — лірика. То: „Сонце заходить”, де Шевченко серцем лише на Україну та оплакує її долю; а далі звертається до своєї зорі на небі та згадує тих, що шукають її в той час і думають про нього. В Орській кріпості написані теж найкращі його ліричні твори: „Мені тринадцятий минало” і „Сон” (Гори мої). Спімини про незабутнє минуле, про щастя, що колись на переломі юнацтва й зрілости заблисlo в його буднях на пасовищі, як дівчина виявила йому своє спочуття до сирітства поцілунком, — розбудили в його душі велику, невтишну тугу за давньою несвідомістю.

Його щастя розбилось, як скло, а дівчина Оксана пропала в забутті. „Не гріє сонце на чужині” відгонить пессимізмом. Поетові хотілося вмерти на рідній землі, або бодай крихітку тієї святої землі із-за Дніпра мати на труні. Але, чи то може здійснитись?! — питав поет. „Сон — Гори мої високі” — то незрівняне мистецьке відтворення того переживання, що його зазнав колись поет на прогулянці з Андрушів на Лівобережжі. Поет уявляє, як тихою ходою іде, а перед ним виринають, неначе дива, гай, обрив, хатки біленькі, Дніпро, а за ним козацька церква, Трахтимирів, Монастирище, далі одна хатина, з якої видно всю Гетьманщину. Під хатою сидить дідусь, ніби сам поет на старості літ після заслання. Такий сон приснився на чужині поетові. Йому вважаються всі ті, що своїми політичними виступами завалили найбільше добро на землі, його Україну; тому проклинає гетьманів-крамольників. У міражах безсмертної краси бачить свою Україну, що її занапостили, та хотів би хоч на старість стати на цих окрадених горах.

Часто попадає в розpac, заломлюється, як земляки забувають за нього, не відповідають на його жалісні листи; а колись клялись та обіцювали йому досмертну пам'ять. Але віра в Правду перемагає, віра в поворот на рідну землю так сильно діє на

його душевний стан, що він готов гризти кайдани, щоб вирватись з неволі. Та не такі ковалі їх кували, щоб можна їх подолати. Особливо тяжкі його ночі, повні примар та надії, що катують його.

Синтезою того мінливого настрою у поета є „Лічу в неволі дні й ночі”. Тут міняються розпач з надією, хула й покора Бога жій Волі. Тоді теж написав найбільше реалістичну сатиру „Як би ви знали, паничі”, що в ній зібрав поет усе своє горе від дитинства до заслання. Але зараз же найбільш молитовний настрій огортає поета в поезії „І досі сниться”. На контрасті побудовані поезія-мініятюрка: „За сонцем хмаронька пливе”, в якій поет ніби з Богом розмовляє, ніби віддається любощам, прирівнюючи заколисування маленької дитини із красою заходу сонця в хмарах-пелюшках. Але за цим ідилічним рожевим образком приходить сивий туман ночі, що „тъмою німою оповіє тобі душу”. Поет не находить у тьмі розради, тож жде ранку, як дитина матері.

Минуло 7 тяжких років неволі в Новопетровській кріпості, коли то єдиною його потіхою були добре відносини до родини комandanта Іраклія Ускова.

IV

І врешті надійшла остання доба в житті поета, на волі. Його настрій міняється трохи. Після довгої мовчанки поет розкладає свій поетичний апарат в часі повороту по Волзі в Нижньому Новгороді, де творить величній вступ із зверненням до Божої Матері в „Неофітах”. Він благає її подати творчу силу, щоб людям серце розтопила, щоб його слово взялось пламенем. Доля Алкідової матері нагадує йому біль Пречистої, що бачила смерть свого Сина.

Звернення до Музи, задрипанки Слави, гімн на честь захисниці непрасних кріпачок, Марії Марковички (Марка Вовчка), звернення до Пречистої Діви Марії, щоб вислухала їх стогін в поемі „Марія”, що раціоналістичним способом змальована в простих людських рисах, що переживає з Сином трагедію матері, наслідування пророків у видіннях майбутності України — це останні поетичні твори, писані в Петербурзі.

Шевченко творить також ліричні повісті, з яких найбільше еготичні: „Художник” з автобіографічним матеріалом з часів молодечого поетового життя в Петербурзі на студіях в Академії

Мистецтв, а далі „Мандрівка з приємністю та не без моралі”, що наповнена його власними переживаннями мистецьких пейзажів.

Також стилістична сторінка Шевченкової лірики, чудові метафори, порівняння, форма народної поезії в коломийці, шумці, колядці та ритм ямба, а то й силябічний козацький вірш, стосування малярського елементу в поетичних картинах, особливо для виразу світлотіней, як у Рембрандта, — все те свідчить про ніжну душевну структуру нашого поета. У своїй прозі він часто характеризує своє надхнення та настрій поетичними засобами, що розбуджують подив у читача. Напр., „Краса, в чому б вона не проявлялась: чи в живій істоті, чи в рослині, завжди має на мене одинаковий доброчинний вплив. Під її добрим впливом я почиваю себе іншою, оновленою людиною, начебто старою дитиною. Мені тоді необхідна хоч якась людина, щоб поділитись з нею своїми добрими почуваннями, або хоч наговоритись досхочу, а то я стаю подібний до того п'яниці, що не засне, доки не витверезиться. Я теж довго не міг заснути, але це безсоння не втомляло, а заспокоювало. Приємне, невимовно приємне почуття! Дякую Тобі, Всемогучий Боже, що Ти обдарував мене почуттям людини, яка любить і бачить (усе) прекрасне й довершене у Твоїй нерукотворній безконечній творчості. Якби краса в усіх її проявах, хоч би на половину людства мала доброчинний вплив, тоді б ми швидко наблизилися до звершеності і нарешті втілили б в собі божественний заповіт нашого Божественного Учителя”¹⁵⁾.

Як Шевченко відчував красу, про це свідчить його захоплення природою, зображене в цій же „Мандрівці”: „День був чудовий, небо блакитне, глибоке та ясне, як думка великого поета. Білі прозорі хмарки-красуні, мов непорочні сни дитячі, одна за одною летіли небесним простором, кидаючи темні плями на мою ненаглядну панораму. Від тих чарівливих плям панорама здавалася ширша, глибша і ще безкрайша. Я очей не міг одвести від цього імпровізованого освітлення. Мені здавалось, що я бачу на безкрайому овіді і Звенигородку, і Тальне, і навіть саму Умань. Я взявся до праці. Розклав темні й ясні плями на моєму нескінченому малюнку, і малюнок ожив, заговорив і сам собою викінчився. Так от у чому твої чари, чародійство твое, чарівний Каналетто! — Освітлення змінилось. Малюнок я поклав до теки й хотів іти на село. Дивлюсь, золоте сонце повисло над фіолетовим обрієм і розсипало своє смарагдове проміння по всьому необсяжному просторі. Нова краса! Нове очарування! Враже-

ний чудесною гармонією, я мовчки спустив руки і не дихаючи, дивився на цю велично прекрасну ораторію без звуків. Сонце вже сковалось, а я все ще стояв біля хреста, і чи не диво? Мені вчувалася з березового гаю флейта, що грала прелюдію вальса Аврори. А нічого такого на ділі не було”.

Обговорюючи почуття краси у Шевченковій душі, не можемо поминути того, що говорять про це психологи. Проф. Степан Балей написав психологічну студію про Шевченка-творця. Її наголовок: „З психології творчості Шевченка”. Також Іван Франко заторкнув цю проблему у своїм творі: „Із секретів поетичної творчості”. В першому випадку маємо до діла з фройдівською теорією про статтеві побудження у поетів-геніїв. Балей обмежує цю проблему. Ще більше обмежує її Ярема та Грицай, бо Шевченко не виявляв типових познак залежності від цієї фізіологічної хоробливості. Однаке Балей визнавав, що стосування модерних методів досліду вивчення Шевченкової творчості дали б багато для пізнання його ліричної величини. Вже С. Т. Аксаков, якому Шевченко піslав свою повість „Мандрівку” до друкування, відмовився від цього, називаючи Шевченка ліриком: „Ви лірик, елегіст; Ваш гумор невеселий, а жарт незавжди забавний. Правда, де Ви торкаєтесь природи, там усе у Вас прекрасне, але це не викупає хиб цілого оповідання. Без жадних побоювань кажу Вам голу правду. Гадаю, що такому талантові, як Ви, можна сміливо її сказати, не боячись образити людську амбіцію . . .” Розповідна форма не була властива талантові Шевченка, і він, пишучи прозою, ніколи не міг визволитися з-під впливу своєї суб'єктивно-ліричної вдачі . . . Він перериває розповідний стиль різними ліричними дигресіями. На них відблиснули не стільки самі впливи, скільки його вроджений ліризм”, каже Павло Зайцев. Він теж годиться на вплив Гоголя.

Обговорюючи ендіміонські познаки в психіці Шевченка, Балей не заперечує їх в цілому, але констатує в ньому сліди інфантілізму, що виступають в бажанні вернутися до дитячого віку, щоб мати опіку матері. Щось із дитини залишається в ньому, як у пажа із середньовіччя, але і в тому бачимо реальнє відношення до дійсності, до правди. Шевченкова уява, за Балеєм, виявляє звуження обсягу, недостачу обильної мрійливості. Його „Гайдамаки”, його вірш „Мені тринадцятий минало”, його „Чернець” свідчать, що свідомість Шевченка була понад мрійливістю. Він відчував дійсність, тому й не смів віддаватись безмежному упоєнню.

Найкраще підходив до цієї проблеми Іван Франко, що констатував особливо багату символіку в поезіях Шевченка. Символічних образів у нього багато в кожному творі, іх пластика й натуральності — то найліпше свідоцтво його величині. Вони самі плили йому під перо, бо його поетична фантазія, як сонна фантазія кожної людини, була самовладною панею величезного скарбу вражень та ідей, нагромадженою в долішній свідомості поетовій, що вона так просто і без труду промовляла конкретними образами, як звичайна людина абстрактними та логічними висновками¹⁶).

ПРИМІТКИ

- 1) Журнал, 46 стор. Повне видання творів Тараса Шевченка, т. IX. Чікало 60.
- 2) Е. Маланюк. Ранній Шевченко. Там же, стор. 345. Поясняльні статті.
- 3) П. Зайцев. Життя Тараса Шевченка. НТШ. Нью Йорк — Париж — Мюнхен, стор. 65-66.
- 4) Наведено за „Студіями над поетичною творчістю Тараса Шевченка” — Ф. Колесси, стор. 18.
- 5) Ф. Колесса. Студії над поетичною творчістю Тараса Шевченка. Стор. 16.
- 6) Там же, стор. 16.
- 7) Л. Білецький. Шевченкові баляди. Поясняльні статті у Повному виданні творів Тараса Шевченка, т. I, стор. 332.
- 8) Повне видання творів Тараса Шевченка, т. VIII, стор. 165-167.
- 9) Київська Старина, 1899, II, стор. 153-4; наведено за „Студіями”, Ф. Колесси, стор. 14.
- 10) Історичне оповідання, „Руска Письменність”, VI. 6. Львів, 1910, 395-6, наведено за „Студіями” Ф. Колесси, стор. 16.
- 11) Журнал, стор. 57-60. Повного видання творів Т. Ш.-а.
- 12) У перекладі з російської мови Олекси Стефановича. Т. П. „Кобзаря”, УВАН, Вінніпег.
- 13) Гл. Іван Холмський. Історія України. Нью Йорк — Мюнхен, 1949. НТШ. Велика історія України. Д-р І. Крип'якевич і ред. Микола Голубець. Львів — Вінніпег 1948, стор. 662.
- 14) Л. Білецький. „Три літа”. Кобзар, УВАН, Вінніпег, II, стор. 80.
- 15) „Мандрівка з приємністю та й не без моралі”, стор. 225. VIII. т. Повного видання творів Т. Шевченка.
- 16) І. Франко. Вибір із творів, стор. 329.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

- 1) Українська Вільна Академія Наук в Канаді. Інститут Шевченко-знавства. І. „Кобзар” за редакцією д-ра Леоніда Білецького, 1952. 1-4 тт.
- 2) Тарас Шевченко. Кобзар. „Дніпро” Нью Йорк, 1953.

- 3) Тарас Шевченко. Твори. I-XIV. 1959. Чікаґо. М. Денисюк.
- 4) Павло Зайцев. Життя Тараса Шевченка. НТШ. Вібліотека Українознавства. Нью Йорк, Париж, Мюнхен, 1955.
- 5) М. Шагинян. Тарас Шевченко. Москва, 1946.
- 6) С. Смаль-Стоцький. Тарас Шевченко. Інтерпретації. Варшава, 1934.
- 7) Ф. Колесса. Студії над поетичною творчістю Тараса Шевченка. Українська Могиллянсько-Мазепинська Академія Наук, Львів-Київ, 1939.
- 8) Іван Франко. Із секретів поетичної творчості. І. Франко. Вибір із творів. НТШ. 1956. Нью Йорк, Париж.
- 9) С. Балей. З психології творчости Шевченка, Львів, 1916. Передрук з цієї книжки 16-46 стор. розділ п. з. Ендіміонський мотив у Шевченка XIII. т.
- 10) Є. Ненадкевич. Поетичний епілог творчости Шевченка. Повне видання творів Т. Шевченка, IV, стор. 366-388. Чікаґо, 1962.
- 11) Є. Пеленський. Чар Шевченка. Повне видання творів Т. Шевченка XIII, стор. 288-303. Чікаґо, 1963.
- 12) Е. Маланюк. Ранній Шевченко. Поясняльні статті до І. т. Повного видання творів Т. Шевченка. Чікаґо, 1959. Стор. 340-349.
- 13) Л. Білецький. Валяди Шевченка. Повне видання творів Т. Шевченка. І. Поясняльні статті, стор. 331-339.

Володимир Янів

СЛІДИ В'ЯЗНИЧНИХ ПЕРЕЖИВАНЬ У ШЕВЧЕНКОВІЙ ПОЕЗІЇ

**Доповідь виголошена на Науковій Конференції в Мюнхені
в березні 1964 р.**

Це не випадково вживаємо в українській мові одного спільног означення „воля” на два різні поняття. В першому значенні воля — це свобода, це незалежність людини чи народу від усякого зовнішнього примусу, це вільність від чужого насильства. Поняття волі в першому випадку означається в чужих мовах терміном: libertas, liberté, Freiheit; в другому значенні воля це voluntas, volonté, Wille, отже внутрішня психічна здібність людини до постанов і відповідна внутрішня енергія, потрібна до здійснення власних постанов. Іншими словами, воля в другому розумінні — це здібність уміти перевести власні бажання в життя, в чин, у дійсність; це — поруч із розумом і почуваннями — третя кляса психічних явищ, при чому треба пам'ятати, що ці три кляси вичерпують ціле духове життя людини.

Спільне означення для різних понять вказує у даному випадку на глибоке їх споріднення. Цю спорідненість можна б підкреслити висловом, який на перший погляд робить враження тавтології: **Без волі нема волі**. Адже ж брак свободи обмежує вільну волю. Це саме змісл неволі. Неволя змагає до безвілля людей чи народів, у крайнім випадку до затертя їх власного обличчя, їх особовості, їх неповторної індивідуальності, тобто до деперсоналізації.

Безвілля — це основна проблема одної з форм неволі, — в'язниці, концентраційного табору, заслання¹⁾). Не допустити до вияву волі в'язня — це з одного боку намагання в'язничної адміністрації; не могти проявити своєї волі, скотитися до ролі речі, не належати до себе — це з другого боку підставове в'язничне переживання тюряжника. Туга за волею, в розумінні охоти скинути зовнішній примус, символізований сірими муррами й ґратами, це одночасно туга за волею, в розумінні охоти робити, що завгодно. Позбавлення вільної волі захитує підставовою

буття людини їй то незалежно від раси, національності, віровизнання, соціального походження, освіти, виховання, віку, морального рівня тощо. Бо мати свою волю — це основна прикмета породи “*homo sapiens*”. Звичайно, індивідуальні різниці спричиняються до того, що є квантитативні розходження у відчуванні власного безвілля (тобто різною є сила, з якою відчуваємо власне безвілля), але якісно почування є одно. Бо ніщо інше, тільки безвілля є основою таких скомплікованих явищ, як напр., брак змоги творчо проявити себе назовні чи навіть брак змоги сповнити своє призначення, своє післанництво.

„А малась воля, малась сила”, — характеризує коротко, але дуже влучно, цей скомплікований стан Шевченко.

Безвілля — це в основному рівночасно безділля у властивому розумінні. Бо етична вартість усякої праці лежить у відчутті її доцільності і в уаргументованому пов’язанні її з конкретною особою. Без відчуття цілеспрямованості того, що робимо, немає дії, а тільки метушня; — у висліді немає вдовolenня й охоти до праці. **Бездільне життя**, це бездоцільне життя, отже, життя без змісту, без змислу, без виправдання.

Таке життя веде до нудьги, до монотонії, сірини, безнадії, розпачу. Коли відчуття безвілля і безділля є суттєвою рисою — центральною проблемою в’язничних переживань, тоді монотонія з убивчою безнадією є основним тлом цих переживань. Монотонію уважають найбільш творчі уми (Данте, Сведенборг) вершиною терпіння, прообразом пекельних мук, чистилищем на землі.

Сіра бездушна одноманітність, як вислід безділля, — це для людини чину, сповненої кипучою енергією, справжня духовська смерть, яка виснажує нервну систему й у наслідку розхитує здоров’я. Коли ж рівнобіжно тілесні знущання у в’язниці, непосильна примусова беззмістовна праця, голод і холод ослаблюють постійно фізичні сили, стає перед в’язнем одночасно маріово фізичної смерти за плетеною решіткою. Рятуючися перед нею, інколи в’язень не витримує, зраджує ідею чи друзів, кається, упідлостіться, тобто вмирає морально.

Постійна загроза духової, фізичної чи моральної смерти доводить в’язня до безперервної боязні, до жаху перед порожнечею, перед загибллю, перед затратою гідності. Цей жах при неволює до протидії, до намагання найти правдивий змисл життя, до винайдення внутрішньої свободи духа, яка була б незалежна від насильства, оковів і грат.

Коли проаналізувати схарактеризовану ситуацію, тоді нагадує вона модну в сучасну пору екзистенціальну філософію³). Жах називається як основне тло екзистенціальної філософії, а одчай уважається провідним її моттом від Паскаля до Сартра. Жах і одчай приводять людину до філософічної застанини. Це не припадком філософія боязні появляється в кризові часи світових пожеж. Не припадком породжує її й в'язнична ситуація. При тому треба підкреслити, що екзистенціальна філософія змагає не до апoteози, але до переможення жаху, до звільнення людини від одчаю. До цього ж самого змагає також вдумливий в'язень на високому етичному рівні.

Вина та кара, терпіння, боротьба і смерть, — це чотири т. зв. граничні ситуації, спільні для екзистенціональної філософії і для в'язниці, які з непереможною силою ведуть до філософічної постави, до шукання істини, до питання, в чому вартість життя.

Відповідь може бути одна: Не голе буття є правдивою вартістю, але щось вище, щось *шляхетніше*. “Non sum, sed sursum” тобто: не бути, але вийти понад себе — ось засада екзистенціального ідеалізму. Таким чином, напр., суть християнського екзистенціалізму лежатиме в запереченні тілесного буття з підкресленням вартості боротьби за спасення душі. Подібно можна, напр., стоячи на базі екзистенціальної філософії, тужити за вічністю, яку дає духовна творчість, чи за осягненням повної духової свободи, для якої не можуть бути небезпечні мури ні грати.

**

Стільки загального теоретичного тла, яке до речі є власною синтезою, витвореною на підставі студій і аналізи низки конкретних фактів. На тому тлі ілюстрація, як відбилися в'язничні переживання на Шевченкові, який на 34 році життя, — проживши по звільненні з кріпацтва всього 9 літ вільною людиною, був засуджений на досмертне заслання і який на тому засланні пробув понад десять років. Уточнюючи, треба підкреслити, що як ілюстративний матеріал служитиме Шевченкова поезія, тобто та ділянка його творчості, в якій він проявився найбільше суверенно.

Що арешт і заслання мусіли на молодій людині, повній творчих плянів і задумів, справити гнітюче враження, не потребує окремого підкреслення. В 13 віршах першого в'язничного періоду — півторамісячного в'язнення в петроградській цитаделі —

пригнічений настрій в'ється чорною ниткою. Одночасно виявляється велике Шевченкове мистецтво малювати свій настрій не впрост, не безпосереднім говоренням про себе, а символічною мовою, а малюванням чужого горя, чи космічного — всесвітнього — болю, який своїх вершин досягає у відомому образі косаря-смерти, яка, косячи, нікого не минає. В цьому вірші³⁾ появляється — одночасно з загальним малюнком — теж думка про власну смерть:

І мене не мине,
На чужині зотне,
За решоткою задавить . . .
Хреста ніхто не поставить
І не пом'яне!

У тих віршах, де поет говорить про свою долю, досягає пригнічений настрій виняткової концентрації. І майже завжди степенується цей настрій до думки про смерть, і про те, що гірше від смерті: настрій доходить до думки про власну безпозиційність.

„Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховають”,

— говориться в одному місці („В неволі важко”...), а жах перед смертю лучиться в іншому вірші („Мені однаково”) з жахом перед духововою смертю:

І, не оплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні”...

Тільки в одному вірші цього періоду настрій дещо розсвітлюється, скажім — стає нейтральний. Це на згадку України, коли Шевченко малює садок вишневий з хрущами, соловіями, дівчатами. Можна сказати, що й згодом у неволі тільки тоді виходять ясніші образи, коли поет думками лине в Україну. Зрештою, пригнічений настрій не опускає поета ні в Орській кріпості, ні в Кос Арапі, ні в Оренбурзі, ні в Новопетровському форті. Звичайно, можна не звертати більшої уваги на „слези”, на „плач” і тим подібні вислови, бо вони в Шевченка з'являлися нерідко і до заслання, і їх можна вважати подекуди романтичною манерою і перебільшенням. Але поруч тих — може надто

ярких окреслень — цілий малюнок настрою такий безпосередньо щирий, що його не можна не відчути в більшості лірики.

І без зворушення не можна читати такої глибокої, хоч і дуже простими словами висказаної скарги, як у думці з Кос Аралу:

Заросли шляхи тернами
На тую Вкраїну —
Мабуть, я її на віки,
На віки покинув!
Мабуть, мені не вернутись
Ніколи додому;
Мабуть, мені доведеться
Читати самому
Оці думи... (Сімович, ст. 330).

Коли пригнічений настрій стоїть радше ще тільки на пограніччі типових в'язничних переслідувань, коли він є спільній і для в'язниці, і для цілої низки інших ситуацій, коли він є зrozумілий також для людей, що ніколи в'язниці не бачили, тоді відчуття монотонії вводить нас у саму гущу щоденних переживань в'язня.

І монотонію сірої в'язничної буденщини, що випливає з безвілля й безділля, чи пак накиненого з-зовні беззмістового зайняття, відчув Шевченко всією силою своєї вразливої душі. Безпосередньо про нудьгу й випливаючу з неї утому говорить Шевченко дуже часто в своїх листах і деннику, але спеціяльно пластиично малює її в своїх поезіях:

... Оступили
Оце мене на чужині
Нудьга і осінь. Боже мицій!
Де ж заховатися мені?
Що діяти? Уже й гуляю
По цім Уралу, і пишу,
Віршую нищечком, грішу,
Бог-зна колишній случаї
В душі своїй перебіраю
Та списую, — щоб та печаль
Не перлася, як той москаль,
В самотню душу... Лютий злодій
Впирається таки, та й годі!...
(„Мов за подушне”)

В цьому вірші видно всі засоби поетової боротьби з нудьгою (гуляння, віршування, пригадування минулого), але показується, що боротьба з нудьгою не легка.

Нудьга приходить осінню, як в описаному вірші, вона приходить у негоду: Коли „небо невмите і заспані хвилі”, коли без вітру гнететься неначе п’яний очерет.

Боже милий!
Чи довго буде ще мені
В оцій незамкнутій тюрмі,
Понад оцім нікчемним морем
Нудити світом? (Сімович, ст. 292).

Серед нудьги:

... „немає
Ні-же єдиного слухаю,
Щоб до ладу було згадать.
Видумуєш, щоб серце вбоге
Хоч тихим словом розважать, —
Не лізε в голову нічого!”

(„В неволі, в самоті”)

Нудьга однаєва в Кос Аралі і в Оренбурзі, коли поет забуваєчи „лік дням і ночам”, журиється своєю нудьгою, свою печаллю.

Не можна в короткій статті вказати на всі місця, від яких дико б порожнечою нудьги, але й сказаного досить, щоб зрозуміти, як за таких умов життя стає чистилищем. І тому біль, що пливє з нудьги, степенується до гострого виклику, як ось у цій геніальній поемі, коли то, щоб прогнати мертвецько стоячий час, поєт у безконечно довгу ніч молився:

Благаю Бога, щоб світало:
Мов волі, сонця, світу жду.
Цвіркун замовкне, „зорю” б’ють —
Благаю Бога, щоб смеркало!

Кошмарна нудьга веде з одного боку до апатії. В одному листі до княжни Репніної пише Шевченко: „Уявіть собі, впродовж мало не трьох років ні одної ідеї, ні одної надіїнної думки, проза та проза, або, краще сказати, степ і степ. Так, Варваро Миколаївно: немає тепер у мене ні суму ні радости, є зате мир душевний і спокій моральний аж до риб’ячої холоднокровності. Май-бутнє для мене наче б не існує”.

З другого боку ця нудьга веде до гострого одчайдо. Це пограніччя між болючим одчайдом і комплєтною резигнацією, випливуючими із сірої нудьги, дуже гостро зарисоване в листі до Семена Гулака-Артемовського. „Справді пустиня! Пісок та каміння. Хоч би травинка, хоч би деревце — нічого нема! Навіть гори путньої не побачиш, просто чорт зна що. Дивишся, дивишся, та така тебе нудьга схопить — просто, хоч вішайся... так і повіситься нема на чому”. Це елемент бунту і одчайду, а безпосередньо елемент резигнації й апатії: „Отак то чоловік у злиднях живе сам у собі, як то розумні люди кажуть: роздумус. Та до чого веде роздум? Спитати б отих розумних! До того, що руйнует надію, оту прекрасну оману всесвітню. Я признаюся, довго надіявся, та потім і рукою махнув!”

Це, звичайно, малюнок настрою якогось конкретного дня, коли резигнація переважила над одчайдом. Бувало й навпаки. З правила апатії й розпач чергувалися у Шевченка зі собою.

Як же його у неволі
Жити без надії?
Навчіть мене, люди добрі,
А то одурію!

(„Ой, гляну я”)

— викликав Шевченко в одному місці, щоб другий вірш зачати на манеру Данте:

„Немає гірше, як в неволі
про волю згадувати”...
„На батька бісового трачу
І дні, і пера, і папір!
А іноді то ще й заплачу,
Таки аж надто”

— говориться про цей сам бунт в іншому місці (стор. 354). Або:

Самому чудно. А деж дітись?
Що діяти і що почать?
Людей і долю проклинатъ —
Не варт, ій-Богу! Якже ж жити
На чужині, на самоті?
І що робити в заперті?
Як би кайдани перегристи,
То гриз потроху б... Так не ті,
Не ті їх ковалі кували,

Не так залізо гартували,
Щоб перегризти... Горе нам,
Невольникам і сиротам,
В степу безкрайм за Уралом.

Але чи не найсильніше, найбільш згущене місце безнадії і одчаю таки знову ж у згаданому вірші, присвяченому Козачковському:

Приходить ніч в смердячу хату,
Осядуть думи, розіб'ють
На стократ серце і надію,
І те, що вимовить не вмію...
І все на світі проженуть:
І спиняТЬ ніч: часи літами,
Віками глухо потечуть;
І я кривавими слозами
Не раз постелю омочу.

Змальований настрій вияснює, що серед нього мусить в'язатися думка про смерть. Раз приходить вона, як на це вказано, як вислід, чи вершок пригніченого настрою, другий раз, як наслідок жаху перед одурінням, як охота наложить на себе руку, просто повіситися.

Найчастіше, мабуть, приходить ця думка, у висліді занику віри, що ще колись життя буде мати якийсь свій зміс, чи пак занику віри, що слабнучі фізичні сили дадуть дожити великого дня визволення.

Подекуди бажання смерти не має тої акцентованої охоти наложить на себе руку, а є тихою резигнацією, благанням смерти в Бога, і то навіть благанням, часто заперечуваним чи послаблюваним:

„Треба б вмерти, — так надія,
Брате, не вмірає”

— кажеться в різдвяному вірші, присвяченому Лазаревському. Цей мотив виразніший у закінченні поеми, дедикованій Козачковському:

І благав би я о смерти...
Так тая Україна,
І Дніпро крутоберегий,
І Ти, друже-брате,
Не даєте мені Бога
О смерти благати!

Ми бачили, як пригнічений настрій, що випливав з безвілля, сполучується в Шевченковій поезії з важким кошмарем нудьги, попередженої безділлям. Це животіння, це духове завмирання в сполузі з почуттям безпозиточності і в парі з терпким осамітненням з одного боку, а жах перед фізичною смертю з другого боку — це найчастіші мотиви Шевченкової в'язничної поезії. Це одночасно пограниччя екзистенціональної проблематики.

... Бо нічого,
Нічого не вдію
Убогою головою;
Бо серце холоне,
Як подумаю, що, може,
Мене похоронять
На чужині, і ці думи
Зо мною сховають,
І мене на Україні
Ніхто не згадає. („Лічу в неволі”)

Більш виразного сполучення жаху перед духовою й фізичною смертю шукати годі. Але ця думка про смерть мусить насунути з невідкладичною силою питання про сенс життя, про призначення, про істину.

Шевченко, журячися, що „малого сліду не покине” („Мені однаково”), жалуючи своїх даремно розлитих сліз на марне поле („Костомарову”), питается:

Один у другого питаем:
Нащо нас мати привела?
Чи для добра, чи то для зла?
На що живем? чого бажаєм;
І, не дознавшись, уміраєм,
І покидаємо діла?
Які ж мене, мій Боже милий,
Діла осудять на землі?
Бодай ті діти не росли,
Тебе, святого, не гнівили,
Що у неволі народились
І стид на Тебе понесли!

Це типова філософічна постава, зроджена важкими переживаннями. Це постава, яка кличе до безперервної самоконтролі, до питання: „Кого я? де? коли любив? кому яке добро зробив”,

— до жаху, що нікого в світі не любив, нікому в світі добра не зробив, неначе по лісу ходив. Ця постава кличе до молитви:

Та не дай, Господи, нікому,
Як мені старому,
У неволі пропадати,
Марне літа коротати.

Але ця постава дає також розуміння, що може бути щось гірше від неволі:

Погано дуже, страх погано
В оцій пустині пропадать;
А ще поганше на Україні
Дивитись, плакать, — і мовчать.
(„І виріс я”).

Це з болю породжена філософія чину, протесту, боротьби. Вона не дає примиритися з неволею і тому робить неволю по-двійно важкою, бо, визнаючи філософію чину, поет подвійно важко мусить відчути своє безділля. Але ця філософія одночасно полегшує неволю, бо вона розбиває породжену з монотонності апатію й резигнацію, вона не дає благати про смерть. Вона приневолює шукати за істиною, для якої не страшна неволя, яка дозволить зберегти духову незалежність, яка не допустить до комплекного безвілля. Це правдивий змисл Шевченкового: „караюсь, мучусь, але не каюсь”. Тут джерело Шевченкової боротьби за можливість писання віршів.

Ну, що б, здавалося, — слова?!
Слова та голос — більш нічого!
А серце б'ється, ожива,
Як іх почус. Знатъ, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть між люди.

Зрештою, не даремне ж засудили поета саме за писання віршів, не даремне й заборонили писати йому в неволі. Розбити цю заборону, не скоритися їй! — чи ж може бути якийсь яркіший вияв збереження своєї волі, чи може бути якийсь більш пророчистий доказ, що неволя у Шевченковому випадку не довела до безвілля, не зробила його безужиточним.

„А я й байдуже: Книжечки
Мережаю та начиняю
Таки віршами . . .”

— це є поетовий внутрішній протест (у вірші „Неначе степом чумаки”) проти насильства, який дає йому відчуття власної гідності і своєї варгості. Цими віршами поет розважає:

„Дурную голову свою,
Та кайдани собі кую,
Як ці добродії дознають . . .
Та вже нехай хоч розіпнуть,
А я без вірші не улежу:
Уже два годи промережав
І третій в добрий час почну”

Це мережання віршів є, щоб говорити знову ж словами поета: „Не для людей, тісі слави”, а для себе, для полегшення власної ситуації. Вже сам факт розбивання ними почуття власного безвілля мусів приносити злагоду, даючи почуття власної незалежності навіть у неволі. Писання поезій давало дальше Шевченкові зайняття й зменшувало страждання від безділля, яке приносило нудьгу і апатію. Третя злагода від віршування — це те, що вірш приносить ясний промінь, спогади минулого чи картину краю. Але поруч того мережання для себе, а не для людей, — є вірші мережані з думкою про земляків, про сповнення функцій, про вічність. Про це говорять ті численні місця, в яких Шевченко побивається, чи його вірші найдуть собі дорогу в Україну.

Тяжко мені, Боже мицій,
Носити самому
Оці думи і не ділить
Ні з ким, і ні кому
Не сказати святого слова,
І душу убогу
Не радувати, і не корить
Чоловіка злого.

(„Заросли шляхи тернами”)

Проблему Шевченкової творчості писання на засланні можна б розглянути ще з іншого погляду. Окрема студія⁴⁾ виказує, що в'язниця взагалі сприяє нахилові до віршописання і що цьому внутрішньому примусові підпадають у в'язниці навіть непоетичні вдачі. Звичайно, цей закон діє посиленою мірою для письменників.

Коли застановимося, як було зі Шевченком, тоді можна навести деякі числа. Шевченкова поетична творчість дуже нерів-

номірно розподілена. Поруч років кипучої поетичної праці (1841, 1845) маємо роки мало що не застою, коли за цілий рік Шевченко написав один, два вірші, тобто, напр., 1840 р. 36 рядків, 1843 — 53 рядки. Коли ми стараємося вищукати якийсь числовий показник для років насилення поетичної творчості, тоді можемо, напр., вищукати **показник пересічної dennої творчості** (кількість рядків, написаних у році, поділена через кількість днів). Тоді дістанемо для 1841 р. показник 9 рядків dennо, для року 1845 — 8,8 рядків.

Який же ж показник творчості у в'язниці? За 43 дні ув'язнення в Петербурзькій цитаделі показник виносить 9,7, отже, більше, ніж у часи **найбільшого насилення поетичної творчості на волі**. Якщо зважити, що це часи слідства, незвичайного хвилювання, нового й незвичного місця, то щойно це дозволяє розцінити належно посилення творчості. Відповідні показники для поетичної творчості в дальших етапах ув'язнення, тобто в Орській кріпості, Кос Аралі чи Оренбурзі — виносить 5,5 — 7,6 — 4,3 рядки dennо. Ці показники вищі від усіх показників творчості на волі за вийнятком двох періодів посиленої творчості (1841 р. і 1845 р.). Коли зважити, що поет не розпоряджав вільно своїм часом, що він часом хворів, що він на Кос Аралі мав змогу (і обов'язок) інтенсивної маллярської творчости, що він з віршуванням мусів скриватися, то наведені цифри доволі ярко насвітлюють поставлене питання. В'язниця стала для поета стимулом до скріпленої поетичної праці.

В зв'язку з цією відповіддю, постає нове питання, чому з **останнього** періоду — найдовшого — чому з Новопетровського форту не маємо віршів. Чим вияснити 6 і $\frac{1}{2}$ річне мовчання?

Ми знаємо, що 1850 р. начальство дізналося про недотримування заборони Шевченком; Шевченка покарано, заборону повторено, нагляд збільшено. Все ж це не вияснює комплетної мовчанки, бо з біографії знаємо, що Шевченко добився (звичайно, неофіційно) деякого полегшення цієї заборони. Він мав змогу і писати і малювати — і він навіть пересилав нелегально друзям картини до продажу. За них отримував гроші. Заключення просте: Поет міг теж писати вірші і висилати їх нелегально на збереження до друзів.

Більш переконливе вияснення було б те, що в поетові настутила душевна переміна, на яку він нарікав, — апатія, отої згаданий „риб'ячий холод”, які не давали писати. Рівно ж причиною мовчанки могла бути затрата віри, що писання віршів має

якийсь сенс, що вони дійуть до земляків, що їх на Україні щиро привітають, що вони сповнять свою суспільну функцію. Це вияснення куди правдоподібніше, але не вистачальне. „Риб'ячий холод” не був так основний, як це поетові іноді здавалося, бо ж негайно по звільненні він тараз вернувся до віршування („Неофіти”), а без віри в доцільність був би Шевченко не писав і своїх повістей. Це не значить, щоб досі згадані чинники не діяли цілком і не мали **ніякого значення**; це значить тільки, що виключно ними не дастесь вияснити мовчання.

Куди більше вияснює забобон, який є характеристичний для в'язнів. Коли на людину падуть раз-у-раз важкі удари долі, вона перестає вірити в якусь кавзальну залежність (логічну причиновість), а їй видається, що все залежить від випадку, чи від сліпого призначення, від античної „мойри”. Доля не поскупила ударів Шевченкові. Поминаючи навіть період його кріпацького життя і всі його страждання в цьому часі, які випливали з охоти творчо проявитися, — його двічі довели над берег пропасти вірші. В нього витворився забобон, що вірші неминуче мусять вести до біди. Хто знає, з якою силою зможе опанувати забобон в'язня, той зрозуміє, що забобон міг привести Шевченка до мовчання. Ця гіпотеза частково віправдана одним місцем з Шевченкових листів. В Новорічному листі до кн. Репніної пише Шевченко дослівно: „У нещасті стаєш мимохіть забобонний. Я майже певен тепер того, що не бачити мені ні днів веселих, ні людей серцю любих, ні милого мого краю”. В деннику занотовану Шевченко пильно різні сни, а 3 липня 1857 р. згадує виразно, що треба йому глянути в сонник. Для атмосфери в'язниці і для психології в'язня — це типова ситуація, яка дає повну підставу до поставлення саме такої гіпотези, що вияснювала б Шевченкову мовчанку. Таким чином зарівно Шевченкова посилена поетична творчість на початку заслання, як його мовчанка в другій половині заслання, находять своє вияснення в психології в'язня.

Цю глибинно-психологічну інтерпретацію можна доповнити дальшою, вже вповні усвідомленою. Адже ж Шевченко був свідомий, що він віршами „кус собі кайдани”.

Річ у тому, що Шевченко міг маскувати свої думки з якісною раціоналістичних міркувань. Вірш був виявом його геніяльності; він писав не те, що хотів, а те, що мусів. У вірші скрити своїх думок він не міг. Тому між віршами з часів до заслання і віршами з часів самого заслання ідейної різниці нема, є повна

тотожність сили. Якщо Шевченка засланням покарали за вірші, так мусіли б його знову покарати, якщо були б аналізували вірші його захалявних книжечок. І коли Шевченко вперше міг собі не усвідомити ще, що його жде за писання віршів, то вдруге знов добре, що він іде забороненим шляхом. Проте ним ішов. Втретє йти не зважився.

Коли ж Шевченко знову взявся писати вірші після заслання, з'являється в цьому ж самому часі та сама нотка, той самий примус писати згідно з *внутрішньою стихією*. Звідти між „*Вставайте — кайдани порвіте*” — „*Караюсь, мучуся, але не каюсь*” — і „*Перед гординою його (— тобто царя —) не поклонітесь*” є внутрішній зв'язок. Але свідомість невміння лукавити у віршах казала Шевченкові вмовкнути в період 1850-57.

Говорячи про Шевченкову поезію, важко не вжити слова геніяльний. Цього слова вжито двічі і в цій статті. Раз — в останніх заключеннях, коли говорили ми про внутрішній примус говорити в вірші правду і тільки правду; другий раз, коли вказували ми, як поет умів змальовувати свій настрій, не говорячи впрост про нього. Наприкінці доведеться ствердити ще раз високу вартість Шевченкової поезії: на підставі його поетичних творів можна написати цілу психологічну студію про *психологію в'язнія*. Не багато є віршів, які можна безпосередньо віднести до психічних переживань у в'язниці; іноді тільки дрібні натяки у них, але в цих небагатьох віршах дуже багато сказано, і сливі всі елементи в'язничних переживань є зазначені чи відбиті. Їх куди більше, ніж часто в дбайливо писаних, „*фотографічних*” мемуарах чи в'язничних денниках. Це дальший аспект, якийкаже Шевченкову творчість розрінювати в суперлятивах.

Стаття не дас змоги входити в подробиці ѹ тому відоме обмеження, до найістотніших переживань. Але, не зважаючи на обмеження, ми можемо зі сказаного зрозуміти, що Шевченко проти срій одностайноти в'язниці і киргизького пустинного степу зумів прийняти правильну поставу, яка дозволила йому уникнути загрози духової смерті й кволого маразму. Йому творчість злагіднювала його нудьгу, а боротьба з безвідлям дозволила зберегти рівновагу, не зважаючи на всі загрози, не зважаючи на його шлях над проваллям. Тим Шевченко став близький нам і дорогий не тільки як поет і пророк, але також і передусім, як борець, в якому подивляємо згідність слів і діл. Він не посилає інших у бойові лави, він сам стояв у передній лінії боротьби, а як треба було, він терпів. А з терпіннямого черпав

він силу: віру, що понад фізичне буття є щось вище, вічне, не-знищиме, для якого варто жити навіть серед кошмару неволі, навіть на пограничі духової, моральної і фізичної смерті, серед межових ситуацій безвідлія, безділля й божевілля. І в цьому вияснення, що Шевченкові неволя знищила здоров'я, але не забрала йому полумени його слова, яке змогло жар-птицею з попелу постати. І звідти це „Подражані XI псальму”, якого алегорія така дуже проречиста:

Воскресну нині, ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих нищих... Возвеличу
Малих отих рабів ніших!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово!

Слово, зроджене з болю й глибокої віри.

ПРИМІТИ

1) Це питання ширше насвітлене в моїй студії п. з.: „Німецький концентраційний табір” (Інформаційна бібліотека Науково-Дослідного Інституту Української Мартирології ч. 3), Мюнхен 1948.

2) Цій проблемі була присвячена моя доповідь на ХІІІ Інтернаціональному Конгресі Психологів у Стокгольмі (1951). Й коротке резюме “Die seelischen Erlebnisse des Haeftlings im Lichte der Existenzphilosophie” з'явилось в конгресовій книзі “Proceedings and Papers of the Thirteenth International Congress of Psychology at Stockholm 1951”, pag.: 159-160.

Повністю з'явилася названа доповідь у швейцарському психологічному місячнику “Der Psychologe” (Bern, зошит 12, том V, за грудень 1953).

3) Цей, як і всі наступні вірші, цитовані за Кобзарем у „Народнім виданні” д-ра В. Сімовича, виданім заходами Є. Вирового в „Українському В-ві”, 1921 р.

4) Пор.: В. Янів: „Поезія у в'язниці”, — студія, друкована в „Українськім Самостійнику” ч. 81-83 і 87-89 за 5.XII, 19.VIII і 16, 23, 30.IX 1951; з'явилася згодом окремою відбиткою накладом „Ліги Українських Політичних В'язнів”, Мюнхен 1952.

Василь Ленцук

МОСКОВСЬКА ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА В ЧАСАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

(Доповідь виголошена на Науковій Конференції Історично-Філософічної Секції НТШ в Нью Йорку)

Церковна політика Москви в Україні є тісно пов'язана із політичним поневоленням українського народу. Змаг за підкорення нації ішов впарі з підкоренням Церкви, яка в російській системі стала допоміжним інструментом в підкоренні українського народу.

Клич розагітованої черні — „волимо під православного царя” — як реакція проти польського гнету, в часах Богдана Хмельницького, створив атмосферу церковного єднання з Московською Православною Церквою, в якій було лекше опанувати Україну.

Православний Митрополит Гедеон Святополк Четвертинський в 1685 році підпорядкував Київську Митрополію московському патріярхові, і з того часу Українська Православна Церква знайшлася в повній залежності від Москви. Тепер уже й обкроєно Київського Митрополита в титулі, бо він уже не був „Митрополитом Київським, Галицьким і Всієї Русі”, але „митрополит Київський й Галицький и Малая Россия”¹), а карета обшита аксамитом та шестеро карих коней були нагородою Четвертинському за зраду своєї Церкви. За гроші і за соболі також прийшла на це апробата з Царгороду і з Єрусалиму. Церква стає сліпим знаряддям русифікаційної політики Москви, і навіть такі загально признані українською історіографією постаті, як Юрій Кониський, Мелхіседек-Значко Яворський і Віктор Садковський посуті стали на службі московської політики. Дмитро І. Дорошенко характеризує їх такими словами: „Коли ж на Правобережжу ми зустрічаємо бордів за православіє, таких як Юрій Кониський, Мелхіседек-Значко Яворський, Віктор Садковський, то їх вони посуті являються агентами російського уряду”²). Помагаючи Катерині II. нищити на Правобережжу уніатську Церкву, вони рівночасно закріплю-

вали російське православ'я, оце основне знаряддя русифікаційної політики на Україні. Використавши для своїх цілей гайдамаків, російський уряд зліквідував їх безпощадно. В церковній ділянці Москва нищить на Україні українську католицьку церкву, а в політичній касує гетьманщину (1764), руйнує Січ (1775) та нищить цілу автономію України (1783). Це все діялося за Катерини II. В час її володіння (1772-1796) перетягнено на православ'я коло 8 мільйонів уніятів. Згідно з засадою „діли і пануй”, Катерина післала військо на приборкання гайдамаків. Батюшков у своїй монографії про Волинь так пише про ці події: „Само русское правительство приказало своим войскам, находящимся в польских владениях, усмирить гайдамацкое украинское восстание.”, а далъше той же сам автор казве: „Православные духовные взялись ревностно за возстановленіе православія и силами народа и при содѣствіи русских отрядов. В Украинѣ и значительной части Волини, казалось в полні і окончательно возстановлялись русская православная жизнь и русское управлениe”³). Тими „отрядами” проводив ген. Румянцев, що вів місійні рейди по українських селах і навертав уніятів на православ'я. Священиками, які опиралися, поповнювано тюреми Уманя, Білоцеркви та Бердичева. Голосно в ті часи була справа 68 бердичівських ісповідників.

У ще гіршому положенні була московська церковна політика на Україні за царя Миколи I, отже в часах, коли жив, діяв і терпів геніяльний син України, Тарас Шевченко.

Микола I (1855) був одним із найбільш деспотичних володарів Росії. Всі ділянки життя були підпорядковані його деспотичному режимові, під охороною поліції, на чолі з ген. Бенкендорфом, шефом III відділу. Головними принципами режиму Миколи I були: „православіє, самодержавіє і народності”. Цю ідеологію сформулював Микола I, його міністер освіти С. С. Уваров. Згідно з цією ідеологією православна церква мала бути знаряддям і прислужницею російської імперії, а духовенство було так пригнічено і принижено, що в деяких місцевостях поміщики поводились з духовними малощо краще як з кріпаками. В такому стані православна церква в Росії не давала духовного заспокоєння своїм вірним, і тому зокрема на українському ґрунті слідне шукання правди деінде. Церква для українців стала чимсь чужим, і так її трактовано. Вона стала, за словами Пріснякова, „філяром режиму” і через те була всіми

зненавидженою. „Церква стала знаряддям політичним автората” — каже Прісняков, підпорядкована світській владі та адміністрована оберпрокурором Св. Синода⁴). Правда, Св. Синод був чисто духовним тілом, але він не мав сили рішень. Його члени, за словами єпископа Енніселя Никодима, в меморандумі з 1877 року, були „птицями без крил”⁵).

В часах Шевченка, оберпрокурором Св. Синоду в 1836-1855 рр. був полковник гусарів придворної гвардії, граф Н. А. Протасов. Він трактував всіх своїх підлеглих як своїх військових чиновників і використовував позицію церкви, як націоналістичний об’єднуючий чинник державної політики⁶).

Отой саме союз офіційної церкви з царським режимом, як каже Грушевський⁷), викликував у Шевченка огиду і ненависть до цієї режимової церкви. „Казъонна церква, казъонна народнѣсть та деспотичне самодержавіе” — все те п’ятнувал Шевченко назвою „візантизму”. Союз церкви і держави і офіційна царська протекція зовнішнього церковного обряду та його староруських і візантійських традицій, знеохочували Шевченка⁸).

Він бачив, що московська церковна політика не обмежувалася тільки до контролі своїх вірних в їхньому підтримуванню царської деспотії, але мала завдання стати уніфікаційним чинником всіх слов’ян, особливо українців та білорусинів, що їх уважалося за частину „великого русского народу”. Та на перешкоді тій уніфікації, що, за словами Пушкіна, мала прямувати до того, щоб „всі слов’янські ріки вились в російське море”, стояла ще не зовсім зліквідована маса коло двох мільйонів уніятів-білорусинів і українців, яких треба було привернути до одної „Русскої Церкви”, щоб було одне „православіє, самодержавіє і народність”. Виконати це важливе завдання постановив цар Микола I, який такої важливої справи, як приєднання уніятів до російської православної церкви, ніколи не спускав із своїх очей⁹.

У зв’язку з тим, видано указ дня 9 лютого 1826 р., який забороняв продавати уніяцькі книжки та молитвенники, як підозрілу протидержавну літературу. Зараз наступного року в жовтні, вийшов другий указ, який, правда, не мав тої сили, що інші, але все таки це був наочний доказ, що справа унії та її ліквідація були предметом уваги уряду. Це була заборона приймати латинників до Василіянських монастирів.

І саме в тому часі, коли в Петербурзі пляновано, як найбільш замасковано, перевести ту ділу акцію, знайшлися такі уніятирівські малороси, що допомогли в цьому російському урядові. Головним діячем цієї акції став Йосиф Семашко, син уніятирівського священника з Київщини. Сам він у своїй автобіографії твердив, що його батьки ніколи не говорили іншою мовою, як тільки таюю як народ, тобто „малоруским нарічієм”, але він сам покинувши уніятирівські студії і ставши уніятирівським священиком, а згодом і єпископом, пішов туди, куди тягнула його амбіція, до московського царя, за ласкою.

Семашко, як це слухно зазначує Фльоринський, людина, без сумніву, талановита, але жадна почестей, амбітна та повна енергії, без найменших скрупулів забралась до ліквідації унії в Україні і приспішила об'єднання всіх уніятирівських церков під владу московського царя¹⁰).

Користаючи з призначення його асесором Уніятирівської Колегії в Петербурзі, Семашко починає підготовлятися до тієї ролі, що її мав відограти, як знаряддя російського уряду. Сам про це пише у своїх споминах. Він зачитувався в російських книжках і „сродился умственно с Росією с Православною Церквою”¹¹). Російської мови однакож досконало не опанував ціле життя і це його самого дуже боліло, бо „рускі можуть подумати, що він їм чужий” — „по этому обстоятельству могутъ меня считать себе чужим... меня преданого всегда Россіи сердцемъ и душою, можетъ болѣ их самих”¹²). І даліше в тих самих споминах каже: „Я сердцемъ и душою предан был Россіи и с нею соединилъ виспренний идеал моего отечества”¹³).

В тому саме дусі він почав і діяти. При нагоді офіційних відвідин в департаменті релігійних справ, Семашко звірився зі своїми плянами перед референтом релігійних справ, Карташевським і представив йому повний плян ліквідації уніятирівської Церкви. Плян цей подано Миколі I і він при найближчій нагоді міг сказати Блудову: „Коли ти все ще шукаєш, я вже знайшов відповідну людину”¹⁴).

У своїй записці до царя, Семашко заявив, що він хотів би бачити „полтора міліона істинно русскага народа, ежели не соединенным, то по крайней мірі приближенним, ежели не совершенно дружним, то и не враждебным к старшим своим братиям”. „Видите сей народ усердним к вірі своих предков”¹⁵). У зв’язку з тим, міністер Шішков закликав Семашка до себе

та прочитав йому записку царя до нього, в якій цар виявив радість „что ми іміем такое орудіе” і Семашко жалує у своїх споминах, що він не міг собі відписати тих „дорогодінних слів”. Отже суттю навернення уніятів було релігійне і національне ренегатство.

План Семашка став основою третього з черги указу Миколи I з дня 22. квітня 1828 р., який був майже в цілості повторенням всіх тих засобів, що іх дораджував Семашко для плянового зрусифіковання уніятської церкви. Коротко кажучи, план Семашка став законом, і цей закон охоплював всі ділянки життя уніятської церкви, отже і знесення числа епархій, що давало б змогу при найближчій нагоді лекше обсадити їх „благонадійними ієрархами”, і виховання священства в російському дусі включно із запровадженням російської мови, як навчальної мови і врешті виховання кандидатів на священиків в суперечності російських духовних академіях. Василіяни, що досі мали свій окремий заряд, мали бути підпорядковані юрисдикції владик, при чому число монастирів мало бути знесено до мінімуму. Почався також і курс „відчищування обрядів” за російським зразком. Все це, очевидно, мало назверх ідеальне спрямування — привернути первісну форму уніятської церкви, що її потвердили папи під час і після заключення Берестейської Унії. Фактично, справа малася зовсім інакше. Коли впроваджено Служебник московського видання, тоді кожному ясним стало, в чому мала полягати та обрядова реформа.

Претекст до приспішення акції дало польське листопадове повстання 1830-31 рр., в яке були замішані деякі ченці василіянських монастирів в Почаєві та Овручі. Однаке це був дійсно лише претекст, бо русифікаційна політика не почалась з 1830 роком; вона була постійною програмою російського уряду. Замішання ченців із Почаєва і Овруча в польське листопадове повстання дало нагоду російському урядові вдарити по цілому Василіянському чині, який уважався остою уніятської Церкви.

Для мнимої легальності перетягнення уніятів на російське православ'я, треба було мати когось „свого” в єпархії, і тим „своїм” був Семашко, який в 1829 році став єпископом-помічником єп. Мартусевича. Однодумцями його стали пізніші єпископи-відступники: Антоній Зубко, Василь Лужинський, та Йосафат Жарський. Акція в напрямі уніфікації обряду ішла даліше, наближуючи його щораз більше до російського. В слід за тим заборонено висилати питомців на теологічні студії до

Вильна і Риму. Духовенство скоро зорієнтувалося в тих реформаційних заходах і тому опонувало, навіть, проти змін, що були згідні із східним обрядом. Однаке все те в нічому не змінило головної мети, русифікації церкви.

Для приспішення цілої акції засновано Тайний Комітет для „возсоєдинення” з осідком в Петербурзі (1835) і його завданням було пильнувати, щоб акція „возсоєдинення” була ведена послідовно, хоч і дискретно.

На перешкоді в цілковитій ліквідації уніяцької Церкви був ще в живих Митрополит Йосафат Булгак, який, хоч не був сильною індивідуальністю, на православ'я перейти не хотів.

З його смертю в 1838 р., справа, як пише Морошків, „пішла бистро”. Семашко, ставши головою уніяцької церкви, вживав всіх засобів пресії на священиків, щоб зібрати підписи за „возсоєдиненієм” і показати, що священики самі перейшли на православ'я. Такі кари, як переношення з одної епархії в другу, чи позбавлення парафії, деградація священиків до ролі дячків, чи вкінці депортація в глибину Росії, були на денному порядку. Третій том „Споминів” Семашка переповнений директивами, що свідчать наявно про всі ті засоби, що ними змушувано духовенство до добровільного переходу на православ'я. Після такої підготовки, міністерство війни ще видало доручення вислати під різними претекстами „отряди” війська в такі місцевості, де можна було сподіватися спротиву.

Маючи за собою попертя всіх урядових чинників, Семашко скликав синод до Полоцька і там, разом з Зубком і Лужинським та 24-ма священиками виготовлено Синодальний Акт та петицію до царя Миколи I, з проσбою прийняти їх до православної церкви. Це була т. зв. „Неділя Православ'я” дня 12. лютого 1839 р. Всіх зібраних там священиків, що „добровільно” підписали прохання, було 1305, а тих, що не підписали — 593. Беручи до уваги всі ті репресійні царські засоби, число „упорстуючих” було таки відносно велике.

Т. зв. Синодальний Акт та петиція до царя були прийняті в Петербурзі, і цар з нагоди того добровільного „воздоєдинення” казав вибити медалю із написом „Оторженні насилем 1596 — соєдиненні любовію 1839”. Французький дослідник Буду, за одним із дипломатів, називає цей напис „пропам'ятною брехнею, якій нема рівної в історії світу”¹⁶).

Пресія пішла на всіх тих, що були „упорстуючими” і їх запроторено в тюрму — монастир до Курська, там само, де за

ту саму ідею, 75 років пізніше, був ув'язнений Митрополит Андрей Шептицький.

Народ, назагал, зі страху перед репресіями, був пасивний в тій цілій „місійній” акції Семашка, хоч і були випадки спротиву у формі бойкотування російських священиків, чи відмова приймати Св. Тайни і введення насильного Причастя (повіт Овруч). Це насильство викликало відгомін на Заході Європи і в Галичині. (Аллокуція Папи Григорія XIII і пастирський лист Митр. Михаїла Левицького).

Як реагувала провідна верства в Україні, що була свідком тих подій, вистарчить згадати, що сам Шевченко дуже гостро засуджував офіційну церкву, яка підтримувала режим Миколи I і його церковну політику. Відгомоном подій, пов’язаних із ліквідацією уніяцької церкви в межах Росії, була „ліквідація” дисертації Миколи Костомарова, близького приятеля Тараса Шевченка і пізнішого співчлена Кирило-Методіївського Братства.

Костомарів, приготовляючись до магістерського іспиту, вибрав тему, як про це він каже у своїй автобіографії, „О значенні унії в істории Западной Руси” і весною 1841 року подав у факультет. Академік Сухомлинов, у якого зберігся примірник дисертації, написав в „Древная і Новая Россія” за рік 1877 так про дей факт: „На подобной вибор предмета наводила так сказать самая жизнь. Происходившое в тое время возсоединеніе уніятоў невольно визывало в мыслящих людях сужденіе о совершающемся событиї...” Отже, не тільки сам Костомаров заінтересувався справою уніяцької церкви, яка ліквідувалась в тих часах, але кожна думаюча людина мусіла про цю подію знати і думати. Напевно і Шевченко не був іншої гадки про неї, як його приятель Костомарів. Костомарів, у своїй дисертації дав позитивну оцінку Унії, і через те його дисертацію не тільки відкинено, але й наказано її знищити. Гріх Костомарова був тому, що він доводив, що „унію совершилось возражденіе Югозападной Руси”, отже, дисертація не була написана в „руском духе”¹⁷).

Ця подія характеризує тодішні відносини в Росії, та одночасно і реакцію на них свідомої української інтелігенції. Реагував на них і Шевченко, п’ятньючи російське православ’я, що було знаряддям деспотичного режиму. Політика уряду мусіла обурювати всіх чесних людей.

Характеристичною є тут замітка історика ліквідації Унії в 1839 році, Морошкіна, який подає, що і між православною гієрархією знайшовся єпископ полтавський, Гедеон, який назвав Семашка „Юдою Іскаріотом”. Шевченко, з природи релігійна душа, мусів гидитися всяким насиллям, і тому нічого дивного, що він так гостро засуджував російський православний „візантинізм”, який був для нього символом поневолення і змосковщення українського народу. Такою, на жаль, була церква в Україні в часах Тараса Шевченка. Московська державна політика в тих часах була повністю підпорядкована ідеї „єдиноправослав'я”, і тому іншої форми релігійний режим Миколи I не міг стерпіти. Всяка інша релігія мусіла зникнути з московської тюрми народів.

П Р И М И Т К И

- 1) Проф. І. Огіенко: Як Москва взяла під свою владу вільну Українську Церкву Тарнів, 1921, ст. 14.
- 2) Д. Дорошенко: Православна Церква в минулому і сучасному житті українського народу. Берлін 1940, ст. 41.
- 3) П. Н. Батюшков: Волинь, Историческая судьбы Западного Края. Ст. Петербург, 1888, ст. 226.
- 4) M. Florinsky: Russia, A history and an interpretation. The Macmillan Co. New York 1958. Vol. II, p. 798.
- 5) Ibidem.
- 6) Ibidem.
- 7) М. Грушевський: З історії релігійної думки на Україні. Львів 1925, ст. 113.
- 8) М. Грушевський: тамже ст. 114.
- 9) Adrian Boudou: Stolica Święta a Rosja. Kraków. 1928 t. I, st. 178. (переклад з французького).
- 10) M. Florinsky: op. cit. p. 764.
- 11) І. Семашко: Запісکи Йосифа Метрополіта Літовського. Петербург 1883, т. I, ст. 22.
- 12) Тамже т. I, ст. 23.
- 13) Тамже ст. 30.
- 14) Boudou: II, ст. 178.
- 15) Семашко: Запісکи т. I, ст. 44.
- 16) Boudou: цит. твір т. I, ст. 240.
- 17) Єремія Айзеншток: Перша дисертація Костомарова. Журнал Україна кн. 3. Київ 1925, під редакцією Грушевського. Видання ВУАН, Історична Секція.

Григор Лужницький

**Т. ШЕВЧЕНКО И ОСНУВАННЯ НАУКОВОГО Т-ВА
ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ
(У 90-річчя НТШ)**

Це був листопад 1873 р., 12 років після смерті Тараса Шевченка.

На землях колишнього Галицького Королівства лунав ще відгомін березневих Шевченківських святкувань, а із центральних земель України, над якими завис московський царський кнут, приходили вістки, що і там святковано вроочисто пам'ять Шевченка, але крадькома, по приватних мешканнях, на спільніх товариських зустрічах, по клубах, ресторанах. Публічно могли поклонитись тіням великого Тараса тільки галицькі Українці, яких земля, силою політичних обставин, припала буда колишній австрійській монархії. Тільки в Галичині, із відкритих концертових трибун лунали одверто кличі могутнього Шевченкового слова, що їх основою, підложжям усього творчого, фундаментом „своєї хати, своєї правди і сили і волі” — був заповіт-звернення Шевченка до українців:

Борітесь, поборете,
Вам Бог помагає;
За вас сила, за вас воля
І правда святая!

І тоді, коли на галицькій землі ці слова лунали одверто, на землях центральної України говорено їх крадькома, у чотирьох стінах приватних мешкань чи клубів. Але, хоч ці Шевченкові слова були висловлені шепотом, проте запали вони глибоко в душу кількох видатних патріотів-громадян із центральних земель України, тих патріотів, які не забули „хто ми й чиї ми діти”, тих патріотів, що їх як близнака осяяла одна з найбільших правд, яку відкрив українській збірноті Шевченко: ідентичність поняття добра і розуму.

Цих великих громадян-патріотів із тодішньої Наддніпрян-

щини, які перші поклали основу під величню, найстаршу нашу, із світовим авторитетом, наукову установу, Наукове Товариство ім. Шевченка, було тільки чотирьох: Єлісавета Милорадович, Михайло Жученко, Олександер Кониський і Дмитро Пильчиків.

Уже на початку 1870-их рр. ідути листи із центральних земель України в Галичину, з домаганням у Львові оснувати постійну інституцію, — кажучи словом першого статуту Товариства Шевченка — для розвитку „руської словесності”. „Гроші вам перешлемо — читаємо в одному з листів Олександра Кониського до тодішнього професора львівського університету, літературознавця д-ра Омеляна Огоновського, — а ви купіть друкарню, що служила б підставою літературного руху та для розвою літератури”.

І ось, 90 років тому, дня 11-го листопада 1873 р. вечором, в одній із кімнат засідань будинку товариства „Просвіта” (яка була основана на 5 років раніше, 1868 р.) у Львові зійшлося на нараду 9 тодішніх галицьких діячів: посол до тодішнього краєвого сейму і згодом до віденського парляменту о. Степан Качала, купець і горожанин міста Львова Михайло Димет, секретар прокураторії скарбу д-р Корнило Сушкевич, професор львівського університету д-р Омелян Огоновський, директор асекураційної репрезентації Лонгін Лукашевич, горожанин міста Львова Михайло Коссак, редактор єдиного тоді літературного журналу „Правда” д-р Олександер Огоновський, інженер-асистент політехніки Теофіль Барановський і учитель гімназії, згодом міністер австро-угорської монархії, Юліян Романчук.

На цьому ж засіданні, 11 листопада 1873 р. — 9 приявних українських галицьких патріотів-діячів, що мали запевнену матеріальну піддержку фундаторів, українців-патріотів з-над Дніпра, оснували Товариство ім. Шевченка, започатковуючи цим не тільки нову добу в історії української літератури й в історії політичної думки України, але і даючи ініціативу до започаткування української науки на українських основах.

І ось перед нами вирине питання, чому на засіданні ініціативної групи у Львові, яка складалася із згаданих 9-ти осіб, патроном товариства вибрано Шевченка? Із протоколів цього засідання знаємо, що відбулася жива дискусія, як назвати новостворене товариство. Не прийнято назви „Галич”, як дехто пропонував, і не перейшов внесок, щоб новостворене товариство назвати іменем Юрія Федьковича, зате одноголосно прийнято, щоб товариство назвати іменем Тараса Шевченка, який не був ані науково-

вець, не мав наукового стажу, ані наукового титулу, а мав тільки академічний титул мистця-маляра.

Відповідь на це находимо в промові посла до австрійського парламенту Олександра Барвінського, коли то на зборах, що відбулися 11 травня 1892 р. в залах Руської Бесіди у Львові, перетворено Товариство ім. Шевченка на Наукове Товариство ім. Шевченка.

„Товариство ім. Шевченка — говорив тоді радник двора (чи як тоді говорилось „гофрат” член Палати Панів Олександер Барвінський — стало вогнищем для викликаного з-під курної стріхи — рідного слова, котре об’явило свою живучість в творах наших письменників, в перекладах творів світових геніїв. Наспіла тепер пора підняти нашу мову до научної поваги, перепровадити її через строгу науку й на високостях науки поставити наше національне знам’я. Не падаймо духом, що до такого великого діла, як створити наше товариство науковим, приступаємо зі слабими силами. Всякий бо почин трудний, всяке велике діло повстас з малого. Тому сміло і бодро приступаймо до сего діла! Маймо надію, що робота наша, хоч би яка скромна, але щира і важка, з’єднає нашому товариству щирі симпатію і прокинуться на цілому обшарі України-Руси щирі робітники . . . й може колись сповняться Шевченкові слова:

„І возвеличимо на диво
І розум наш і наш язик!”

І ці українці, які укладали статут Товариства ім. Шевченка в 1873 р. — до речі, це перше товариство назване іменем українського генія на усіх українських землях — і ті, що змінили цей статут в 1892 р. — мали перед своїми очима Шевченкового „Кобзаря”. Бо коли прочитаємо про завдання і цілі Наукового Товариства ім. Шевченка в його першому статуті, що воно „має плекати та розвивати науку в українсько-руській мові та штуку (мистецтво), збирати та зберігати всякі пам’ятки старинності і наукові предмети України-Руси, а до того мають служити досліді з філології русько-української і слов’янської, з історії русько-українського письменства, з історії й археології України-Руси, а також з наук філософічних, політичних, економічних, правничих, природничих, лікарських”, — коли усвідомимо собі цілі й завдання, що їх покладено в основу нашого першого наукового товариства, то чи не нагадаються нам слова Шевченка:

„Подивіться лишень добре,
прочитайте знову тую славу
Та читайте од слова до слова.
Не мінайте ані титла, ніже тій коми
Все розберіть, та й спитайте тоді себе: що ми?

Бо

Якби ви вчилися так як треба
То й мудрість би була своя!”

У цих словах Шевченка, „то й мудрість би була своя”, — мудрість власна, не позичена — криється вся суть української науки. Саме Шевченко точно відрізнив і відмежував нашу власну, українську мудрість від чужої. Тому він і домагається від української науки українського підходу, справедливого й непофальшованого висвітлення та вірного, об'єктивного насвітлення як вартостей і цінностів, так недоліків і хиб української духовності. Шевченко домагається від української науки живої, об'єктивної правди, яка б без фальшивого сорому показала нам

Живу славу дідів (наших)
І батьків лукавих.

Задивлені в чужі наукові досліди, деякі українці „несли, несли з чужого поля і в Україну принесли великих слів велику силу та й більш нічого”. І який вислід? А такий — як каже Шевченко, що — „всі мови слов'янського люду, всі знаєте, а своєї дашть Біг”... А за тим „дасть Біг” своєї мови — і незнання своєї духовності, свого минулиго, марна амбіція все від свого „я” починати, і що найважливіше, неможливість учитися на помилках минулого, і тим самим блудне коло одних і тих самих промахів впродовж усієї нашої історії.

З цим логічно в'яжеться і комплекс меншевартости українського загалу, що його так знаменито скопив Шевченко: „Нехай німець скаже — ми не знаєм!” І перший Шевченко так ядерно й соковито схарактеризував цей хомут, з одного боку московської науки, а з другого боку польської, що його собі наложили на шию деякі українські дослідники, які у своїй легкодушності настільки повірили „позиченій мудрості” що наукова правда про Україну вийшла у світ цілковито спотворена й викривлена. У той же час, коли „на Січі хитрий німець картопельку садив”, а українці взаємно докоряли собі, хто, коли й в чому завинив, московська й польська наука пофальщували історію України

так ґрунтовно, що українська культура ще й досьогодні для значної частини світової науки є у великій мірі власністю Москвої або Польщі. А між тим, у Шевченка поняття правди й науки є поняттями ідентичними, тотожними:

І день іде, і ніч іде...
І, голову скопивши в руки,
Дивується: чому не йде
Апостол правди і науки?

Бо правда є наукою, і наука правдою. Без правди нема науки, наука без правди є самообманом. Чиста, несплямлена наука оперта тільки на правді. Тільки тоді, коли ми будемо вчитися „так як треба”, щоб „мудрість в нас була своя”, тільки тоді, коли наше знання основуватиметься на науковій правді й буде стверджено науковими аргументами, тільки тоді ми станемо цими дітьми України, про які мріяв Шевченко, щоб „чужому научались, свого не цуралисся”. А вслід за тим, коли ця „любов серця”, якою горів Шевченко до своєї України до нашої батьківщини, цей чисто біологічний „зов крові”, з яким кожний з нас приходить на світ, матиме ще посильовач у виді „любови розуму” — тоді апостолят правди й науки стане цією дійсністю, про яку мріяв Шевченко.

І тому то 9 галицьких патріотів і 4 іхні брати з над Дніпра патроном першого українського наукового товариства вибрали Тараса Шевченка.

90 років тому гурт українців — соборників започаткував шлях українського апостоляту правди й науки. Через 90 років ішли й ідуть цим шляхом десятки й сотні українських і чужиних науковців, згуртовані в Науковому Товаристві ім. Шевченка під прaporом Великого Кобзаря. Через 90 років верстають шлях апостоляту правди й науки ті, для яких заповітом стали вічні слова Шевченка.

Молітесь Богові одному.
Молітесь правді на землі,
А більше на землі ні кому
Не поклонітесь!

І ніхто із цих науковців, що станули під стяг НТШ, крім Богові й правді на землі не покланяється, не покланяється ніякій державницько-адміністраційній владі й тому могили багатьох із

них невідомі, а кости їхні розкинені по сибірських тайгах, у снігах Соловок, по чужих землях світу, у розсіянні.

Але за цих 90 років на полічках наукової літератури у різних усесвітніх мовах з'явилось 1276 томів наукових праць, що їх видало Товариство ім. Шевченка. За цих 90 років Наукове Товариство ім. Шевченка є у постійному зв'язку із 41 Академіями Наук у цілому дослівно світі, а 183 чужомовних наукових інститутів і товариств обмінюються своїми виданнями із Науковим Товариством ім. Шевченка.

І сьогодні, коли ми у розсіянні, далеко від нашої батьківщини, відмічуємо 90-річчя Наукового Товариства ім. Шевченка, бо там, на рідних землях, „кругом неправда і неволя”, бо там українська наука „сиротою понад Дніпром плаче”, не забуваймо, що патрон нашої найстаршої наукової установи, яка добула собі близькуче місце у світовій науці своє послання писав до земляків „в Україні і не в Україні сущих”... Ми є ті, що „не в Україні”, ми маємо можливість „вчитись так, як треба”, щоб добути цю правду й цю науку, якої там, на нашій батьківщині немає. І коли тут, „не в Україні”, наш невеличкий український науковий світ, піддержаній всією українською громадою хоч у невеликій частині виконає завдання апостоляту української правди й української науки у вільному світі, то ми не тільки дамо можливість там „в Україні” „помолитися на волі невольничим дітям”, але — коли прийде час „полинуть до самого Бога”, — ми в обличчі Бога, в обличчі вічної правди будемо в праві сказати нашій батьківщині Україні словами патрона Наукового Товариства ім. Шевченка:

Ми не лукавили з тобою.
Ми просто йшли, у нас нема
Зерна неправди за собою.

Оксана Дугимінська

**ВАСИЛЬ ДОМАНИЦЬКИЙ — РЕДАКТОР ПЕРШОГО
ПОВНОГО „КОБЗАРЯ” ШЕВЧЕНКА**

**(Доповідь, виголошена на Пленарній Науковій Конференції
НТШ в Нью Йорку, дnia 20 березня 1965 року)**

Добігало пів століття від смерти Тараса Шевченка, а його слово, його духовна спадщина були все ще тільки частинно доступні українській суспільності. Кілька виданих до того часу „Кобзарів” не вистарчало навіть кількісно потребам ширшого загалу, тої народної маси, яка жадібно чекала на видання Шевченкових творів. Якісно — ці видання теж не могли сповнити свого завдання, бо вони були неповні і охоплювали тільки частину нефахово підібраної, а в той сам час і гостро процензорованої творчості поета. За словами Олександра Лотоцького — „до читача доходили лише покалічені, знекровлені та обездушені уривки Шевченкової поезії”. Доля багатьох рукописів була в той час невідома; вони зберігалися в руках приватних людей, яким подарував їх сам автор, або які попали туди для збереження перед конфіскатою. З роками вони переходили до рук спадкоємців, людей нових і не завжди свідомих їхнього значення. Слід по них починав затиратися і грозила небезпека, що вони остаточно розгубляться. Поруч того, на підставі російських законів, право літературної авторської власності вигасало в п'ятдесят років після смерти автора. „Промене ще п'ять років і поетичний скарб поета стане вільним добром кожного громадянина: кожен матиме право друкувати чи цілого „Кобзаря”, чи частину його, якунебудь, не питуючись дозволу нічийого, і друкуватиме на підставі тих некритичних, неперевірених, значно неповних, а часом попутаних редакційних текстів, які стрічаємо ми тепер по всяких російських та заграницьких виданнях. Тому на українському громадянстві лежить обов'язок, за короткий час до скінчення терміну авторської власності, подбати про усталення найпоправнішого тексту творів Шевченка” — писав Василь Доманицький, один із гуртка громадських діячів, яким найбільше лежала на серці справа літературної спадщини.

ни Шевченка. Як найбільш упередливий з усіх, він навіть заздалегідь почав розшукувати та досліджувати Шевченкові автографи. Як вислід цих його студій, появився в 1906 р. в „Київській Старині” ряд статей під заголовком „Критичний розслід над текстом „Кобзаря” Т. Шевченка”, які пізніше вийшли окремою книжкою біля 400 сторін друку. Була це перша і на довгі роки неперевершена наукова студія Шевченкової творчості.

Зрозуміло тому, що коли вкінці заінтувалася можливість приступити до видання повної збірки творів Шевченка, на її редактора покликано саме Василя Доманицького, як найвідповіднішого для цього завдання кандидата. Цей вибір був зумовлений не тільки фактом його досвіду в ділянці літературо- й шевченкознавства, але теж і цілім його громадським наставленням, всією сукупністю рис характеру цієї людини. Не треба забувати, що підхід до Шевченкової спадщини включав в той час велику дозу патріотичної емоційності. На неї дивилися як на національну реліквію, а справа впорядкування її вважалася „святым ділом”, яке могло бути доручене тільки виїмково довіреній, з пістизом до нього наставленій людині. Доманицький, згідно зі свідченнями його сучасників, відповідав тим вимогам. І так, його старший і студіями і громадською фаховою працею, товариш Михайло Грушевський, називає його „характеристичним репрезентантом того молодечого бадьорого руху, що прокинувся в Україні з кінцем минулого століття”, „невичерпаним джерелом непережитої енергії, глибокої і непереможної любові до свого народу, до українського життя і його відродження”. Богдан Лепкий, якому доводилося тісно співпрацювати з В. Доманицьким на редакторському полі, говорить про нього як про „відомого з надзвичайною точнотою й літературною совісності”, Сергій Ефремов називає його „людиною чистого серця”, Павло Зайцев, найвизначніший шевченкознавець нашої доби — „святым трудженником і великим патріотом”, а народні промовці над його могилою звеличують його „добрим, ясним як сонце”.

Щоб зрозуміти всю багатогранну індивідуальність В. Доманицького, треба запізнатися з цілим його життям. Народився він 1877 р. в с. Колодисте на Звенигородщині, недалеко місця народження Т. Шевченка. Походив зі старої шляхетської родини, яка за свою вірність до народу стратила свої добра і стала священичою. Середню і високу освіту одержав в Києві, де в 1900 році покінчив в університеті св. Володимира історично-філологічний факультет. Академічне наставлення, жадоба знання

ї точність в праці, все заповідало в ньому майбутнього науковця. Але були й інші, не менш притаманні риси, які перерішили те, що життя його пішло іншими шляхами. Ними був стихійний патріотизм та готовість виконати всякий громадський обов'язок. Його світогляд формувався в нелегальних організаціях української молоді, яких метою було національне визволення й відродження. Марантну ролю в його житті відіграли Олександр Кониський, коло якого гуртувалась тодішня молодь, та Володимир Антонович, професор історії, близькучий фахівець і водночас темперamentний патріот.

В громадську діяльність В. Доманицький включився ще в студентських роках. Завдяки своїй серйозній глибокій вдачі, він потрактував культурно-освітню працю серед селян як засіб для пізнання суттєвих проблем і потреб села, над яких розв'язкою з того часу активно працював. Контакт із селом він використав теж для етнографічних студій, які в пізнішому стали одною з головніших ділянок його праці. З приватних і церковних архівів він призбирав у той час багато історичного матеріалу, а будучи вже на вищих курсах, перевів в с. Колодисте археологічні розкопки, вислід яких використано пізніше у фахових журналах (не подаючи, на жаль, його прізвища). В той сам час доручено йому ведення відділу „Хроніка” в журналі „Київська Старина”. Багато труднощів і прикрих розчарувань коштували його тоді намагання, щоб цей поважний, але відсталий від сучасних громадських потреб, журнал доповнити багатішим, актуальнішим матеріалом. Там теж набув він фахове й технічне знання, яке так дуже пригодилося йому в пізнішому житті. По закінченні студій він став учителем в одній із київських гімназій і кинувся водночас у вир публіцистичної, видавничої та громадської праці. В той саме час постало видавництво „Вік”, якого завданням було засобити загал доброю українською книжкою. В. Доманицький належав до його основників, редакційної колегії, і як найбільш у тому ділі досвідчений, перебрав на себе мозольний обов'язок коректора. Намагаючися використати кожну вільну хвилину свого життя для виконня якоїсь праці, він завжди був зайнятий, постійно спішився, так що друзі прозвали його „Вітром”. Все те абсорбувало його настільки, що не залишилося, навіть, часу на їжу й сон, виснажувало його і так слабий організм, і одна з занедбаніх простуд дала базу під туберкульозу. З цією недугою він боровся протягом дальших десятьох років і від неї вкінці помер. Вона

виявилася у нього відразу з такою гостротою, що він був змушеній негайно покинути все і виїхати на лікування (Крим, Саратовська і Уфімська губернії, Середземноморя). Надзвичайно важко було Доманицькому відірватися від усього, чим він жив і горів, бо він наче прочував, що тим пічнеться для нього трагічний етап вигнанця, яким, із невеликими перервами, довелося йому бути до кінця життя. Недуга однаке не могла змусити до безділля. За словами його приятеля О. Лотоцького, в нього була така „нелюдська жадоба праці”, що перед нею мусили уступати всякі міркування розважності і довільності. Ізольований від свого духового середовища, місяцями прикований до ліжка, він не перестав виявляти себе єдиною за тих умов доступною формою — писанням. Відомий з віймкової очитаности та наполегливої праці над собою, лежучи, він просто проковтнув гори літератури, окрема в ділянках історичній, етнографічній, літературознавчій та господарсько-економічній. Вислідом були численні, в усіх можливих тодішніх виданнях, статті, розвідки, рецензії та критики. Ці останні він писав завжди так вичерпуючо і основно, що часами вони виходили повніші від оцінюваних ним творів. Якщо Доманицький відступив від того єдиного, питомого для себе наукового почуття жанру і „розмінявся на дрібні”, це сталося виключно через його почуття обов'язку заспокоювати передусім біжучі потреби громадянства, а тільки в другій мірі працювати в бажаному собі напрямку. Писане слово стало таким чином його основною трибуною, єдиним шляхом, яким він за всіх умов міг служити громаді. Його писання визначалися багатством матеріалу, живим, цікавим, переконливим стилем та вмінням безпосередньо і ясно розгорнути суть проблеми перед читачем.

Як тільки дозволено йому продовжувати лікування в домі батьків, він негайно приступив до організування господарського життя села. В недовгому часі, за його почином постали в Колодистому позичкова, споживча і збудова кооперативи та побудовано кооперативний дім, в якому була бібліотека і читальня, та який став культурно-освітнім осередком не тільки села, але й цілої околиці. Всі ті інституції, що були досі нечувані для селян, дуже добре розвивалися, бо Доманицький оминув помилки пропагаторів — неточності. Він спершу сам дуже добре підготовився теоретично, а пізніше брав активну участь в кожному етапі, пізнаючи таким чином всі можливі проблеми кооперативної праці. Була це наглядна лекція, з якої

скористали всі зацікавлені селяни. В той час Доманицький написав підручник кооперативної практики і книговодства, що був не тільки першою того рода книжкою, написаною українською мовою, але на довгі роки став базою здорового і успішного розвитку кооперації. Тоді теж написав він ще ряд популярних книжечок на господарські теми, а також про Буковину і Галичину, що мали на меті пробудити в народі почуття органічної суцільності української нації, яку почали вже поволі затирати в народній свідомості, кордони. Користуючися своїми зв'язками із правниками в столиці, він допомагав теж селянству в розв'язуванні їхніх правних проблем, головно обороні перед безправ'ям адміністраційної влади. Все це підносило самопочуття народу та з'єднало для Доманицького популярність і відданість селянських мас, але водночас ненависть адміністраційної влади. Посипалися доноси і переслідування, так, що остаточно йому прийшлося виїхати з рідного села, куди вже більше ніколи не вернувся. Ще якийсь час перебував він у Києві, був навіть, за ініціативою губернатора, в президії кооперативного з'їзду та співпрацював ще в створюванні кооперативних централь і банку, але остаточно довелося йому виїхати на Північ, щоб оминути поліційних переслідувань та заслання на Сибір, куди вивезено деяких селян-кооператорів. Так закінчився другий етап життя В. Доманицького, в якому він причинився до започаткування кооперативного руху на Україні.

Третій етап його життя пройшов в петербурзькому українському осередкові. За цей короткий час Доманицький виконав три дуже важні редакторські праці. Він був фактичним редактором органу „Рідна Справа — Думські Вісті”, що, завдяки йому став справжньою трибуною української фракції другої Державної Думи, започаткував редактування „Історії України” М. Аркаса і провів цілу редакторську працю першого повного видання творів Т. Шевченка — „Кобзаря”, що вийшов 1907 р.

Як згадано, до цього завдання він мав попередню підготовку і поважний запас матеріалу. За словами Івана Франка, для написання своєї студії „Критичний розслід над текстом „Кобзаря” Т. Шевченка” — Доманицький використав „усі автографи Шевченка та копії з них, що знаходилися в чернігівському музеї Тарнавського, у київському музеї Древностей и Искусств, румянцівському музеї в Москві, а також у приват-

них людей, головно у проф. Науменка в Петрограді. Крім того йому вдалося знайти рукописний збірник Шевченкових творів, писаний рукою Лазаревського та з власноручними поправками Шевченка". В час редактування „Кобзаря", як подає О. Лотоцький, Доманицький обслідував ще „силу нових, до того часу невідомих матеріалів, з яких одні дали йому видавці (матеріали з архіву департаменту поліції), інші роздобував сам редактор шляхом енергійних, настирливих зносин з власниками Шевченкових автографів". Саме оді „зносини" представляли інколи непоборимі труднощі, не тільки в розумінні далеких виїздів і недогідних умов праці, але також і переборювання впертості, заскорузlosti, нерозуміння чи байдужності до справи. Разом, він дослідив 270 автографів і 18 копій поетичних творів Шевченка. Провівши значну дослідницьку роботу, він установив правдиву хронологію поетичної спадщини Шевченка. „Сам Шевченко, переписуючи свої вірші 1858 року, помітив плутанини і порушив справжню хронологію своїх поезій. Цей недогляд вперше виявив В. М. Доманицький. Дослідивши якість паперу, характер почерку та річну нумерацію віршів, він встановив дійсну послідовність поезій Шевченка, писаних протягом 1847-1850 рр." (Тарас Шевченко, Поезії, повне видання в шести томах. В-во Академії Наук УРСР. Київ, 1963 т. II. ст. 431). В редактованому ним „Кобзарі" видруковано вперше цілий ряд нових віршів чи їх варіантів; революційні поезії вперше подано за автографами і повністю надруковано „Заповіт". Ввійшли туди теж варіанти деяких творів із списку бібліотеки Д. Л. Мордовцева, зроблені Г. Н. Мордовцевою 1859 р. Таким чином редактоване Доманицьким видання містило всі на той час відомі і можливі для опублікування поетичні твори Шевченка. Тому прийнято називати його „першим повним виданням". Тим вкінці виконало працю, яка за словами Івана Франка „повинна була бути виконана швидко по смерті Шевченка і для якої кілька поколінь української інтелігенції не зробило майже нічого". Сьогодні знаємо, що незалежно від його старань і при всій його добрій волі виконати працю як найточніше і найсовісніше, Доманицький поробив ряд недотягнень і помилок. Йому бракувало глибшого знання текстологічних метод. Тоді варіанти деяких автографів ще не були взагалі відомі, а переписані другими, показалися неточними, та найважливіше, що самі методи праці в тому часі були ще

нерозвинені і неустійнені. Але, навіть, якщо і редакційна праця Доманицького не була досконала, вона все ж таки була першою науковою спробою, що перевершувала все, що зроблено до того часу, зберегла перед розгубленням багато цінних матеріалів та стала базою для всіх пізніших дослідів у ділянці шевченко-зnavства. А головне те, що вона вперше зробила спадщину великого Поета доступного для загалу. І справедливо каже О. Лотоцький: „Не треба забувати, що без редакції „Кобзаря”, так щасливо доконаної Доманицьким, ми можливо й досі не мали б чистого образу національного генія. І щоб не сказала колись дальша критика Шевченкового тексту, вона за всяких умов мусить визнати той факт, що український народ уперше прочитав справжнього Шевченка з рук Доманицького”.

Немає тут місця згадати про реакцію пізнішої критики, очевидно не тої позитивної і конструктивної, якій у першій мірі сам Доманицький був би вдячний — але тієї тенденційної, злосливої, що з запізненням називала його свідомим фальсифікатором Шевченка. Залежно від обставин і ситуації, совєтські шевченкознавці поперемінно то нападали на нього, то знову цілковито промовчували його існування, виходили, навіть цілі довідники про текстологічні студії Шевченкових творів, в яких ні одним словом не згадано імені Доманицького. Те саме й з енциклопедіями. Тепер ім'я Доманицького знову повернуло на сторінки совєтської бібліографії, подекуди навіть в толерантному трактуванні.

Тому що багатотисячний наклад „Кобзаря” негайно розійшовся, приступлено до наступного видавання „Кобзаря”, що з'явився в 1908 році, а як і того не вистарчило, в 1910 році видано черговий. Кожний з тих накладів Доманицький доповнював новими варіантами і поправками. Крім тих трьох видань, що вийшли ще за життя Доманицького, за його редакцією з'явилось ще 24 різних видань вже після його смерті. Серед видавців, зокрема на Наддніпрянщині, ця редакція ще довгі роки вважалась канонічною. Це вказувало на беззастережливе довір'я і пістизм до особи Доманицького, який цю службу громаді заплатив своїм життям. Свідомий, що сприятлива для видавання творів Шевченка конюнктура — хвиєва, і вдруге може це не повторитися, він працював з одержимим завзяттям, не звертаючи уваги на стан свого здоров'я. Інтенсивна праця, нездоровий клімат і нервове напруження в зв'язку

з його напівлегальним існуванням в Петербурзі, все це остаточно підкопувало його здоров'я. Приятелі старалися влекшити йому нагоди виїзду на літо до Фінляндії, але недуга поступала. В той сам час добігало кінця поліційне слідство в його справі, і одного дня якийсь незнаний урядовець остеріг через приятелів, що Доманицькому загрожує заслання. Вдалося ще дістати паспорт на виїзд у Татри на лікування, як уже запав заочний присуд трирічного заслання у Володську губернію, який щойно по довгих заходах і в обличчі його важкого стану, перемінено на побут за кордоном без права повороту.

Три останні роки свого життя, Доманицький прожив по санаторіях. Він уже майже не вставав з постелі, кровотечі ставали щораз частіші і важко сказати, чи праця, якої він дослівно не переривав до останньої хвили, його більше нищила чи піддержуvalа. Дві останні редакції „Кобзаря” і редакцію та коректу „Історії України” М. Аркаса, він виконував у тому часі. Ця остання, по „Кобзарі”, мала теж епохальне значення для пробудження народної свідомості та патріотизму народніх мас. В тому часі він написав ще цілий ряд статей і критик та своїми студіями над авторством Марка Бовчка, що було оспорюване, раз на завжди доказав його автентичність. Він навіть здобувся на зусилля звестися на ноги, щоб узяти участь в першому Українському Економічному Конгресі, який відбувався в Галичині. Останні місяці свого життя Доманицький провів у Франції, в Аркашоні. До останнього віддиху він не залишив пера але був надто слабий, щоб могти поважно працювати. Далеко від України, родини, приятелів і справ, якими жив, він умирал свідомий свого стану, зберігаючи до останку рівновагу духа і зацікавлення громадськими справами. В міжчасі прийшов дозвіл на поворот додому. Та він вже з нього не скористав. Помер у вересні 1910 року. Його тіло перевезено в Україну, але не дозволено поховати в Києві, тільки в його рідному селі. Так влада сподівалася оминути демонстранції. Тимчасом його похорон перемінився і на глибокій провінції в спонтанну демонстрацію багатотисячних селянських мас та представників інтелігенції з усіх земель України, з яких деякі прибули на похорон нелегально. З віддаленої станції везено його тіло, за старовиннім звичаєм, на санях та несено на раменах. Могила його була вкрита вінками, яких написи самі говорили про те, чого не могли висловити промовці. Селяни з власної ініціативи висипали пізніше високу могилу, яка ста-

ла місцем сталих народніх відвідин. По упадку російської імперії, на ній відбувалася велика народня вроочистість і ніби повторний похорон із свободними промовами і поновними вінками. Більшевики, як тільки зайняли село, зрівнали могилу з землею. В 1941 році, по їх відвороті, на тому місці знову появилася могила, завершена дубовим хрестом.

Василь Доманицький жив дуже коротко; всього десять років зрілого життя міг він ужити для своєї діяльності. Але він виконав багато більше, як дехто за все довге життя. Кожне з його діл мало своє епохальне значення, було актуальне та незаступиме. А якщо ідеться про працю над „Кобзарем”, то й сам Шевченко ледви чи міг би був вибрати відповіднішого для цього завдання редактора, а вже напевно не знайшов би більш ідейного, просяклого любов'ю до народу і свідомого громадянина.

Володомир Безушко

ПОВІСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

(Доповідь виголошена на Науковій Конференції Філологічної
Секції НТШ в квітні 1964 р.)

I

Значення Тараса Шевченка як поета так велике, що кожна річ, яку він виконав, викликає зацікавлення і стає дорогоцінністю. Він визнаний як найбільший український поет, прекрасний мальяр, визначний гравер. Його проза дає вгляд в його особисте життя, в його думки і погляди та збагачує нас знанням побуту, що без неї було б затратилося раз назавжди. Треба сказати, що Шевченкові досягнення були б менші, коли б не було „Художника”, „Нещасного”, „Близнят” і „Мандрівки”, згадуючи тільки найвизначніші його прозові твори.

Всіх повістей залишилося дев'ять. Вони були написані російською мовою і вийшли друком щойно по двадцяти роках після смерти поета.

Всі повісті можна б поділити на повісті з сільського і з міського життя. З міського життя тільки повісті: „Художник” і „Нещасний”, з сільського всі інші. Очевидно, докладного розмежування тут не дастися попровадити, тому що в деяких з них складники заходять одні за других.

Хоч Шевченко вмів об'єктизувати свої почування і писав у своїй поезії не тільки про себе, але також про своїх земляків, про людину взагалі, то не зважаючи на те, особисті моменти видні передусім в його прозі. Тому ми найперше згадаємо про ті повісті, що містять в собі його автобіографічні моменти.

В „Княгині” розказує поет про свої найраніші роки, а саме про свої родинні стосунки і про науку дяків. Його мистецькі студії найкраще подані в „Художнику”. Як кріпак Шевченко був би не мав змоги студіювати. Щаслива зустріч з його земляком мальярем І. Сошенком довела до знайомства з визначним мальярем Карлом Брюловим і поетом Жуковським, що постаралися про викуп Шевченка з кріпацтва.

В „Мандрівці” поет дає опис подорожі по рідних сторонах, по Звенигородщині. В „Капітанші” згадує Шевченко поета Віктора Забілу, а в „Музиці” майже ідентифікує долю віолончеліста з власною долею, згадуючи ще його приятеля Івана Сошенка. У „Варнаку” Шевченко описує околиці на Волині, де бував з археологічною комісією в 1846 році. Рухи банди варнака Кирила (Яся) мали відбуватися точно в тих місцевостях, що їх відвідав поет із згаданою комісією.

Беликий вплив на Шевченка, його рисунок, вибір красок мав К. Брюлов, який, мабуть, звернув увагу Шевченка і на техніку Рембрандта та на його світлотіні. Але Шевченко зумів вчачю визволитися від впливу Брюлова, стаючи близче до дійсності, на що вказує хочби його тематика. Можна говорити і про вплив Шевченка на Брюлова, який так захопився Україною, що навіть задумував осісти близько Києва над Дніпром, як про це читаємо в „Художнику”. Малюнки Штернберга з українськими краєвидами викликали симпатію Брюлова до України. Важливе те, що Шевченко за допомогою Дембського вивчав французьку мову, і то так далеко, що міг в тій мові порозуміватися і читати твори. Любими письменниками були для нього зокрема Волтер Скот, Чарлс Дикенс і Микола Гоголь. Про твори Волтера Скота сказано, що їх усіх прочитав Шевченко. Знаменне для Шевченка захоплення грою віолончеліста в „Музиці”, при чому сказано, що сам Прометей винайшов віолончело. Там довідуємося також, що Шевченко любувався такими композиторами як Бетговен, Моцарт, Шопен, Шуберт, Ліст, Мендельсон і Вебер.

Українські пісні і гру на бандурі поет клав між найвищими музичними осягами, ставлячи українські думи вище творів Гомера — в „Мандрівці”. Це тільки доказує, як тісно пов’язанимчувся поет зі своїм народом і його творчістю. Шевченко не мав змоги читати творів Гомера в оригіналі і не мав перед собою добрих перекладів його творів, і тому його оцінка неодного за скочила, хоч українські думи мають справді високу мистецьку вартість.

У своїх повістях Шевченко змальовував також і минуле України. В повісті „Близнята” маємо учасників походів Наполеона, зокрема сотника Сокиру, що був освіченою людиною і вмів читати твори в староєврейській, латинській і грецькій мовах. Учитель в завіщанні залишив сотникові „Історію Ру-

сів”, твір високовартісний, який нагадував землякам славне минуле і непередавнені права волі. В цій повісті поет згадав і про І. Котляревського як славного українського поета і про Сковороду, якому дорікав, що не писав рідною мовою. В „Капітанші” також розказана подія з наполеонських походів, але заслухана, не взята з автопсії, тому що батько Забіли не був у війську, тільки був його син. У „Княгині” згадка про церкву в Козельці, в якому колись була Чорна Рада і де пізніше Растреллі на запрошення Розумихи — матері мужа цариці — збудував церкву. В „Мандрівці”, яка проходить Звенигородчиною, згадано непотверджену вістку, що в Лисянці уродився Богдан Хмельницький. Там згадано також місцевості, що були тереном дій гайдамаків. Шевченко як вразливий лірик пише полу-м'яні сатири на панцизняні стосунки, на зловживання війська, на байдужність влади і про це містить він свої важкі обвинувачення також і в своїх повістях. Відношення поміщиків до кріпаків представив він яскраво в „Княгині”, „Музіці”, „Варнаку”, „Мандрівці” і „Художнику”. Згадано також і про панські гареми в „Музиці” і „Мандрівці”. Наклеймлено розбещеність і безвідповіальність поміщиків в „Княгині” і в „Несчасному”. Жертвою їхньої самоволі падали часто українські молоді дівчата.

Згадаймо, що цінні картини побуту без Шевченкових повістей може й назавжди були б затратилися, як ось стосунок родичів до покритки, свято жнив („Наймичка”), весільні забави („Мандрівка”) і народна пімста („Варнак” і „Княгіня”).

Шевченко вивів у своїх повістях ряд постатей, живих людей. Їх характеризував дією і їм дав їхній верхній вигляд, як це натуральне для маляра. Між постатями маємо такі подібні пари як родичі в „Наймичці”, сотник Сокира і його дружина в „Близнятах”, німець лікар і його дружина в „Музиці” і подібна пара в „Мандрівці”. Всі вони позитивно ставляться до народу. Прехтелі з „Мандрівки” пропонували маляреві напо-стійно залишитися в них. Марія Федорівна і Юлія Карлівна — це споріднені душі, подібні в їхній кам’яності душ, з тим, що Карлівна ліпша з них. Тиха геройчність Тумана з „Капітанші” і матрос з „Мандрівки”, що, хоч інвалід з відтятою рукою, для себе нічого не бажав, тільки волі для сестри — гідні уваги читача.

Протиставлені в „Наймичці” наймичка і корнет, при чому наймичка відкинула допомогу від корнета. Нелюдяний князь

Мордатий з „Княгині” гірше виходить ніж варнак з „Варнака”. Шевченко прославив такі перли з народної гущі як музика з „Музики” і Гелена з „Мандрівки”. В „Близнятах” він зобразив двох братів-близнюків, що їх оточення зробило різними. Маємо ще Лізу з „Музики”, в якій автор доглянув риси Клеопатри чи Семираміди, що позбулася чоловіка і з власної вподоби вибрала собі іншого. Ліза з „Нещасного” покарала свою матір за нанесене зло їй братові, і одружившись, заволоділа майном.

Автор показує, до чого веде занадто посунена толеранція і нерозсудлива любов, що доводить до прогнання матері з дому, і врешті до трагічного кінця сина. Слід згадати тут ще дві постаті, а саме Магдалину з „Варнака” і ротмістра Курнатовського. В Магдалині письменник дає уосіблення найкращих рис, що відбігає від сподіваного. Це був би винятковий випадок. Що до ротмістра Курнатовського, то його навернення на правий шлях є цілковитою несподіванкою, непередбаченою його ледачим попереднім життям.

В поезії ми натрапляємо на дві лихі жінки, а саме одну, що топить із зависті дочку в „Утопленій”, а другу, що, замість но-чувати з дітьми вдома, у відсутності чоловіка, пиячила в корчмі і очувала в дяка. В повістях маємо такі лихі жінки, як поміщиця у „Варнаку”, Марія Федорівна і Юлія Карлівна в „Нещасному” та пуста кокетка Агата в „Мандрівці”. В „Художнику” письменник пише, що красавиці не надаються на дружин, бо вони вимагають забагато поклонників для себе.

В поезії поет так далеко стає в обороні покривджених жінок, що майже ідентифікує свою долю з їхньою долею.

В повістях маємо такі ідеальні жіночі постаті як Лукія („Наймичка”), Магдалина („Варнак”) і Гелена („Мандрівка”).

Ідеалізовані чоловічі постаті — це Туман, художник, музика, матрос. Лихі люди — це князь Мордатий, ротм. Курнатовський в першій частині „Мандрівки”, графи з „Варнака” і син Сокири, Зосим. З чоловічих постатей треба ще назвати Марка з „Наймички”, варнака з „Варнака”, художника Брюлова, сотника Сокири і його сина, пізніше лікаря.

В „Художнику” так пише Шевченко про жінку: „Ніколи не забувай, що жінка свята і недоторкана річ”¹⁾, і потім додає: „Жінку, яка б вона не була, годиться шанувати, принаймні ж слід поводитись з нею пристойно”²⁾. Але в „Художнику” Шевченко пише, що Сократ і Пусен „спекалися сатани в спідни-

ці”³ (і тому він не дораджує одружуватися мистцям з красунями⁴).

У повістях Шевченко позитивно ставиться до церкви і духовенства. Часом спостерігає він у них, а ще більше у дяковчитець почтання Вакха, але це серед московського духовенства не було рідкісним явищем.

Від найранніх років Шевченко читувався в Біблію. Коли відходив варнак на заслання, то гувернантка Магдалина дала йому на дорогу Біблію як найбільшу дорогоцінність. У „Нещасному” маємо такі слова про церкву: „Церква для душі Колинії стала єдиним притулком, до якого він приходив, наче до найлюбішого друга, до найніжнішої матері. Під її впливом скріплялася і мужніла його душа для прийдешніх страждань”⁵). В цьому самому творі Шевченко дорікав, що поміщики уникають взаємин з попами, що вважав він недобрим явищем.⁶) В „Близнятах” згадує Шевченко визначних священиків в осо- бах о. Гречки і о. Леванди.

В повістях торкнувся Шевченко також і справи виховання. В „Наймичці” (дід Яким) і в „Мандрівці”⁷) вимагав рідної мови, передусім для початкового навчання. Дяковчитець били дітей і дуже мало вчили. Були більш терпеливими, коли батьки їх добре винагороджували. („Княгиня”). Учителі входили у змову з учнями, не вимагаючи науки, коли учні винагороджували їх. („Нещасний”). Письменник не мав великої поваги до учителів, пишучи, що вони часто збували час, щоб відбути лекцію („Варнак”). Але і в народі не було високого поняття про школу. Стара Марта в „Наймичці” говорила Якимові: „Ну скажи ти мені, де ти бачив, щоб із школи добро вийшло? Вийде якийсь п’яничка, а може крий Боже, й злодій; от тільки дитину зіпсують”⁸). Ішло про науку Марка.

В „Близнятах” письменник дає відповідь на деякі проблеми виховання. Як це сталося, що близнята попали на різні життєві шляхи. Можна би зробити висновок, що одного з синів здеморалізувала військова служба. Але ж його поведінка в гімназії також не була коректною. Це доказувало б, що оточення має великий вплив на людину. Та це не єдине. Шевченко дає тут відповідь на проблему, яку мало хто заторкував, посилаючися на пословицю: „Який змалку, такий до останку”⁹), а „дитячі вражіння такі живущі, що виховання нічого не зробить з юности, коли дитинство було оточене грубою декорацією і такими акторами”¹⁰). Це пізніше психолог Адлер підкреслював,

що характер людини вирішується в початкових трьох роках. Ми сказали б, що ті роки дуже важливі в житті людини і батьки повинні оберігати дітей від душевних потрясень, від ломання душ. Та питання ще не вирішено, чи не найважніші роки молоді не є в роках фізичного дозрівання.

В повістях слід також відмітити Шевченкові висловлювання з ділянки естетики. Його вислів у „Барнаку” „напишу для науки і розваги”¹¹⁾ — нагадує вислів „утілє кум дульці” — *utile cum dulci*, що літературні твори більшістю реалізували.

В „Художнику” пише Шевченко: „У справжньому мистецькому творі принадливе, щось краще за природу — це піднесена душа мистця, це божественна творчість”¹²⁾. Мистці, поети спостерігають краще, іх погляд сягає глибше.

У „Мандрівці” Шевченко пише, що „високе мистецтво . . . сильніше впливає на душу людини ніж сама природа” . . . „Завидна доля великого поета, великого мистця. Тілом вони брати наші, але Богом надихнені, вони стають подібні до янголів Божих, подібні до самого Бога, і це тільки про них сказані слова пророка; іх тільки створив Він „по образу і подобію (Своєму), а ми юруба безобразна та й годі”¹³⁾). Підкреслено, що мистці спроможні створити, навіть, кращі твори як природа. Мистці де співтворці Божі.

Як гуманіст ось що писав Шевченко про красу: „Багато, незлічено багато прекрасного є в божественній, безсмертній природі, але довершення її вінець безсмертної краси — це оживлене щастям лице людини. Вищого і кращого в природі я нічого не знаю”¹⁴⁾.

В повістях Шевченко показав себе не тільки добрим психологом, але ще більше малярем, даючи живе зображення природи і її краси, як це бачимо в „Музиці” і в „Мандрівці”. Перший опис: „З зеленої рівної поверхні, можете сказати перед салмим носом, виринули верхи тополів, потім показалися зелені маківки верб, потім цілий ліс розстелився по-під горою, а за ним розгорнулася по всій долині, наче білий обрус, тихе ясне озеро”¹⁵⁾. Другий: „День був чудовий, небо блакитне, глибоке та ясне як думка великого поета. Білі прозорі хмарки — країсуні, мов непорочні сни дитячі, одна за одною летіли небесним простором, кидаючи темні плями на мою ненаглядну панораму. Від тих чарівливих плям панорама здавалася ширша і глибша і ще безкрайша . . . Освітлення змінилось . . . Дивлюсь, золоте сонце повисло над фієлетовим обрієм і розсипало своє смараґ-

дове проміння на всьому необсяжному просторі. Нова краса! Нове очарування!”¹⁶⁾

В „Нещасному” і „Близнятах” Шевченко дає також пам’ятні описи місцевостей свого заслання.

Кілька повістей Шевченка пов’язані з Чернігівчиною, через яку він переїздив з Петербурга в Україну. Чернігівчина за княжих часів і за Гетьманщини відігравала велику роль в житті України. Тут він відразу, коли ступав з Московщини, бачив різницю між двома народами, як це підкреслив він у „Капітанші”. Повісті „Княгиня”, „Музика” і „Капітанша” пов’язані дією з Чернігівчиною. З огляду на те, що маєток сотника Сокири був у Переяславщині, то й туди приділюємо повість „Близнята”. Дії інших повістей проходять так: „Наймички” — на Полтавщині, „Варнака” — на Волині і на засланні, „Художника” — в Петербурзі, „Нещасного” — в Московщині, а „Мandrівки” — на Звенигородщині.

В повістях більшістю оповідає сам автор. Але є оповідають і учасники дії, як ось Микитівна в „Княгині”, Кирило (Ясь) у „Варнаку”. В „Капітанші” оповідають автор, учасник дії корчмар і батько Віктора Забіли. У „Музиці” оповідає сам автор, і вісті взято з листів музики, про якого мова. Листи використані ще в „Близнятах”, „Мандрівці” і в „Художнику”, де ще багато оповідає мальяр Сошенко.

Не всім повістям однака ціна. Деякі з них не викінчені, от хочби „Княгиня”, де спочатку мова про найраніші роки поета, а потім подана історія княгині. Дехто закидав також Шевченкові, що його російська мова в повістях незадовільна. Але цей закид безосновний, бо Шевченко був талановитим мовознавцем, довго жив між москалями і написав дві поеми гарною російською мовою, як це признає Ніна Крутікова¹⁷⁾.

ІІ

А тепер, пригляньмося докладно всім повістям Шевченка, доповнюючи наші завваги.

Поему „Наймичка” написав поет 1845 р., а повість „Наймичка” на засланні, хоч нариси до неї міг поробити скоріше. В повісті образ подій дещо ширший, більше мотивований і з більшою кількістю осіб, як це мало місце в поемі. Поема вражає як народний відгомін на самоволю москалів, в обороні

безпомічної, зневаженої дівчини. Вже початок надає тон цілій поемі:

„У неділю вранці рано
Поле крилося туманом;
У тумані на могилі,
Як тополя похилилась
Молодиця молодая.
Щось до лона пригортас
Та з туманом розмовляс”.

Поет користувався народним висловом, коли писав, що сталося, як наймичка визнала, що вона Маркова маті:

„Зомлів Марко,
Й земля задріжала.
Прокинувся... до матері —
А маті вже спала!”

Більше обрядовости в поемі як у повісті. В поемі наймичка ходила на прощу в Київ чотири рази, в повісті тільки раз. В повісті церковні працівники підпали критиці за любов „келішка” і за те, що в дяків учні мусіли платити за науку, чого в поемі немає. Розгнузданість москалів в Україні більше наголошена в повісті, як у поемі.

Яким заявляє, що не хоче розмовляти по-московськи, і навіть не хоче торгувати з москалями. Це наслідок пізнішої рефлексії в Шевченка, бо в поемі цього немає.

В повісті наймичка Лукія це бувша „дариця жнів”, що відкинула допомогу корнета; вона нагадує своєю гідною поставою пізніші геройні Шевченка, як напр. матір з „Неофітів”.

Повість „Варнак” (1853) не має такого застереження щодо року написання, як „Наймичка”. В повісті письменник додав постаті Магдалени і Кощульки, з яких передусім Магдалена зображена в блискучім свіtlі, як уособлення найкращих прикмет. Можливо, що Шевченкові взялими з поляками — засланцями витворили в нього у висліді таку ідеалізацію.

Шевченко написав „Варнака” в особливому настрою, зображенючи героя, що зрезигнував з боротьби і віддав себе на суд людський і Божий.

В повісті „Княгиня” маємо образ життя з найраніших років Шевченка і портрет князя Мордатого, що одружився з дочкою пані, яка не могла погодитися на подружжя дочки, хіба з кня-

зем або генералом. Все покінчилось руїною і божевіллям княгині. Кінцевий пожар робить велике враження.

В повісті „Музика” (1855) маємо портрет музики, що походив із суспільних низів та був поводиром кобзаря, від якого засвоїв одушевлення для пісні і музики. Для поглиблення музичної освіти пан висилає його в Італію. Крім родини поміщика в повісті маємо ще й родину лікаря, у якого на вихованні були дочки поміщика, Наталка і Ліза, що пізніше проявила неабиякий практичний розум. Автор в творі виявив велике захоплення музикою і її виконавцями.

Повість „Нещасний” (1855) змальовує події виключно з московського життя. В ній героїніми є дві жінки з камінними душами — це Марія Федорівна і Юлія Карлівна. Марія Федорівна постаралась про вислання власного сина з військом на Сибір. Але дочка померлого чоловіка постаралася про заслання матчухи в монастир на Сибірі та повернення „нещасного” із Сибіру.

Твір, якщо був би появився зараз по написанні, був би додатньо впливув на розвій української літератури і зробив помітне враження і в російській літературі.

Повість „Капітанша” (1855) — це спомин майора з наполеонівської кампанії. Проста людина виявила більше шляхетності як двох офіцерів. Барабанщик заопікувався дитиною — сиротою і пізніше з нею одружився. Начебто для контрасту читасмо народний вислів про сільських писарів, які так далися взнаки, що нарід переносив ненависть з них на всіх письменників: „Не буде добра й правди на землі, поки письменним очі повилазять”... „Я не знаю, завважив автор, нічого неморальнішого та огиднішого за сільського писаря; він... ледар, п’яніця... найбільше деморалізує простосередніх селян, бо ж він Святе Письмо читає”¹⁸). Сердечно згадав автор свого друга Віктора Забілу. Дочка господаря — красавиця названа богинею „краси і непорочності”.

„Художник” (1856) — це цінна повість про визволення Шевченка з кріпацтва та про його студії в Академії мистецтв. Названі тут його добродії І. Сошенко і Карло Брюлов, його добре приятелі — малярі Штернберг і Дембський, автентична чи ні любовна пригода, кінець Дембського і героя. Мабуть, ніде не заховався так добре змальований портрет Брюлова, як в цій повісті. Шевченко був близче до життя ніж Брюлов, і в цьому головна різниця в їхній творчості. Знаючи важке жит-

тя мистців автор у трагічному закінченні героя передбачував, мабуть, власну долю.

Історично-побутова повість „Близнята” (1855), на думку Павла Зайцева, дає образ сучасного йому українського покоління, лояльного до тих, що при владі, як вже стали національно байдужі. Шевченко, пишучи цю повість, згадав і про власне життя, описуючи подорож до Оренбургу, життя в Орській кріпості в Бутаківській експедиції. В експедиції була нестерпна спека. Найгірше було з водою. „Ми прийшли, читаємо, на гнилу солонокислу воду, а до того ще й її до уст не можна було брати, не процідивши; вона пінилася вошами і мікроскопійними п’явками.”

I. Котляревський активно виступає в повісті, як опікун пізніших головних персонажів. Виклятий московською церквою Мазепа згаданий як фундатор українських церков. „Близнята” — це картина життя України часів Шевченка.

Метою повісті „Мандрівка з приємністю та й не без моралі” (1858) було прославити матроса, що вимагав визволення сестри з кріпацтва, яку пан хотів зробити наложницею, але для себе, воєнного інваліда, він про ніщо не прохав. Твір вийшов прославленням його сестри, красавиці Гелени. А була вона напричуд гарна, так що й „божественному Рафаелеві й у сні не снилася така краса та гармонія ліній”.¹⁹⁾

Буря привела автора на думу про Олексія Поповича, а ця знову на матроса, про якого читав новинку в „Морск-ім Сборник-у” з р. 1855. В творі протиставлений світ поміщиків і офіцерів другій стороні. Дорота, дійсна мати ротмістра Курнатовського, хоч і нелегальна, є найкращим доказом неморальності цього середовища.

Письменник протиставив Україну її сусідам звертаючи увагу українцям: „Земля ваша як рай, мов сад посаджений рукою Бога чоловіколюбця, а ви тільки неоплачені робітники в цьому плодовитому, розкішному саду. Ви Лазарі вбогі, що годуєтесь крихтами, якіпадають від пишної трапези зажерливих, неситих братів”.²⁰⁾ Письменник називає сусідів „братами” і, навіть, дорікає їм за Гайдамаччину, що, на його думку була більш кровавою, як Варфоломіївська ніч, чи французька революція, вважаючи, що це не шлях до усунення народного горя. Україна начиняла своїм трупом численні могили по обох сторонах Дніпра, не на те, щоб чужі розкошувалися в замках на Волині

і Поділлі. Звідси зродилася сумовита пісня, найкраще репрезентована думами.

В творі Шевченко протиставив дві жінки: кузинку Агату, пусту кокетку — Гелені, яка з низів ступила на вершини, і її прирівняв до Терпсихори. Гелена здобула освіту, вивчила мови, музику, господарку; духову красу долучила до краси фізичної. Так розумів красу автор, висміваючи кокеток жінок, що занедбували виховання дітей, відступаючи дю справу темним сільським бабам.

У „Мандрівці” автор дав майже документальний опис двох маєтків середньої величини. Додамо, що мандрівка в ті часи не була присмна, бо дорога була важка і приходилося часом числити „півверству — за двадцять верстов”.²¹⁾

Леонід Білецький (Т. Шевченко, „Кобзар”, в 4-ох томах, Вінніпег, 1952-54) назвав Шевченка романтиком, як також Д. Чижевський („Історія української літератури”, Нью Йорк, 1956). В своїй суті він ним був, як це Л. Білецький старався довести. Але Леонід Хінкулов („Taras G. Шевченко”, Москва, 1960, по-російському) пише (ст. 258), що Шевченкові повісті світоглядово близькі повістям О. Герцена, що він їх писав в 40-х і 50-х роках. Це означувало б, що Шевченко в повістях реаліст. Та в цих повістях треба і про романтизм говорити.

Коли шукати за містичним складником, то він в них є: є рівновага між виною і карою, за вимком життєвого шляху художника в „Художнику”, (подібне маємо в „Марії”), де митець кінчить трагічно. В повістях маємо ідеалізовані постаті такі, як наймичка Лукія, варнак, Магдалина, Туман, Гелена і матрос. Туга за рідним краєм довела до вияву багатства почувань. Маємо в них одушевлення народною творчістю, що провадило також до оборони цього народу.

Ці повісті написані в обставинах таких, що ледве чи можна говорити про якісь зразки для них, хіба про сліди загального духовного наставлення. Писані у важких обставинах і невидані за життя автора, вони, хоч, може, мають деякі недомагання, для нас вони велика дорогоцінність.

Коли б ці повісті були появивися зараз по написанні, були б кинули світло на взаємини російсько-українські, на суспільні відносини, на український побут і прояснили не одне з життя Тараса Шевченка.

Завважимо ще, що повісті „Музика” і „Художник” були ви-

зовом до суспільності, що не давала забезпечення мистцям, яких Шевченко назвав „Божими співтворцями”.

Д Ж Е Р Е Л А

Повне видання творів Тараса Шевченка, Український Наук. Інститут, Варшава, 1934-1939.

Тарас Шевченко. „Кобзар” в 4-ох томах під редакцією Леоніда Білецького, Вид. „Тризуб”, Вінниця 1952-1954.

Тарас Г. Шевченко. Повести. Послесл. Н. Е. Крутиковой, Держлитвид України, Київ, 1956.

А. И. Белецкий и А.И. Дейч. Тарас Шевченко. Г. У-П. Изд., Министерство Просвещения РСФСР 1959.

Леонід Хинкулов, Тарас Шевченко. Гос. Изд. Худож. Литератури, Москва, 1960.

Тарас Шевченко. Твори. Видавництво Денисюка, Шикаго, 1959-1963.

Л I Т E Р A T U R A

- 1) Тарас Шевченко. Твори. Повне видання. Видавництво М. Денисюка, Шикаго, 1959-1963, Том VI. ст. 87.
- 2) Тамже Т. VI. ст. 100.
- 3) Тамже, Т. VI. ст. 125.
- 4) Тамже, Т. VI. ст. 127.
- 5) Тамже, Т. VII. ст. 163.
- 6) Тамже, Т. VII. ст. 161.
- 7) Тамже, Т. VIII. ст. 207.
- 8) Тамже, Т. VI. ст. 213.
- 9) Тамже, Т. VIII. ст. 13.
- 10) Тамже, Т. VIII. ст. 14.
- 11) Тамже, Т. VI. ст. 223.
- 12) Тамже, Т. VI. ст. 10.
- 13) Тамже, Т. VIII. ст. 180.
- 14) Тамже, Т. VI. ст. 51.
- 15) Тамже, Т. VII. ст. 63.
- 16) Тамже, Т. VIII. ст. 222.
- 17) Т. Г. Шевченко. Повести. Послесл. Н. Е. Крутиковой, Київ, 1956, ст. 686.
- 18) Як під 1 Т. VII. ст. 241.
- 19) Тамже, Т. VIII. ст. 225.
- 20) Тамже, Т. VIII. ст. 236.
- 21) Тамже, Т. VIII. ст. 182.

Богдан Лепкий

ПРОМОВА В 50-РІЧЧЯ СМЕРТИ ШЕВЧЕНКА (Промова на Шевченківському Святі в 1911 році¹⁾)

Великі речі творилися на переломі вісімнадцятого століття. Людей обгорнула якась незрозуміла тривога, якесь незаспокісне бажання чогось нового, іншого, небувалого, якийсь нестримний гін вперед. У кривавих судорогах конав, здавалося, старий устрій, і в велетенських болях родився новий суспільний лад. Заскрипли шибиниці, заграла гільотина, відчинила тюрма свої ненасичені челюсті. Почався страшний карнавал.

А потім прийшов він, той малий, а великий корсиканець, син новочасного Марса і гураганом пролетів понад світом від золотих пісків африканських до білих московських снігів. Давно не бачив світ такого гону, давно не пила земля стільки крові, давно не розносили вітри такою плачу і ридання.

В тій страшній заверюсі, що звіялася тоді над Європою, в тій бурливій пітьмі, сзареній луною пожеж, засіяли нараз сотки велетенських світил, посыпався зоряний дощ геніїв, найбільших, яких людськість видала.

Вожді, вчені, геніяльні поети і артисти являлися нараз перед здивованими очима народів, щоб кріпити їх, вказувати дорогу, потішати і ублагороднювати.

Одні з них займалися як вечірня зоря, другі сходили, як порання зірниця, треті пролітали крізь пітьму, як ясні метеори.

Тільки над Україною не запалила тоді судьба ні одного такого світила. З української хати блимали каганці, освічували вузьку стежину від стріхи до воріт, і не даліше. Знеможений і зневолений народ не зірвався навіть на голос наполеонських сурм, що підбитим народам голосили хвилю воскресення... І щойно тоді, як вдруге перейшла по Європі таємна дрож відродження, як наблизався 1848 рік, щойно тоді і над нашим небом зійшло ясне світило, не вечірня, ані порання зірниця, не метеор, ані зловіща комета, а сонце українського народу, його найбільший розум і найгорячіше серце — Тарас Шевченко.

1) З архіву сл. п. д-ра Лева Ростислава Лепкого.

Багато завдячують народи своїм геніяльним одиницям. Ко-ли загал посугається вперед, як тяжко узброне військо, тоді генії, як передня сторожа вдираються неустримо на найвищі шпилі, на піднебесні верхів'я, звідки видно далекі горизонти майбутності. Не дбають вони про власні вигоди, не зважають на кров, що ллється з їх рук і ніг, зрикаються людського щастя і приносять себе в жертву людства та ідей.

Який же пиняний був би наш поступ, якщоб перед нами не йшли геніяльні провідники, що ім людськість завдячує так багато. Але жаден народ жадному зі своїх найбільших провідників не завдячує стільки, скільки ми завдячуємо Шевченкові. В темну ніч миколаївської доби вийшов він з кріпацької хатини, перейшов степи, як вони довгі і широкі, розтворив могили, як вони страшні і глибокі, добув предківські кістки, огрів їх, відхухав, так, що вони в його руках задріжали усіма болями нашої минувшини. — А опісля ступив на Дніпрові кручи і понад стріхи курних хат, понад крівлі панських будинків, понад вежі твердинь і ступені престолів зазирнув бистрим зором в майбутність. І коли другі задріжали душою, він мов дуб стояв непохитно, а коли другі скорилися перед силою і насильством, він правді і добру писав тривкі закони. Він наше народне почуття добув немов дорогоцінний метал з камінної груді, перетопив його в горнилі свого духа, і освідомлене і ясне і чисте поставив перед світом. Він нашу мову, що була посмітюхою ворожих народів, дудкою до хлоп'ячої пісні, цимбалами до танцю невільника, він ту мову зробив гарфою золотострунною, на якій виграєш найглибший смуток і найвищу радість, невловиму красу і недостижну мрію. Він своїм геройським життям, своїм невгнутим характером, свою живою вдачею, дав нам неоцінений приклад, як треба жити гідно і вмирати славно.

Він нашему народному організмові, помежованому і пошматованому насильно надав почуття єдності, сильніше від політичних мал і дипломатичних торгів. Він і нині, з-поза гробу єднає нас, по обох боках кордону, як синів одної матері України, і він нині до тих, що ради лакомства поганого рідну маму продали і від неї відбігли, кличе: „вернітесь! Вернітесь! бо врем'я люте. Не шукайте щастя в нікчемності і підлоті та пам'ятайте, що тільки в своїй хаті своя правда і сила і воля . . .”

Він дав нам почуття народної гідності і сили, він натхнув нас бажанням поступу і волі, він розбудив у нас прагнення жит-

ті, він дав нам той нестримний розгін, що розторощить гнилі колоди насильства і занесе нас на зелені левади добра.

Що було найкращого в душі українського народу виявилося в Тарасові так судільно, всесторонньо, гарно, як в ніоднім з наших великих людей. Шевченко — це синтеза нашого народного духа, він батько наш, а ми діти його.

І ось минуло 50 літ, як далеко від любої України над холодною Невою закрилися ті очі, що так бистро гляділи в майбутність нашого народу, замовкли уста, що так голосно і краснорічно заговорили перед світом хто ми таке, що нас болить і чого ми бажаємо; проминуло 50 літ, як з утомлених рук вилетіло золоте перо, що нестертими глаголами писало нам закони в книзі народного життя. Чиж диво, що ціла країна загомоніла голосними словами в ті великі роковини. Чиж диво, що кожна українська душа, не зважаючи на партії і програми, затримтіла в той історичний момент? Чиж диво, що й ми зібралися тут нині на великі поминки Тарасові? Це потреба нашого серця, обов'язок дітей пошанувати пам'ять великого батька. Та й не тільки серця, нас кличе також голос розуму. В тривожну пору, коли тут перед кордоном рішаються важні національні питання, а там за Збручем, гуртується всі темні сили, щоб виступити в похід проти української ідеї — в таку пору мимохіть повертаються наші очі туди, де ясніє велика і світла постать нашого поета-законодателя. Нехай же він осінить нас своїм духом, нехай з'єдинить нас своїми ідеями, щоб ми чисті, дужі і невгнуті прямували вперед туди, де преясними буквами вписаний Тарасів ідеал: В своїй хаті, своя правда і сила і воля!

Богдан Лепкий

**ПРОМОВА БОГДАНА ЛЕПКОГО В 121 РІЧНИЦЮ
З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА¹⁾**

Минуло 121 літ з тої пори, як над бідною кріпацькою стріхою у Моринцях зійшла найясніша з наших зір, і проминуло вже 74 роки як вона в один блідий і зимний ранок над Невою згасла.

121 літ від народин Тараса Шевченка — великий час! І скільки то всяких подій перешуміло і перегуділо за той час над нашою землею.

І трагічний кінець Наполеона, і Святий Союз, і польські повстання, і 1848 рік, і зненення кріпацтва, та врешті соромний указ з 1876 р. — а все ж таки і моринцька хата, де родився Шевченко, і петербурзька академія мистецтв, де він помер, живо стоять перед нашими очима.

І скільки війн було за те століття! Де не проливали наші предки своєї крові, де не лягали головами за чужу і, звичайно, ворожу нам справу! І Бородіно, і Сольферіно, і Садова, і Шіпка і т. д. Хто ж вчислить всі ті етапи в поході на нашу Голгофу? А все ж таки не одне минулося й забулося, а про Шевченка народ наш ніяк не може забути. А скільки за той великий час зродила наша земля визначних і великих та заслужених людей, і скільки їх пригорнула до свого матірного лона! І Шашкевич, і Костомарів, і Куліш, і Федъкович, і Марко Вовчок, і Лисенко, і Коцюбинський, і Леся Українка, і Франко, — а все ж таки день уродин Шевченка і день його смерти осталися незмінним нашим національним святом.

І дивним дивом, якраз у соті роковини народин Шевченка — звіялася найбільша з великих заверюх — остання велика війна. Був це такий катаклізм, така безодня мук і терпінь, така мартирологія мільйонів народу, що не дивно було б, коли б, нарешті, найбільші жертви і найбільші заслуги найбільшої з наших одиниць в нашій уяві якщо б не призабулися, то принайменше змаліли б й відійшли на далекий плян. Та куди там! Наші бор-

1) З архіву сл. п. д-ра Лева Ростислава Лепкого.

ці гинули з крісом у руках і з Кобзарем Тараса Шевченка за пазухою, а коли свята Київська Софія засіяла своїм прежнім блеском, коли з її давніх мурів заграли воскресні дзвони, то, як казав один з очевидців, над полками, що туди проходили, над представниками і послами народу, над прaporами обновленої держави вітав не хто другий, а він — Тарас Шевченко. Це чув і розумів кожний, кому отої великий і радісний момент промовляв не лише до розуму, але й до серця.

Питаюся, яка причина такої не пошани, але прямо вже релігійного культу нашого найбільшого поета? Чи за те ми його так любимо й шануємо, що дав він нам цілу низку найцінніших поем і найкращих пісень, у яких виспівав долю й недолю нашого народу?

Чи за те, що мову нашу зробив ніжною, як матірне благання і гострою, як меч?

Чи за те, що наш вірш, ритм, рим і строфу довів до найвищого мистецтва, зробив наш вірш подібним до чарівного інструменту, на якому можна виявити найглибші почуття і найвищі думки?

Чи, за те, що сміливою рукою роздер занавісу минулого й побачив за нею неодно, чого ніхто перед ним не бачив, що віщим оком глянув у майбутнє і минуле зв'язав з майбутнім? Чи врешті за те, що сказав нам, як і куди маємо прямувати, щоб стати достойним і повноправним народом?

Чи може за те ми так високо цінити Шевченка, що бачимо в ньому найвищий вияв нашої творчої спроможності, об'явлення генія народу?

Так! Це правда! Та не за все те ми цінимо. Бо є ще в життю і творах Шевченка щось, що особливо бере нас за серце, ворушить нашу совість і розбурхує думку — це його щирість, безумовна щирість, оця правда, якої він ціле життя шукав. Шевченко — це правда, одна велика правда. Він не фарисей ніколи перед чужими, ані не підлещувався своїм, але говорив отверто все те, що хотів і мусів сказати, не дивлячися на те, як люди його слово приймуть.

Десять літ страдав на прогнанні, далеко від рідної землі за те своє правдиве слово, за „Сон” і за „Кавказ”. А коли вертаючись з киргизьких степів на пів року у Нижнім Новгороді застриг, то не каявся й ніч дякував цареві за амнестію, тільки написав свої „Неофіти”. А в них пишеться ціsar Нерон, а читається цар Миколай, пишеться Колізей, а читається Росія, пишеть-

ся перші мученики Христові, а читається ті, що за Україну страдали і страдають. Тоді, як найближчі товариші Шевченка захищалися, як Куліш писав „Історію возоєдінення Росії”, а Костомарів просив ласки для української мови, хочби тільки для домашнього вжитку, тоді Шевченко просто і ясно сказав, що тільки „в своїй хаті своя правда і сила і воля”.

Це були вчені і, то вчені великої міри, а він самоук і тільки поет, але цей самоук і поет ясніше дивився на світ, ніж вони, бо мав очі не заслонені палудами, бо він шукав правди.

Володимир Радзикевич

НЕВИСЛОВЛЕНІ ДУМКИ Т. ШЕВЧЕНКА У ПОЕМІ „ГОГОЛЮ”

(„За думою дума роєм вилітає”...)

В 1844 р. дня 30-го грудня написав Шевченко в Петербурзі вірш: „За думою дума роєм вилітає”..., присвячений М. Гоголеві. Вірш цей увійшов у збірку „Три літа”, що була зенітом поетичної творчості Шевченка як національного генія.

Текст вірша „Гоголю” за автографом архіву б. російського Департаменту Поліції, де він, сконфіскований у час ув'язнення поета, пролежав до 1906 р., взяв в основу П. Зайцев у своєму повному виданні творів Т. Шевченка¹). Текст цього вірша такий²:

„За думою дума роєм вилітає:
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо-тихесенько плаче
У самому серці — може й Бог не бачить³).
Кому ж її покажу я,
І хто туло мову
Привітає, згадає
Велике слово?
Всі оглухли, похилились
В кайданах... байдуже...
Ти смієшся, а я плачу,
Великий мій друже!
А що вродить з того плачу?
Богиловá⁴), брате!
Не заревутъ в Українѣ
Вольнї гармати,
Не заріжте батько сина,
Свої дитини,
За честь, славу, за братерство,
За волю Вкраїни —
Не заріжте: викохає

Та ѿ продасть в різницю
Москалеві. Себто бачиш,
Лепта удовиці
Престолові-отечеству
Та німоті⁵⁾ платя ...
Нехай, брате! А ми будем
Сміяться та плакать.

Шевченко високо цінив творчий талант Гоголя. Це підкреслювали (і зовсім справедливо) ті автори, що в час гарячих дискусій на тему „Гоголь і Україна” виступали в обороні Гоголя перед закидами в його національному відступництві й намагалися доказати, що Гоголь думав про Україну й любив її⁶⁾.

Шевченко не тільки називав Гоголя своїм „великим другом”, „братом”, „праведною душою”⁷⁾, „видющим оком”⁸⁾. Він просив своїх приятелів подати йому його адресу⁹⁾, прислати йому Гоголеві твори¹⁰⁾, що їх читав з насолодою¹¹⁾, називаючи „Мертві душі” — безсмертним твором¹²⁾.

Все це — так. Все ж таки, не зважаючи на цю високу думку про автора „Мертвих душ” та про усю його творчість¹³⁾, а може й саме тому, в Шевченковій поезії „Гоголю”, йому присвяченій, в окремих словах, думках, та в їх дивній, невипадковій асоціації дзвенять струни жалю й болю і може навіть гіркого докору „великому другові”.

„За думою дума роєм вилітає”: — пише Шевченко — „одна давить серце, друга розриває, а третя тихо-тихесенько плаче у самому серці — може й Бог не бачить”. Яка це думка могла тихо-тихесенько плакати в серці поета? Думка про загарбницьку московську політику? — Ні. Цю думку вголос висловив Шевченко в політичних поемах „Сон”, „Кавказ” та й у інших. Думка про панування Московії в Україні та руйнування нею всього українського національного життя — також ні. Адже ясний, виразний і безстрашний вислів цій думці дав Шевченко в поетичних творах „До Основ’яненка”, „Чигирин”, „Суботів”, „Розрита могила”, „Іржавець”, „Невольник”. Також особисті переживання поета в його дитячих роках, навіть його інтимні почування до Оксани знайшли в його поезіях повний, одвертий і сміливий вислів.

Поет сумнівається, чи хтось угадає його думку. „Кому ж її покажу я? І хто тую мову угадає, привітає?..” — питав поет. Адже настали часи, що люди замість, як було колись, боротися

за волю, за честь і славу України, коли то батько не вагався власною рукою забити сина-зрадника, — похилились у ярмі неволі, збайдужіли і йдуть на службу москалеві. „Себто бачиш лентя удовиці престолові-отечеству...” — йдуть дальші слова поета.

І знову насувається при них уперте, настирливе питання: Що зродило такі думки й такі слова в Шевченка саме в поетичному творі, зверненому до Гоголя? Відповідь приходить тільки одна єдина. Такі думки й такі слова диктували Шевченкові жаль і біль, глибоко в серці приховані, що Гоголь віддає свій великий талант на службу московському народові.

ЛІТЕРАТУРА І ПОЯСНЕННЯ

1) Повне видання творів Тараса Шевченка. Том II, ст. 47. (Видавництво М. Денискока, Чікаґо, 1961).

2) Зайцев згадує також про інші автографи: один, від якого пішов текст „Основи” (пор. Кобзарь. Основа 1864, кн. VII, ст. 8) і тексти львівського Кобзаря (Поезія Т. Шевченка. Накл. К. Сушкевича, I, II. У Львові 1867) та в першому томі празького Кобзаря. (Т. Шевченко. Кобзар. З додатком споминок про Шевченка писателів Тургенєва і Полонського. У Празі 1876); другий автограф, що дав основу для тексту в другому томі празького Кобзаря (Кобзарь. З додатком споминок про Шевченка Костомарова і Микѣшина. У Празі 1876), де він має заголовок „Думка”; і третій автограф, з якого зроблено копії в Альбомі Сулієва та в М. Лазаревського. Вперше видруковано вірш Гоголя в лляпцігському виданні під заголовком „Думка” (пор. Новые стихотворения Пушкина и Шевченки (sic). Вид. Гергарда, (1859 р.) з якоїсь копії.

3) У виданні „Основи”, у Львівському Кобзарі з 1867 р. та в Празькому Кобзарі (в першому томі) з 1876 р.: „... і ніхто не бачить”...

4) В „Основі”, у Львівському Кобзарі та Празькому Кобзарі (в першому томі): Болиголов, брате. У другому томі Празького Кобзаря „Нічого, мій брате”. В альбомі Сулієва власноручна поправка Шевченка: „Бурян, мабуть, брате!” (Було перекручене: „Богослове — брате!”).

5) Під словом „німota” треба розуміти урядову адміністрацію, російську бюрократію, серед якої немало було німців. (Є. Маланюк: Три літа. — Повне видання творів Т. Шевченка, оп. cit., т. II, ст. 258).

6) Словами захоплення хочуть висловити свою радість із приводу високої оцінки творчости Гоголя в листах і в щоденнiku Шевченка автори „Історії української літератури”, виданої Академією Наук Української РСР (Київ, 1954). У своїй вірнопідданій відданості не вагаються писати, що це підо впливом статтей В. Бєлінського (!) Шевченко так високо цінив Гоголя за його „Сміх крізь слозу”. (Ст. 231).

Акад. Олександер Білецький, пишучи в статті „Шевченко і російська культура”, що Шевченко „особливим культом” оточував Гоголя (О. Ві-

лецький: Письменник і епоха. Збірник статей, досліджень, рецензій з питань української культури. Державне Видавництво Художньої Літератури. Київ 1963, ст. 395), стверджує спокійно в іншій статті, що буржуазні націоналісти кваліфікують Гоголя як „перевертня”. (Братство двох літератур. Письменник і епоха, op. cit., ст. 385).

- 7) Лист до О. Бодянського з 1-го травня 1854 р. (Шевченко. Твори за ред. П. Зайцева, Чікаґо 1961, том X, ст. 101).
- 8) Лист до Аркадія Родзянка з 23-го жовтня 1845 (op. cit., ст. 35).
- 9) Лист до княжни Варвари Репніної з 1-го січня 1850 р. (op. cit., ст. 60).
- 10) Лист до кн. Варвари Репніної з 24-го жовтня 1847 (op. cit., ст. 60).
- 11) Лист до кн. Варвари Репніної з 7-го березня 1850.
- 12) *Ibidem*.
- 13) Натомість Гоголь, перейнятий московською великоміжнародною ідеологією, не розумів характеру творчості Шевченка й недоцінював її. (Ширше про це: Леонід Білецький: Кобзар. Вид. УВАН, Вінніпег, 1952, том II, ст. 397).

З М И С Т :

1. Передмова	7
2. Роман Смаль-Стоцький: Шевченко в Вашингтоні	9
3. Роман Смаль-Стоцький: Шевченко — наш сучасник	19
4. Василь Стецюк: Шевченко — апостол правди	28
5. Іван Кедрин: Шевченкові ідеї — політичний дороговказ	58
6. Пантелеймон Ковалів: Шевченко як поет і громадянин	66
7. Кость Кисілевський: Шевченко — лірик	76
8. Володимир Янів: Сліди в'язничних переживань у Шевченковій поезії	97
9. Василь Ленцик: Московська церковна політика в часах Шевченка	112
10. Григор Лужницький: Шевченко і оснування Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові	120
11. Оксана Дучимінська: Василь Доманицький — редактор первого повного „Кобзаря” Шевченка	126
12. Володимир Безушко: Повісті Тараса Шевченка	135
13. Богдан Лепкий: Промова в 50-річчя смерті Шевченка	147
14. Богдан Лепкий: Промова в 121-шу річницю з дня народження Шевченка	150
15. Володимир Радзикевич: Невисловлені думки Т. Шевченка в поемі „Гоголю” („За думою дума роєм вилітає . . .”)	154

C O N T E N T S :

1. Preface	7
2. R. Smal-Stocki: Shevchenko in Washington	9
3. R. Smal-Stocki: Shevchenko — our contemporary	19
4. B. Steciuk: Shevchenko — apostle of truth	28
5. I. Kedryna: Shevchenko's ideas — a political guide	58
6. P. Kovaliv: Shevchenko as a poet and citizen	66
7. C. Kysilewskyj: Shevchenko — a lyric poet	76
8. W. Janiw: Traces of prison experience in Shevchenko's poetry	97
9. W. Lencyk: Politics of the Moscovite church in Shevchenko's time	112
10. G. Luznyckyj: Shevchenko and the founding of the Shevchenko Scientific Society in Lviv	120
11. O. Duchyminska: Wasyl Domanyckyj as editor of the first complete edition of Shevchenko's "Kobzar"	126
12. W. Besoushko: Novels of Taras Shevchenko	135
13. B. Lepkyj: Address commemorating the 50th anniversary of Shevchenko's death	147
14. B. Lepkyj: Address commemorating the 121st anniversary of Shevchenko's birth	150
15. W. Radzykewych: T. Shevchenko's Unexpressed Ideas in the Poem "To Hohol" ("In Swarms One Thought Breeds Another . . .")	154